

Česká knihovna zábavy a poučení.

Vydává

Ústřední spolek českých professorů.

Pořádá

JAN SATRANSKÝ.

Číslo 28.

LUŽICE A LUŽIČTÍ SRBOVÉ.

SEPSAL

ADOLF ČERNÝ,
LEKTOR LUŽICKÉ SRBŠTINY NA ČESKÉ UNIVERSITĚ.

NAKLADATEL J. OTTO V PRAZE.

LUŽICE
A
LUŽIČTÍ SRBOVÉ.

SEPSAL

ADOLF ČERNÝ,
LEKTOR LUŽICKÉ SRBŠTINY NA ČESKÉ UNIVERSITĚ.

VYDAL J. OTTO V PRAZE.

Tiskem »Unie« v Praze.

PAMÁTCE PŘÁTEL

MIKŁAWŠE ANDRICKÉHO a JAKUBA ČIŠINSKÉHO.

Předmluva.

Ze všech slovanských národů (kromě Poláků) jsou nám Lužičtí Srbové zeměpisně, jazykem i historickými vztahy nejbližší. Od severních hranic českých, z pohraniční stanice Georgswalde (ve výběžku Rumburském), vlastně ze spojené česko-saské stanice Georgswalde-Hrabačice (Ebersbach) dojedeme sotva za $^3/_4$ hodiny do Lubije na pomezí jazykového území lužickosrbského — dělí tedy na této trati naši zemi od území lužickosrbského pouhých 15 kilometrů. Jazyk lužickosrbský, najmě hornolužický, jest češtině ještě bližší než jazyk polský — a knihy lužickosrbské snadněji jest nám čísti než polské, poněvadž Lužičtí Srbové užívají vlastně pravopisu českého. Konečně dějiny přivedly nás s Lužičany do styku nejužšího: bylať obojí Lužice spojena se zeměmi koruny České pod českými králi po několik staletí, ba formálně náleží ke koruně České dosud — císař rakouský jakožto král český podnes užívá titulu markraběte hornolužického a dolnolužického. A ještě něco: Lužičtí Srbové žijí i mezi námi — katoličtí Hornolužičané mají v Praze na Malé Straně svůj seminář, t. j. ústav, v němž společně bydlí mladíci z Lužice, studující zde na gymnasiu nebo na fakultě bohoslovecké.

Měli bychom tedy již z těchto příčin znáti Lužické Srby ze všech Slovanů nejlépe, ba měli bychom s nimi udržovati nejužší a nejživější styky. Mělo by zejména také naše studentstvo voliti si Lužici za cíl svých prázdninových cest, mělo by, pokud studuje v Praze, vyhle-

dávati styky se soudruhy z »lužického semináře«, mělo by čísti lužickosrbské knihy a časopisy — vše to bylo by mu nejsnadnějším a nejvhodnějším úvodem ke studiu a poznávání dalších slovanských jazyků, literatur a národů.

Pohříchu nejsou tyto naše styky s Lužickými Srby tak živé, ani není naše znalost jejich života tak jasná a hluboká, jak by měla být. Ba setkáváme se u nás dosud mnohde s prapodivnými představami o Lužických Srbech, až i s naprostou nevědomostí o nich. Z těch příčin vydávám tento spis, který má býti příručkou všech našich vědomostí o Lužici a Lužických Srbech. Vznikl z mých četných předběžných prací a zejména z mých statí v Ottově Slovníku Naučném a jest jaksi předchůdcem mých obsáhlejších soustavných děl o tomto předmětě (dějin lužického probuzení, dějin lužické literatury, lužického národopisu atd.). Prameny zde uvádím jen nejdůležitější a nejpřístupnější; podrobnou literaturu pro vědecké studium uvedl jsem v Ottově Slovníku Naučném.*)

Přál bych si, aby této příručky bylo hojně užíváno, aby po ní sahali mnozí, kteří by zatoužili seznámiti se s Lužickými Srby a jejich zemí — a to nejen duševně, četbou, ale i přímo, zájezdem do Lužice. Přál bych si, aby tato knížka stala se základem a pomůckou užších a živějších styků českolužických, které by mohly prospěti oběma stranám. Čech uvidí, jak se při životě drží nárůdek mnohem menší národa českého a v poměrech mnohem nepříznivějších — a bude z toho čerpat posilu ve svém zápase o samostatný kulturní rozvoj. Lužický Srb bude větší měrou ještě posílen ve svém podobném,

*) Z mých statí v Ottově Slovníku Naučném bylo různým způsobem čerpáno v literaturách slovanských i doma. Zvěčnělý vlastenec hornolužický M. Andricki měl v úmyslu zpracovati je lužickosrbsky a vydati je jako »Vlastivědu lužickou«, ale předčasná smrt překazila mu provedení díla tohoto i mnohých jiných.

mnohem nerovnějším zápase, když uvidí, že větší a silnější bratr z rodiny slovanské na něj nezapomíná. Čech může však i negativně čerpati poučení ze života lužicko-srbského, když si připomene, že tento nepatrný slovanský ostrůvek v Německu jest jediným zbytkem někdejšího Polabského Slovanstva, jehož kmenové sídleli od hranic českých až k moři Baltickému, od sídel polských až za Sálu a k Labi, a to k celému toku labskému skoro až k jeho ústí...

Nuže, poznávejme se, abychom se vzájemně povzbuzovali a posilovali k práci, která jest kouzelnou studánkou života.

V Praze, v lednu 1911.

A. Č.

Část prvá.

Lužice.

I. Jméno země.

Jméno **Lužice** (latinsky Lusatia, německy Lausitz) je tvarem podstatné jméno zdrobnělé, vzniklé buď ze slova »łuh« (ług) nebo »łuža« (naše louže); znamená tedy zemi luhů neb »łuží« (bahnisk, jezer atd.). Skutečně země, jíž původně toto jméno náleželo, byla v minulosti plna bažin, tůní, jezer a jezírek, jak o tom svědčí četná místní jména, jako Ług, Łuh, Łužnica, Jězor, Jazorce, Jazorki, Jazory, Załuž, Mokre, Mokrom a pod. — a jak jest patrno z takovéhož, dosud zbývajícího rázu krajinného v t. zv. dolnolužických Błotech (česky Blatech) a silně rybničnatých částech Dolní Lužice a pruské Lužice Horní.

Původně náleželo toto jméno pouze krajině nad střední Sprévou, obydlené kmenem *Lužičanů* a kryjící se s celou pozdější Dolní Lužicí až na západ k Černému Halštrovu. Připomíná se po prvé u »zeměpisce bavorského« (neznámého spisovatele latinského rukopisu z let asi 866 až 890, jenž se nachází v král. ústřední knihovně v Mnichově), který zaznamenává: Lunsizi, civitates XXX. V pozdějších kronikách a listinách vyskytuje se jméno této župy v tvarech: Lusizi, Luzici, Luizizi (u německého biskupa a kronikáře Dithmara čili Thietmara r. 963 a 1005), Lunsinzani (u něm. mnicha a kro-

nikáře Regina r. 963), Lusici, Lucizi (v listinách císaře Otty I. 965 a 967), Lusice (v listině císaře Otty II. 973) atd.

Později, a to již velmi záhy, rozšířeno toto jméno i na kraje (župy) sousedních kmenův, totiž na župy: 1. *Golešinců* (jak lze vyložiti jméno Golensizi u zeměpisce bavorského) při říčce Golešině na pomezí Luticů; 2. *Nižovců* neb *Nižiců*, či snad *Nisovců* (jak lze vyložiti jména kronik a listin: Nice, Niciti; u Šafaříka Nisa) mezi řekami Sprévou a Nisou kolem nynějšího Lubina a Luborazu, tedy východně od Golešinců; 3. jejich severovýchodních sousedů *Slubjanů* neb *Słupjanů* (v listinách Selpuli, Selpoli) mezi Sprévou a Odrou při říčce Slubě (přítoku Odry; podle Bogusławského Słupa, něm. Schlubbe), 4. *Łupjanů* neb *Łupogłavců* (u zeměpisce bavorského Lupiglaa) při říčce Łubě, přítoku Nisy, na jih od Slubjanů; 5. jižních jejich sousedů *Žarovanů* (u Dithmara Zara, v pozdější listině Zarove) v okolí města Žarova (něm. Sorau) mezi Nisou a Bobrou, 6. konečně *Trěbovanů (Trjebovanů)* neb *Trěbovlanů (Trjebovlanů)*, v české formě Třebovanů (Trebouane, jak stojí v zakládací listině biskupství pražského u českého kronikáře Kosmy), jež můžeme s Šafaříkem položiti do okolí města Třebulí (lužicky Trěbule neb Trjebule, německy Triebel) v Dolní Lužici, tedy jižně od Žarovanů. — Šafařík a s ním Bogusławski počítají ke kmenům (a župám) lužickým i *Lubušany* (u kronikářů Adama Bremského a Helmolda Liubuzzi, Leubuzi), kteří seděli mezi Sprévou a Odrou severně od Slubjanů a jejichž hlavním hradem byl Lubuš nad Odrou; ale o těch dokázal Muka, že podle jazyka náleželi k Luticům.

Ve století XIV.—XVI. vztaženo jméno Lužice i na *Milčansko* se župou *Záhvozdem* (lužicky Zagózd, v listinách Zagost), i rozeznávána od té doby podle toku řeky Sprévy **Lužice Dolní** (latinsky Lusatia inferior, německy Niederlausitz), to jest původní

vlastní Lužice (se 7 župami), a **Lužice Horní** (Lusatia superior, Oberlausitz), t. j. Milčansko se Záhvozdem. Hranice obojí Lužice v tomto jejím původním rozměru byly asi: na jihu hranice české, na východě řeky Kvíza neb Gvizda (německy Queis) a Bobr, na severu Odra od ústí Bobru až asi jižně od nynějšího Frankfurtu, odtud čára na západ ke Sprévě, pak Spréva až k ústí říčky Golešiny a odtud čára až skoro k ústí Černého Halštrova do Labe, na západě pak Halštrov a přítok jeho Ploučnice, vlastně Plznice (lužicky Połčnica, vlastně Połznica, německy Pulsnitz), čili západní hranice říše Boleslava Chrabrého dle míru budyšínského (1018).

Rozhraní mezi oběma Lužicemi, které ovšem podléhalo rozličným změnám, jde (směrem od západu k východu) po řece Halštrově od ústí Plznice přímou čarou přes soutok Malé a Velké Sprévy u Špreje (něm. Spreewitz) a přes Nisu severně od Mužakova ke Gvizdě.

Politicky náleží nyní Lužice Sasku a Prusku, mezi něž rozdělena od kongresu vídeňského r. 1815 tak, že Prusku patří celá Dolní Lužice a severní část Lužice Horní, Sasku pak pouze část bývalé Horní Lužice, vnitř hranic saských. Celá Lužice rozpadá se tedy nyní na tři části, kteréž od jihu k severu jsou: 1. saská Horní Lužice, 2. pruská Horní Lužice a 3. Dolní Lužice.*)

II. **Horopis a vodopis. Povaha půdy a krajiny.**

Celá Dolní Lužice a severní polovina (pruská část) Lužice Horní náleží k nížině Severoněmecké, jižní

*) Co tu pověděno, opřeno jest o badání *Pavla Jos. Šafaříka* (Slovanské Starožitnosti, 1837, str. 907 a násl.), *Viléma Bogusławského* (Dzieje Słowiańszczyzny północnozachodniej, II., Poznaň 1889, str. 57. a násl.) a *Arnošta Muky* (v Archivu für slavische Philologie XXVI. str. 543. a násl.). Užito také *Bogusławského* a *Hórnikovy* knihy Historija serbskeho naroda (Budyšín 1884) a práce *Jos. Kalouska* Tři historické mapy k dějinám českým (Praha 1885)

pak (saská) polovina Horní Lužice k soustavě Sudetské, a to k horám Lužickým v nejširším smyslu, k nimž se připočítává vysočina Horní Lužice a v Čechách hornatá krajina mezi skalami Děčínskými, horní Jizerou a krkonošským pohořím Jizerským. Při podrobnějším rozvržení tohoto území připadne hornatá část Lužice prahorní kopčině Rumburské, v níž však se vyskytuje i útvar třetihorní s bohatými ložisky hnědého uhlí a četné ojedinělé kužely čedičové. V jižní části této hornatiny, jež se sklání k severovýchodu, tvoří pánev žitavská rozsáhlou kotlinu. Nejvyšší hora jest na jihu Falkenberg (luž. Sokolnik, 606 *m*), dále sluší jmenovati Kotmar (583 *m*), Ojbín u Žitavy (519 *m*), čedičovou Landskrone u Zhořelce (429 *m*). V sev. části této hornatiny vzniká polokruh Lužických hor ve smyslu nejužším (na rozdíl od t. zv. hor Lužických v Čechách); Lužičtí Srbové nazývají tak polokruh hor, jenž objímá nynější slovanskou Horní Lužici na jihu a na západě celkem asi od města Lubije až skoro k Zlému Komorovu (něm. Senftenberg) v Dolní Lužici. Tento polokruh lesnatých vrchů stal se nyní přirozenou hranicí živlu lužickosrbského. V něm vynikají (od východu k západu): Lubijska hora (446 *m*), Běły Bóh, Čorny Bóh (558 *m*) a přilehlá skupina, v níž jednotlivé vrcholy mají názvy Hromadnik, Prašica (n. špatně Frageberg), Žmorc a j., dále Lubin (Thronberg, lužický Blaník), Mnišonc (Mönchswalderberg), Pichow, Klóšterska hora (Klosterberg), Palowska hora (Pohlaer Berg), Butrowa hora (Butterberg), vesměs na jihu; na záp. H. Lužice pokračují nižší chlumy, z nichž nejsevernější, jímž celé pásmo se zakončuje, nazývá se Košynska hora (Koschenberg, 182 *m*). Ta leží již v Dolní Lužici poblíž Zlého Komorova (u Košyny). Z nížiny dolnolužické vyniká na jihu pásmo nízkých chlumů, vlnící se podél rozhraní obou Lužic od Halštrova až k Bobru, z nichž dosahají: Ńewěsta (Brautberg) u Chlumce (Gollmitz) v okr. lukovském 176, Byčin (dl. Bycyn, Ochsenberge)

v záp. okolí Komorova rovněž 176, Spitzberg mezi Sprévou a Nisou 183, Rückenberg u Žarova 229 *m*; výška tedy stoupá od záp. k vých. Pahorkatina ta má v německých atlantech jméno Lausitzer Grenzwall; mohli bychom ji nazvati pahorkatinou Hornolužicko-dolnolužickou. (Lužičtí Srbové pro celek této pahorkatiny nemají zvláštního názvu.)

Lužice má sklon od jihu k severu a pak k severozápadu, kterýmž směrem celkem tekou také hlavní řeky lužické: Černý Halštrov, Spréva, Nisa a Bobr. Halštrovem a Sprévou náleží Lužice k úvodí Labe a tudíž k oblasti Severního moře, Nisou a Bobrem k úvodí Odry a tedy k oblasti moře Baltického. Samým středem Lužice protéká Spréva (luž. Šprewja), vznikající na pomezí česko-saském mezi Kotmarem a Gersdorfem; hlav. pramen jest na farní louce u Starého Gersdorfu v Čechách. V hornatější části Lužice vine se romantickými údolími, u Budyšína proryla si hluboké koryto v žulových skalách, načež vstupujíc do nížin dělí se u Dolní Hůrky (Delnja Hórka) ve dva proudy, Velkou (západní) a Malou Sprévu, které se u Šprejc na rozhraní Horní a Dolní Lužice zase spojují. Severně od Chotěbuze obrací se Spréva náhle na záp. (až k Lubňovu) a u vsi Prjawozu počíná se děliti v nesčetná ramena, kteráž zejména mezi hlavním tokem a severním ramenem Mutnicí tvoří síť přehustou. Krajina tato nazývá se dolnolužicky Błota (něm. Spreewald)*) a rozpadá se městem Lubňovem na divočejší horní a střízlivější dolní Błota. Horní, vlastní Błota leží z valné části ještě v slovanském, dolní však již v poněmčeném území. Důležitější přítoky Sprévy jsou: Lubata, splývající s Malou Sprévou pod Hučinou (v saské H. Lužici), Černý a Bílý Šepc (luž. Čorny a Běły Šepc, něm. Schöps), vpadající do Malé Sprévy pod vsí

*) U nás mnohdy zbytečně se užívá tohoto německého názvu z neznalosti lužickosrbského, poctivě slovanského jména. Užívejme důsledně názvu Błota — vždyť máme také svá česká Blata!

*

Sprjowje, a Małksa (Malze), ústící se do Sprévy u Prjawozu — vesměs na pravém břehu. Černý Halštrov

Obr. 1. Z dolnolužických Błot: Vodní rameno v Lědech.

(Čorny Halštrow, něm. Schwarze Elster) pramení na Živině Kameni (luž. Žiwiny Kamjeń, něm. Sibyllenstein) u Połznice (Pulsnitz) v saské Horní Lužici, přijímá s pravą

u Koćiny (v pruské H. Lužici) Bílý Halštrov, u Wojerec Čornici, s leva pak Plznici (Połznica). Nisa (Zhořelecká, luž. Nysa místo Niža, Niza) vzniká v h. Jizerských u Friedrichswaldu v Čechách, dotýká se jen na dvou místech (u Mužakowa a Rogowa) nynějšího území lužickosrbského a vpadá do Odry pod Gubinem. Bobr i jeho levý přítok Kvíza (luž. Kwisa, lépe Gwizda) má své vrchovisko v Čechách (v Krkonoších u Žacléře), protéká krajem již poněmčeným a ústí do Odry u Krosna.

V celé jižní části prus. Horní Lužice mezi Halštrovem a Nisou je hojnost rybníků, dále jsou větší rybníky v Dolní Lužici v okolí Chotěbuze a u Picně (největší je »Cartowy gat«, česky Čertův rybník); pod Lubinem u Storkova a Bezkova počíná jezernatá krajina dolní Sprévy.

Lesnaté vrchy hor Lužických dodávají jižní části saské Horní Lužice půvabu a rázu krajinného, podobného asi našim krajinám podšumavským či pobrdským. Samy jednotlivé vrcholy bývají cílem nedělních a svátečních výletů obyvatelů budyšínských, zejména ty, které jsou opatřeny vyhlídkovými věžemi: Běloboh, Černoboh, Mnišonc. Takový výlet poskytne nejen příjemnost procházky v horském vzduchu, ale i rozhled po celé takřka saské Lužici. Vidíme krajinu s počátku kopcovitou, dále k severu mírně vlnitou a v ní osady uprostřed polí a lučin — a již tento pohled nás poučí, že saská Lužice jest z největší části země úrodná, obilná. Větší lesy počínají teprve na severu při hranicích pruských, tam, kde vlnitá s počátku krajina přechází v rovinu. Zde také ponenáhlu mění se půda — místo úrodné prsti nastupuje písek, který převládá skoro v celé pruské Horní Lužici. Kraj je proto chudší a proti saské Lužici velmi řídce obydlený; polí jest málo, za to převládají borové lesy a dodávají celé té části Lužice rázu krajiny převahou lesnaté. Největší lesy jsou ve východní, větší polovici pruské Horní Lužice, od hranic saských směrem k městům Mužakovu a Grodku; zde prostírá se t. zv.

Obr. 2. Z dolnolužických Błot: Lávka v Bórkovech.

Mužakowska hola, v níž můžeme jíti třeba kolik hodin, aniž přijdeme na lidské obydlí. Slovo »hola« znamená vůbec takovou lesnatou step (nebo může zname-

nati prostě les). Proto saští Hornolužičané, kteří doma lesů — kromě na horách — nemají, říkají obyvatelům lesnatých krajin pruské Horní Lužice a Lužice Dolní holenjo, t. j. »holané«, stepňáci (sing. holan), kdežto naopak v pruské Lužici říká se saským Hornolužičanům polenjo, t. j. »polané«, obyvatelé krajiny polnaté (sing. polan).

Dolní Lužice — až na Błota — má podobný ráz, ač ve střední její části přece jest půda trochu úrodnější a tedy hustota obyvatelstva o něco větší, než v pruské Horní Lužici a v její Mužakovské holi. Té se nejvíce podobá severovýchodní cíp Dolní Lužice, vyplněný písčitou stepí a lesem. Zcela odchylný ráz naproti tomu má severozápadní cíp slovanského území dolnolužického, totiž vzpomenutá již Błota. Jak již jméno naznačuje, je to krajina vlhká, močálovitá, s hojností vod. Spréva se tu v písčité rovině dělí v množství ramen (z nichž největší, jak řečeno, jest Mutnica), přijímá spoustu potoků a tím přetvořuje celou krajinu v přečetná souostroví. Ramena vodní obrostlá jsou po březích olšemi, vrbami, duby atd., tak že krajina má ráz jediného listnatého lesa, protékaného spoustou potoků a říček. Odtud německé její jméno »Spreewald« (Sprévský les). Je to krajinářsky nejzajímavější a nejoriginálnější kout Lužice. Projížďka na lehkém člunu pod hustými, vysokými, zelenými klenbami dolnolužických Błot náleží k nejkrásnějším požitkům cestovním. Pravá Błota sahají ve směru západním ode vsi Bórkow (luž. Bórkowy, něm. Burg) až k městu Lubňovu (luž. Lubńow, něm. Lübbenau), a jsou v nich na té cestě ještě vsi Lipe (čti Lipje) a Lědy; rozšiřují se na severu k Dubu (krčmě a mlýnu) a na jihu ke Střadovu.*) Přírodní krásy lákají sem v posledních desítiletích množství výletníků z Berlína, za

*) Błota v širším slova smyslu sahají až na východ k Smogořovu, Werbnu, Bramě, Popojcům a Kśišovu a obsahují kromě nahoře jmenovaných ještě vsi Bobolce, Myšyn, Bobow, Górnu, Długi, Ňabožkojce a Sušow.

nimiž přitáhlo hojnost podnikatelův — a tyto živly přispěly valně k poněmčení této zajímavé krajiny, v níž

Obr. 3. Z dolnolužických Błot: Pohřeb.

se Dolnolužičané do posledních dob udrželi v nejčistší původnosti. Ještě na mapě Mukově byla celá horní Błota

až skoro k branám Lubňova v území lužickosrbském — nyní jest slovanský jen ještě východní konec Błot s Bórkovy a Střadovem atd. Příroda určuje zdejšímu obyvatelstvu zvláštní způsob života, který také přispívá k svérázu krajiny. Obyvatelstvo nuceno jest živiti se z velké části rybářstvím, kdežto polní hospodářství jen málo prospívá; kvete hlavně zelinářství. Ze vsí mají Bórkowy ráz rozptýlenosti. Veškera doprava ve vlastních Błotech děje se po člunech, jimiž vládnou ženy a dívky tak dobře jako muži: na člunech svezou si svoji úrodu pod střechu, na člunech ubírají se v neděli do Bórkow do kostela, na člunu veze si ženich nevěstu, ba i poslední cestu po smrti konají na člunu. Spojení pro pěší umožňují četné dřevěné lávky a můstky tvaru obloukovitého, kteréž spolu s čluny, oživujícími vodní ramena, znamenitě přispívají k malebnosti blatské krajiny. Poněvadž voda jest v zdejší přírodě a v celém životě zdejšího obyvatelstva živlem tak rozhodujícím, není divu, že se tu zvláště silně vyvinul její kult — a tak vodník (n y k u s) a jeho žena jsou předmětem největší části zdejších bájí, jak o tom více povím později v oddílu o lidových bájích a pověstech.*)

III. Velikost, politické rozdělení, místopis.

Celá Lužice (i s územím poněmčeným) měří asi 12.702 km^2, z čehož připadá na Horní Lužici 5863 km^2 a na Dolní (7 okresů) 6839 km^2. Saská Horní Lužice měří 2469 km^2, pruská 3394 km^2. Obyvatelstva má saská Hor. Lužice 426.420, pruská 317.787, Dolní Lužice 496.420, celá Lužice tedy 1,240.862. Hustota obyvatelstva tedy jest: v saské Horní Lužici 172·7 na 1 km^2, v pruské 93·6 a v Dolní Lužici 72·5. Většina obyvatelstva náleží národnosti německé a jen menšina lužicko-

*) K bližšímu poznání lužické krajiny čti mé »L u ž i c k é o b r á z k y« (Praha 1890) a v nich zejména črty »Hola« a »Błota«, dále můj cestopisný článek »U l u ž i c k ý c h k a t o l í k ů« (ve Světozoru XXXI., 1896—97)

srbské; o tom viz podrobně níže v kapitole o jazykovém území lužickosrbském. Dle vyznání náboženského jsou obyvatelé Lužice hlavně evangelíci vyznání augsburského (lutheráni); katolíků jest v obou Lužicích jen 76 224, z nichž asi 15.000 Lužických Srbů.

Saská Horní Lužice rozdělena je administrativně na 4 hejtmanství (Amtshauptmannschaften): 1. budyšínské s městy a městečky Budyšínem, Biskupicemi (luž. Biskopicy, něm. Bischofswerda) a Šěrachovem (Schirgiswalde); 2. lubijské s městy Lubijem (Löbau), Bernardicemi (Bjenadźicy, Bjarnaćicy, n. Bernstadt), Novosolcem (Nowosolc, něm. Neusalza) a Wósporkem (Weissenberg); 3. kamenecké s městy Kamencem (Kamjeńc, něm. Kamenz), Kinšpurkem (Kinspórk, něm. Königsbrück), Plznicí (Połznica, něm. Pulsnitz) a Halštrovem (něm. Elstra) a 4. žitavské s městy Žitavou (Žitawa, něm. Zittau) a Ostrovcem (Wóstrowc, něm. Ostritz).

Ze všech těch měst leží v lužickosrbském území pouze Budyšín a Wóspork — a ten nyní vlastně již na pomezí lužickosrbského živlu. Wóspork — při pruské hranici na říčce Lubatě — jest menší venkovské město bez zvláštního významu; počátkem minulého století bylo většinou srbské, nyní jest již skoro zcela německé (podle úř. statistiky z r. 1900 má z 1254 ob. jen 95 Luž. Srbů).

Budyšín*) (luž. Budyšin) jest nejen hlavním městem saské Horní Lužice, ale vůbec střediskem všeho života lužickosrbského. Má nyní 26.024 obyv. (podle sčítání r. 1900), z nichž jen asi $^1/_5$ jest národnosti lužickosrbské (podle úřední statistiky ještě méně, totiž 3925 Luž. Srbů); ale již předměstí Židow (něm. Seidau) — s městem úplně souvisící — má většinu lužickosrbskou (podle úřední statistiky z r. 1900 tvoří zde Srbové asi polovinu obyvatelstva, napočtenoť jich zde 1494 ze 3068

*) Německy nyní Bautzen, ale až do r. 1868 užívalo se i v němčině jména Budissin. Tehdy úředně zavedeno jméno Bautzen ze zkomoleniny »Baudissin, Baudsen«, z obecné mluvy německé.

Obr. 4. Budyšin (pohled s Hrodžiška).

obyv.) a okolí jest vesměs lužickosrbské. Město leží velmi malebně nad Sprévou, která si zde proryla hluboké koryto ve skalách. Vzhled Budyšína od strany řeky jest velice starobylý; nejkrásnější pohled na město otvírá se oku s Hrodźiška nad Židovem, a to od evangelického hřbitova, na němž odpočívá lužický buditel Jan Arnošt Smoleř. Odtud spatřujeme hlavně budyšínský hrad Ortenburg (nyní sídlo královských úřadů), založený již r. 958 a do nynějška dochovaný v podobě, jaké po několikerém zpustošení nabyl do r. 1648. Vedle Ortenburgu poutá naši pozornost malebná zřícenina kláštera a gothického kostela sv. Mikuláše, v níž má nyní útulek katolický hřbitov, v mluvě srbského lidu zvaný »Mikławšk« (t. j. Mikulášek) podle kapličky sv. Mikuláše. Zde odpočívá jiný velký buditel lužický, Michal Hórnik. Kdo přijede do Budyšína, nechť neopomene navštíviti tento poetický hřbitůvek. Nedaleko »Mikławška« jest starobylé děkanství (luž. »tachantstwo«), sídlo to samostatné kapitoly i konsistoře katolické, a sněmovna lužických stavů. Za lužickou sněmovnou přijdeme k bráně hradu Ortenburgu, na níž nás překvapí zajímavý gothický pomník uherského krále Matyáše Korvína, odpůrce Jiřího z Poděbrad. Pomník má letopočet 1486. Na doby české připomíná i pomník Rudolfa II. na t. zv. »bohaté věži« (luž. »bohata wěža«, něm. Reichenthurm, původně vlastně »Reichenbacher Thurm«, tedy »Rychbašská věž«) uvnitř města. Z jiných památností budyšínských zasluhuje pozornosti gothický dóm sv. Petra, stavba z 13. stol.; chrám jest od r. 1583 uvnitř mřeži rozdělen na dvě části: pro katolíky a evangelíky. Bohoslužby, konané střídavě, jsou v něm německé. Lužičtí Srbové vyznání římskokatolického mají v Budyšíně kostel Panny Marie, evangelíci pak kostel sv. Michala. Oba ty kostelíky shromažďují ve sváteční dny množství srbského lidu z okolí, tak že v tyto dny, jakož i o trzích nabývá Budyšín slovanštějšího rázu. Jinak o přítomnosti srbského živlu svědčí v samém středu města nádherný národní dům lužickosrbský (Serbski dom),

Obr. 5. »Serbski dom« v Budyšíně.

v němž jest lužickosrbská knihtiskárna Marka Smoleřa, spojená s knihkupectvím a expedicí lužickosrbských časopisů, dále knihovna Matice Srbské, její spolkový sál a národopisné a historické museum lužickosrbské. Velmi zajímavé historické památky (zejména také z doby české) chová také městské museum. Veřejné knihovny na radnici a v Gersdorfském domě chovají také vzácné staré tisky lužickosrbské, ba i staré rukopisy české. Školy — gymnasium, reálka, škola obchodní, rolnická, zahradnická, dva učitelské ústavy, evangelický a katolický — jsou německé, jen na gymnasiu a obou učitelských seminářích jsou pro lužickosrbské žáky nepovinné hodiny luž. srbštiny. Nejnověji zasazují se lužickosrbští předáci o to, aby také na reálce a rolnické škole byla zavedena lužická srbština jako nepovinný předmět pro chovance národnosti lužickosrbské. V městě kvete průmysl (soukenický, punčochářský, koželužský a j.) i obchod, ale jest z největší části v rukou německých.*)

Pruská Horní Lužice přidělena jest k provincii slezské a v ní k vládnímu obvodu (Regierungsbezirk) lehnickému; rozdělena jest na čtyři okresy čili kraje (Kreise): 1. vojerecký (luž. Wojerowski), v němž jsou města Wojerecy (Hoyerswerda), Kulow (Wittichenau) a Rólany (Ruhland); 2. rozborský s městy Rozborkem (luž. Rozbórk, něm. Rothenburg), Mužakovem (Muskau) Nízkou (luž. Nizka, něm. Nieske); 3. zhořelecký s m. Zhořelcem (luž. Zhorjelc, něm. Görlitz) a Rychbachem (Reichenbach); 4. pak lubáňský s m. Lubáněm (Lubań, něm. Lauban) a Lěsnou (Lěsna, něm. Marklissa).

Ze všech těch okresů obývají Lužičtí Srbové nyní ještě jen v okr. vojereckém a rozborském. Uvnitř srbského území jsou jen města Wojerecy a Kulow, na samém rozhraní srbského živlu leží Mužakov — ale i ta

*) Podrobnosti v mém článku »Budyšín« ve Světozoru roč. XXVI. (1891—92), str. 513, 519, 534, 547.

mají obyvatelstvo většinou německé. Kulow (2087 ob. podle sčít. r. 1905), městečko na řece Halštrově nedaleko saské hranice, má z nich ještě nejznačnější srbskou menšinu, ba podle Muky tvoří zde Srbové dokonce polovinu obyvatelstva. Německou část obyvatelstva tvoří úředníci, kupci a řemeslníci — rolníci a obchodníci dobytkem jsou Srbové. V 18. stol. byl Kulow zcela srbský, podobně jako Wóspork, teprve od doby panství pruského (od kongresu vídeňského 1815) se silněji poněmčoval. V kostele káže se srbsky a německy. Kulow jest jediná katolicko-srbská osada v pruské Horní Lužici; farnost kulowská, poněvadž kromě města k ní náleží 11 okolních vsí, jest ze tří čtvrtin srbská. Kulow jest město velmi staré — připomínáť se jako hrad již v 8. stol. — ale nynější ráz jeho není starobylý. Jen zbytky hradeb se zachovaly. Německé jeho jméno Wittgenau, později Wittichenau přichází teprve v 13. stol.; dáno mu bylo po biskupu Witegovi. — Ve Wojerecích, ležících v nevelké vzdálenosti od Kulowa na sever rovněž při řeče Halštrově, jest srbská menšina již mnohem nepatrnější (Muka r. 1884 uvádí ze 2685 obyv. 682 Srby; podle sčítání z roku 1905 mají Wojerecy 5136 obyv.). Evangelický kostel je však srbskoněmecký, poněvadž kromě 3 předměstí je k němu přifařeno 13 srbských vsí (také 2 předměstí jsou z většiny srbská). — Mužakow (4077 ob. podle sčítání z r. 1905) jest lázeňské místo na řece Nise (rašelinné lázně, minerální voda) s nádherným, ohromným (přes 4000 jiter) divokým parkem zámeckým, jehož velkou ozdobou jest řeka Nisa, klikatící se jeho houštinami a palouky. Zámek položen jest v něm velice malebně. Město bylo vždy němečtější než Kulow a Wojerecy; nyní má jen nepatrnou srbskou menšinu (kterou Muka počátkem let osmdesátých odhadoval na 600 osob). Byl zde však do nedávna vedle německého i srbsko-německý (německo-srbský) evangelický kostel pro 13 většinou srbských vsí — ale asi před 3 lety po náhlé smrti mladého srbského faráře Juŕka

byly zde lužickosrbské bohoslužby násilně potlačeny dosazením německého pastora.

Dolní Lužice přidělena jest k provincii braniborské a v ní k vládnímu obvodu frankfurtskému; má 9 okresů čili krajů: 1. chotěbuzský s městy Chotěbuzí (hornosrb. Khoćebuz, dolnosrb Chóśebuz, něm. Cottbus) a Picněm (Picń,*) něm. Peitz); 2. kalavský s městy Kalavou (něm. Kalau), Dŕowkem**) (n. Drebkau), Lubňovem***) (Lubńow, n. Lübbenau), Komorovem (Zły Komorow, n. Senftenberg) a Větošovem (něm. Vetschau); 3. hrádecký s městem Hrádkem (hornosrbsky Hródk, dolnosrbsky Grodk, n. Spremberg); 4. žarovský s městy Žarovem (n. Sorau), Gasynem (dolnosrb. Gasyn, n. Gassen), Brody (n. Pförten) a Třebulemi (Tŕebule, n. Triebel); 5. gubinský s městy Gubinem (n. Guben) a Příbřehem (dolnosrb. Pśibŕeg, něm. Fürstenberg); 6. lubinský s m. Lubinem (Lübben), Brylandem (Friedland) a Luborazem (Lieberose); 7. lukovský s m. Lukovem (Łukow, něm. Luckau), Dobroluhem (Dobry Ług, Dobroług, n. Dobrilugk), Grabinem (Finsterwalde), Golišínem (Gólišyn, hornolu ž. Holišin, něm. Golssen), Gostkovem (Góstkow, též Kóstkow, n. Kirchhain) a Hradištěm (dolnosrb. Grožišćo, hornosrb. Hrodźišćo, n. Sonnenwalde); 8. bezkovský s m. Bezkovem (dolnosrb. Bezkow n. Beskow) a 9. storkovský s m. Storkovem (ds. i něm. Storkow, starosrbsky Barcow) a Srbským Bukovcem (Serbski Bukojc, n. Wendisch Buchholz). Poslední 2 kraje, ač původně dolnolužické, nepočítají se však nyní v politickém ohledu k Dolní Lužici (nenáležejí také k vládnímu obvodu frankfurtskému, jako ostatní okresy, nýbrž k postupimskému — a byly dokonce spojeny v jeden kraj bezkovsko-storkovský s krajským úřadem v Bezkově), i uvádívá se obyčejně v Dolní Lužici jen 7 okresů. —

*) Podle výkladu Mukova původně vlastně Picno; ale lid užívá nyní muž. formy Picń.

**) Čti: Drjouk.

***) Starší tvar Lubinov.

Z měst dolnolužických leží nyní uvnitř srbského kraje již jen Chotěbuz (a i toho se na jz. dotýká území valně zněmčené), Picń a Grodk (ten podle Šwely nyní také již na rozhraní jazykovém), na pomezí německosrbském Wětošow a Zły Komorow. Všecka jsou německá a působí zhoubným vlivem germanisačním na okolí. Zejména silnou tvrzí německou jest Chotěbuz, město na Sprévě s 46.270 obyv. (r. 1905), několikanásobná železniční křižovatka a tím středisko čilého obchodu. Jako krajské město soustřeďuje množství německých úřadů a úřednictva. Veliký ruch průmyslový jmenovitě také učinil Chotěbuz ohniskem němectví: jestiť Chotěbuz střediskem průmyslu celého vládního obvodu frankfurtského, má 29 velkých a 50 menších továren na sukno, přádelen a tkalcoven a kromě toho i řadu továren jiných. Připomeneme-li k tomu, že v okolí jsou hnědouhelné doly (v Rogeńci), doplníme si obraz nebezpečenství, jímž je z tohoto města ohrožován slovanský ráz zbývajícího ještě dolnosrbského území. Přes to žije ve městě ještě dosti Srbů,*) ale málo usedlíků (těch počítal Muka na 250 rodin, ač — jak připouštěl — málo uvědomělých), hlavně dělníků a služebných (jichž Muka počítal kolem 3000). Pro Srby ve městě a v přifařených 10 vsích je zde dosud lužickosrbský evangelický kostel, i zapestří se v neděli a ve svátek chotěbuzské ulice množstvím dolnolužických ženských krojů. V letech 1849—1888 vyučovalo se na gymnasiu chotěbuzském mimořádně i dolnolužické srbštině. Střediskem dolnosrbského národního života — jako jest Budyšín hornosrbského — Chotěbuz nikdy nebyla. Příčinou toho, kromě neprozíravosti dolnolužických vlastenců, byla jistě i větší německost Chotěbuze proti Budyšínu. Proto slovanského cestovatele mnohem více láká Budyšín než Chotěbuz. Ani zevnějším vzhledem Chotěbuz nevábí; je sice město staré (připomíná se již

*) Podle úřední statistiky z r. 1900 byli ze 39.322 obyv. 743 Lužičtí Srbové.

r. 1156 pode jménem Gostevissi), ale zájmy tovární a obchodní dávno setřely jeho starobylý ráz. — Podobně i menší Grodk (11.188 ob. r. 1905) na Sprévě jest město silně tovární a důlní (na blízku hnědouhelné doly). I zde kvete průmysl soukenický (40 továren). Zachoval si starý vévodský zámek a zbytky opevnění, jinak má ráz města po výtce továrního. V městě bydlí velmi málo Srbů. Ani ev. kostel od r. 1874 není srbský, ač je do Grodku přifařeno 8 vsí, z nichž aspoň 3 jsou ještě srbské. Vedle Chotěbuze působí Grodk nejzhoubněji k poněmčení Dolní Lužice. — Zły Komorow nebo prostě Komorow (6904 obyv. r. 1905) na Halštrově má také továrny (sklárny, vápenky, cihelny atd.) a hnědouhelné doly (i v okolí), i působí v posledních desetiletích podobně zhoubným vlivem germanisačním, jako Grodk. Škol srbských tam nikdy nebylo, srbského ev. duchovního není již od r. 1878, ač v přifařených vsích jest ještě mnoho Srbů. — Městečko Wětošov (2819 obyv. r. 1905) nad říčkou Kšišowkou*) na prahu dolnolužických Błot má také továrny (na hosp. stroje, na pytlovinu a přádelny), ale nepůsobí tak germanisačně jako města předešlá. Západní okolí je sice již dávno německé, ale na východě jsou dosud ryze srbské vsi. Pro ně je dosud ve Wětošově německo-srbský ev. kostel. Škola jako ve všech ostatních městech jest jen německá.**) Usedlých Srbů zde skoro není. — Picń (lépe Picno, 2791 obyv. r. 1905) na říčce Małkse v severovýchodním cípu slovanské Dolní Lužice leží ještě uprostřed ryze srbského kraje. Je to také město tovární (soukenictví, přádelna vlny atd.), ale okolní, od města dosti vzdálené vsi dosud jeho germanisačnímu vlivu vzdorují. Proto je zde kromě německé ev. farní osady pro město také srbsko-německá farnost pro okolní vsi s vlastním ev. srbským farářem.

---

*) Analogickým (Hórnikovým) pravopisem Křišowka.

**) Ottův Slovník Naučný (při hesle Vetschau) omylem uvádí, že jest v městě i srbská škola.

Také v městě samém bydlí dosti Srbů, hlavně srbské čeledi, ale měšťanstvo jest ode dávna německé. V neděli a ve svátek oživne město srbskými vesničany, i poskytuje okolí ev. kostela podobně zajímavý, pestrý obraz národopisný, jako v Bórkovech na prahu Błot.*)

IV. Dějiny Lužice.

a) Doba nejstarší.

Kdy byla Lužice slovanskými kmeny osazena, nedovedeme říci; žádných historických dokladův o tom nemáme. Ale v VI. stol. již se připomínají jako zde usedlí (u Vibia Sequestra). Dle mínění některých novějších badatelů slovanských byla však Lužice osídlena slovanským obyvatelstvem od pradávna, aspoň od I. stol. po Kr., podobně jako ostatní kraje baltických Slovanů.**) Starému slovanskému osídlení nasvědčují také prastaré názvy topické, které jsou vesměs původu slovanského, kdežto starých německých názvů není, ty vznikaly teprve později překládáním a překrucováním původních jmen slovanských. W. Bogusławski zejména míní, že Strabonovi Lugii jsou slovanští Lužané, jejichž část bydlela také ve vlastní Lužici, v Strabonových Butonech a Ptolemaeových Batinech pak vidí slovanské Budyšany, v jejichž území byl hrad Budyšín, který se po prvé připomíná za Karla Velikého. Také Šafařík již připouštěl, že v kra-

*) Jak již řečeno, doplňkem této kapitoly jest kapitola o jazykovém území lužickosrbském ve druhé části knihy.

**) Prof. *L. Niederle* v díle »Slovanský Svět« (Praha 1909) na str. 65. o rozšíření Slovanů polabských praví: »Stopy historické sledovati můžeme (s reservou) jen do I. stol. po Kr., ale ten, kdo přijímá slovanskost t. zv. žárových hrobů lužickoslezských, sledovati je může zde nejméně 1000 let před Kr. Tento výklad není však než hypothesou archaeologickou, při níž je pouze to jisté, že předhistorické žárové hroby mezi Vislou a Labem náleží Slovanům mnohem pravděpodobněji nežli Germánům.«

jích Lugiův žilo pod panujícími kmeny německými a keltskými původní obyvatelstvo slovanské.

Slovanští obyvatelé Lužice, podobně jako ostatní Slované polabští a čeští, rozpadali se v jednotlivé kmeny s vlastními náčelníky. Kolem narození Kristova dostali se s jinými polabskými kmeny slovanskými pod panství markomanského krále Maroboda, které trvalo do r. 19 po Kr., jak o tom vypravuje Strabo, jenž mezi podmaněnými kmeny jmenuje také »velký národ Lugiův« a Budyšany (Butones). Konec panství Marobudovu učinil Katvalda (Catualda), rovněž původu markomanského, jenž dříve před Marobudem utekl ke Gotům, kdežto W. Bogusławski vykládá, že k Budyšanům. Dále snad se i Lužice týká zpráva Tacitova o vpádu Ligiův (Lugiův) do země kvádského krále Vannia roku 51 po Kr.; W. Bogusławski přímo mluví o vpádu bojovníků lužických.

b) Doba samostatnosti a bojů za neodvislost. Od r. 531—1032.

V VI. století ocitujeme se již na pevnější půdě historické. V té době pádem Durynků (531) rozšířili Frankové a Sasové své panství až k řece Sále, i nastává od té události Slovanům na východ řeky Sály a tedy i slovanským obyvatelům Lužice 400letá doba bojů za neodvislost. Osudy Srbů mezi Sálou a Labem od té doby rozhodují také o osudech slovanského obyvatelstva Lužice. U Srbů připomíná se za dob Samových kníže Dervan (u Fredegara »Dervanus, dux gentis Surbiorum«), jenž se dal v ochranu Samovu. Ale po smrti Samově vrátili se Srbové zase k původní rozdrobenosti, v jaké je zastihla doba Karla Velikého.

Za výprav vojů Karlových proti Čechům vpadl r. 805 jeden oddíl také do země srbských Glomačů, zpustošil ji a podmanil si knížete jejich Semila (v pramenech Semela). Následujícího roku vzbouřili se sice Srbové proti cizímu panství, ale byli poraženi v bitvě u Hvernafelda (poblíž nynější Gery), kdež padl i kníže jejich

Miliduch (v pramenech Miliduoch, Ludoch). Vojska Karlova vtrhla pak do země Milčanův, dobyla hlavního jejich hradu Budyšína a spálila jej.

Za Ludvíka Pobožného, jenž vedl proti Slovanům politiku celkem mírnou, připomíná se Ludovít, nejspíše kníže lužický, který válčil s císařem.

Za Ludvíka Němce, jenž podnikal nájezdy proti Srbům, dali se Lužičané a Milčané v ochranu říše Velkomoravské. Za tohoto spojení teprve šířilo se mezi nimi křesťanství vydatněji; jest nepochybno, že Methoděj i této části svého arcibiskupství věnoval příslušnou péči, ač nemáme historických dokladů, že by tu byl sám pobyl. Vliv slovanských věrozvěstů lze však doložiti z lužickosrbských církevních výrazův, které se tvorbou podobají staročeským a starobulharským, nikoli však německým (čisć = očistec, křćić, křesćan, mša atd.). Zajímavo jest, že v poněmčeném okolí Zhořelce zachovala se pověst o sv. Cyrillu, jenž prý pobyl v tamním okolí v Königshainu a Javorníku (Jauernik). Spojení s říší Velkomoravskou netrvalo však dlouho, jako první jednota s Čechy za Sama; po ztroskotání říše Moravské r. 907 zůstaveni opět samým sobě v obraně proti západním sousedům.

Veliký nepřítel povstal polabským Slovanům a tedy i obyvatelům Lužice v Jindřichu Ptáčníkovi. Od r. 921 plenil kraje Slovanů braniborských, Srbů, Lužičanův i Milčanů, jež všecky zavázal k poplatkům. Moc svoji proti Lužičanům sesílil založením hradu Míšně a zřízením marky Míšeňské (928).

Za nástupce jeho Otty I. vpadl známý markrabě Gero i do Lužice a do Milčanska, poněvadž Lužičané a Milčané odpadli tehdáž k Mečislavovi I. Tu po prvé pozorujeme zájmy polské o Lužici, které však tentokrát (963) byly zmařeny a nadvládí německé nad Lužicí a Milčanskem upevněno. Křesťanství za obnovené vlády německé v Lužici ani v ostatních podmaněných krajích

slovanských nesvědčilo, ani když Otta založil v Magdeburce školu, v níž by se kněží učili jazyku slovanskému. Tak podle zprávy Dětmarovy, když meziborský biskup Bozo učil Slovany »Kyrie eleison«, překrucovali ta nesrozumitelná slova a zpívali »u kri olša« (v křoví olše).

Zatím blížil se konec prvé pevnější moci německé v Lužici a v Milčansku, o něž se začali zajímati panovníci polští, Mečislav I. a Boleslav Chrabrý. Zájmy Mečislavovy křižovaly se však se zájmy Boleslava II. českého, i nemohl Mečislav upevniti své vlády v Lužici. Z toho kořistil markrabě, Ekhard, porazil Lužičany a podmanil si r. 990 i Milčansko, dosud svobodné, začež obdržel od Otty III. marku Míšeňskou. Tak zůstalo až do smrti Otty III. Po smrti Ottově Boleslav Chrabrý r. 1002 vtrhl do Lužice, dobyl Budyšína a pronikl i do Míšně. Od zvoleného právě Jindřicha II. dosáhl uznání svých nároků na Lužici a Milčansko, ale záhy, zejména když Boleslav vtrhl do Čech, nastalo mezi oběma zjevné nepřátelství. Boleslavovi bylo bojovati o Lužici a Milčansko ve třech vojnách, v l. 1003—1005, 1007—1013 a 1015—1018, jež skončily ve prospěch jeho mírem budyšínským r. 1018. Jím uznána Lužice s Milčanskem až k Černému Halštrovu a Plznici za část říše Boleslavovy, a kromě toho dostal Boleslav od Jindřicha II. 300 ozbrojenců na výpravu do Ruska. Po smrti Boleslava Chrabrého (1025) panoval v Lužicích syn jeho Mečislav II., avšak jen do r. 1032. Markrabata východní a míšeňský počali se zase starati o země lužické, později sám Konrád II. podnikl dvě výpravy proti Mečislavovi, který konečně byl přinucen odstoupiti Milčansko markraběti míšeňskému Ekhardovi II. a Lužici markr. východnímu Ditrichovi; pouze nejsevernější cíp Lužice, kraj Lubušanů, zůstal při Polsku až do XIII. stol. Pamět polského panování jistě se v lidu dlouho zachovala; polský král dosud se jmenuje v starobylých písních lidových. Za dob polských bojů o Lužici vyvinul se tu zvláštn vojenský stav, tak zv. »wićazové« (buď má zastaralý vý-

znam vítězové, buď pochází od kořene »vět«, »vit«, jak vykládá Šafařík), kteří konali službu válečnou koňmo

c) Doba rozdělení pod různá cizí panství 1033—1373.

V těchto časech pomalu zanikl název Milčansko a místo něho počalo se pro sev. část užívati jména Budyšínsko neb marka Budyšínská, pro jihových. pak Zagozd nebo později marka Zhořelecká. Ale i tato jména pomalu mizejí (od XIII. stol.), i ustálil se do XVI. stol. pro bývalé Milčansko název Horní Lužice, kdežto bývalá vlastní Lužice nazvána Lužicí Dolní.

Politické poměry nezůstaly dlouho v podobě, jaké nabyly roku 1032. Poláci přirozeně nemohli se rychle spřáteliti se ztrátou Lužice, k tomu spadají v ony doby i zájmy české o ni. Vratislav II. obsadil roku 1076 Zhořelec a Budyšín i dostal od Jindřicha IV. (za pomoc válečnou) v léno celé Milčany. V krátce na to však dostal Milčansko Viprecht z Grojče, pojav za manželku Juditu, dceru Vratislavovu; jen Zagozd zůstal při Čechách (až do XIV. stol.). Na to s nelibostí pohlížel Jindřich V., jenž také konečně odňal Viprechtovi panství nad Milčanskem a odevzdal je Hoyerovi z Mansfeldu. Když pak byl Hoyer zabit synem Viprechtovým v bitvě roku 1115, nastalo v Milčansku bezvládí právě v pohnuté době bouří Srbů zálabských, Luticů a Obotritů (1110—1118). Němci dopouštěli se na podmaněných Slovanech mnohých bezpráví, i nastalo kvašení lidu velmi povážlivé, značené vypálenými hrady, kláštery i chrámy a provázené veškerými hrůzami lidové vzpoury nátěru náboženského. Slované zatoužili po návratu k pohanství a mstili se krutě cizím vnucovatelům, nikoli hlasatelům nové víry. Zdali také Lužičané tehdy se navrátili k pohanství, o tom nemáme spolehlivých zpráv; dle některých týká se zpráva pozdějšího kronikáře Botha o pohanské modle Flins, nově postavené, okolí budyšínského, ale není pro to věrohodného dokladu.

Lužice šly v dobách těch a v následujících z ruky do ruky. Albrecht Medvěd pronásleduje povstalce slovanské vnikl i do Dolní Lužice a podmanil si ji; avšak r. 1131 dostala se mladšímu synu Viprechtovu Jindřichu z Grojče. Po ukončení povstání dostal zase Viprecht z Grojče ztracenou Horní Lužici, v níž po jeho smrti vládl syn jeho Viprecht a po něm Jindřich. Po smrti Jindřichově r. 1135 podmanil si markrabě míšenský Konrád z Wettina obě Lužice, avšak již rok na to český kníže Soběslav obsadil Budyšínsko a Zagozd, tak že Konrádovi zůstala jen Dolní Lužice. Od té doby náležela Horní Lužice jako léno říše německé k Čechám až do r. 1254 a Dolní Lužice nástupcům Konráda Wettinského do r. 1304, nikoli však nepřetržitě. Naopak byly země lužické stálým předmětem nekonečných intrik, sporův a nájezdů, často nevědělo se, komu náležejí, válčeno o ně, bývaly odstupovány, dávány věnem i v zástavu, děleny, drobeny a zase spojovány, že není možno v krátkém přehledu historickém stopovati všecky ty změny, v nichž dosud zůstává mnoho sporného a nevyjasněného.

Když se Vladislav II. český nepohodl s císařem německým, vtrhl r. 1147 markrabě míšenský Konrád do Horní Lužice, obsadil ji (až na Žitavsko) a podržel až do své smrti 1157. Vladislav se sice s císařem smířil, ale Lužice nazpět nezískal až po výpravě proti Milánu. Králové čeští nevěnovali Lužici mnoho péče, zejména poslední Přemyslovci považovali ji za vedlejší zemi, kterou lze po libosti odstupovati, dcerám za věno dávati a děliti. V první polovici XIII. stol. drželi část Horní Lužice knížata slezští, druhou část s Rolany a Kamencem odstoupil Václav I. kolem r. 1244 markraběti braniborskému Ottovi III., nejspíše jako záruku za věno dcery své Boženy. Ač podrobnosti jsou nejasny, jisto jest, že po smrti Václava I. panovali Braniborští v záp. části Horní Lužice a za nedlouho dostali i vých. část s Budyšínem, Zhořelcem, Lubáněm i Lubijem (1254).

Jenom Žitavsko zůstalo při Čechách. Po smrti Otty III., jenž si získal příjmí Pobožného (založil klášter františkánů v Budyšíně, nadal bohatě klášter Mariin Dol a podporoval založení Mariiny Hvězdy), rozdělil se rod jeho na sjezdě v Plavně r. 1268 o Horní Lužici tak, že Zhořelecko se Zhořelcem, Lubáněm, Schönberkem, Rozborkem, Landskronou a polovicí Vojerec dostala linie Salzwedelská (potomci Ottovi), Budyšínsko pak s Budyšínem, Lubijem, Njesvačidlem, Kinšpurkem a druhou polovicí Vojerec linie Stendalská (Jan II., syn bratra Ottova Jana I.). Rozhraním byly řeky Lubata a Malá Spréva. V části budyšínské po smrti Ottově vládli synové Jana I., Jan II. Elektor, Otto IV. (pozd. nazvaný mit dem Pfeile) a Konrád, až do r. 1304. V části zhořelecké panoval syn Otty III. Otto V. Dlouhý, uchvatitel mladistvého krále českého Václava II., a po něm (1304) syn jeho Herman Dlouhý (do r. 1307), který získal i celou Dolní Lužici od markrabat míšenských. V Braniborsku samém zatím vládl Valdemar, který po smrti bezdětného Jana, zvaného Illustris (1317), syna Hermanova, spojil pod svým panstvím obě Lužice.

Dolní Lužice měla podobně pestré osudy, jako Horní. Markrabí míšenský Konrád I. odstoupil ji synu svému Dětřichovi, který se stal spojencem pánů německých proti Jindřichu Lvovi. Následkem toho byl (na popud Jindřicha Lva) vpád pohanských Luticův a Obotritův do Dolní Lužice roku 1180, kterou zpustošili až ke Gubinu. Dětřichovi podařilo se sice udržeti si vládu v Dolní Lužici, ale záhy povstalo vládě markrabí míšenských nebezpečí na východě, se strany knížat polskoslezských, kteří se nezříkali svých dávných nároků na Lužici. Za druhého nástupce Dětřichova, Konráda II., vtrhl do Dolní Lužice kníže velkopolský Vladislav Úzkonohý, začež Konrád odpověděl vtržením do Lubušska, náležejícího Polákům. Vladislav, který přichvátal na obranu Lubuše, byl sice poražen, ale Lubušsko si přece zachránil. V témž čase (1210—1235) mísil se do vlády

v Dolní Lužici slezský kníže Jindřich Bradatý. Po jeho smrti markrabě míšenský Jindřich Jasný dobyl zase zpět Dolní Lužici, která však dlouho již v držení rodu Wettinského nezůstala. Diezmann, jenž se domohl vlády po Jindřichu Jasném († 1288), prodal Lužici nejprve arcibiskupu magdeburskému Burchardovi (1301) a později (1304) markrabatům braniborským, Ottovi a Hermanovi, držitelům Horní Lužice (napřed Grodk, Chotěbuz a Lubin, za půl roku pak i ostatek).

Obě Lužice nezůstaly dlouho spojeny pod panstvím braniborským. Hned po smrti Valdemarově r. 1319 obsadil Jan Lucemburský Budyšínsko, kdežto východní část Horní Lužice se Zhořelcem, Lubáněm a Žitavou zastavil Jindřichovi, pánu na Javoru a Příbřehu (Fürstenberg), jenž podržel i některé části Dolní Lužice. Avšak již r. 1329 vykoupil Zhořelec a slavil vjezd do Budyšína na znamení, že Lužice spojuje se s Čechy na věčné časy. R. 1337 uzavřel smlouvu s Jindřichem, že zbývající části Lužice, které Jindřich ještě držel, v případě, že by zemřel bez dědiců, připadnou koruně České, což se stalo r. 1346.

Jan Lucemburský (vedle Rudolfa Saského, Boleslava Svídnického, Jindřicha Javorského, vdovy po Bedřichu Míšenském a j.) ucházel se po smrti Valdemarově také o Dolní Lužici, ale císař Ludvík IV. Bavor dal ji r. 1324 s Braniborskem synu svému Ludvíku Braniborskému. Proti němu vystoupil roku 1348 samozvanec Valdemar neznámého původu, vydávající se za markraběte Valdemara, který prý nezahynul, ale dle rozkazu papežova za pokání svých hříchů 28 let v dalekých krajinách přebýval. Získal si spojenství mnoha pánů, dobyl řady měst, mezi nimi i Berlína, a byl i Karlem IV. uznán za markraběte braniborského, když se odřekl Dolní Lužice, kterou Karel přivtělil k Čechám (1348). Ale r. 1350 podařilo se Ludvíku Braniborskému odvrátiti Karla od Lživaldemara; Karel propůjčil Ludvíkovi Dolní Lužici, začež se Ludvík odřekl všech práv na Lužici

Horní. Hned rok na to postoupil Ludvík Dolní Lužici svým bratrům, Ludvíkovi Římskému a Ottovi, kteří (a s nimi i Boleslav Svídnický) r. 1363 za jistou náhradu uzavřeli s Karlem smlouvu, dle níž po jejich smrti měla marka Braniborská (a s ní tedy i Dolní Lužice) připadnouti Karlovu synu Václavovi. Když však Ludvík Římský r. 1370 zemřel, zrušil Otto smlouvu a vystoupil zjevně proti Karlovi. Ale ten vytrhl do Braniborska a přinutil jej, že odstoupil České koruně Branibory i s Lužicí za určitou výplatu. Tak spojena r. 1373 obojí Lužice trvale s korunou Českou.

Do těchto dob po krátkém spojení s Polskem spadá počátek poněmčování Lužice, ač do XIII. stol. byl německý vliv na lužické Srby velmi nepatrný, o čemž lze souditi i ze zakládání kostelů poměrně pozdního. Prvý kostel v Lužici byl prý vystavěn biskupem Bennem asi r. 1076 v Hodźiji; děkanský chrám sv. Petra v Budyšíně založen byl teprve r. 1213 sedmnáctým biskupem míšenským Brunem II. Teprv ve XIII. stol. počíná silnější proud německých kolonistů z Míšně po »Královské cestě« do Lužice, jímž poněmčena města a krajiny hornaté, dělící Lužici od Čech a do té doby jen velmi řídce zalidněné. Do konce XIII. stol. odtrženi byli lužičtí Srbové od Čechů pruhem německým, jenž se od těch dob rozšiřoval do Lužice i do Čech. Kromě toho počaly v té době přecházeti velké usedlosti z rukou srbských v majetek německých pánův a srbští zemanští rodové se poněmčovali. Tak se od těch dob (z části od XII., ale hlavně od XIII. století) připomíná již mnoho německých nebo zněmčených panských rodů v Lužici, nazývaných dle sídel a statků von Kamenz, v. Kottwitz, v. Pannewitz, v. Teichnitz, v. Nostitz, v. Kittlitz a j. I vyvinul se v XIII. stol. zvláštní stav lužických zemanů, z nichž někteří soustředili ve svých rukou velké majetky, zvané »Herrschaften«; povstala tak panství Wojerecy, Kamjeńc, Njeswačidło, Mužakow a množství jiných, při nichž byly i zvláštní soudy patrimoniální. Zemské soudy byly ně-

mecké, ale vedle nich byly t. zv. »Landgerichte« pro srbské vesničany, při nichž se jednalo srbsky. Neustálými změnami různých vlád získával stav panský, ale stav selský upadal v porobu stále větší. I na bývalé »wićaze« (nyní již po německu »Lehmann«) rozšiřovali páni svou moc.

d) Doba spojení obojí Lužice s korunou Českou 1373—1635 (v Horní Lužici od r. 1319).

Za krále Jana Lucemburského pro potlačení loupežného rytířstva založen byl svazek šesti měst: Budyšína, Kamence, Lubije, Zhořelce, Žitavy a Lubáně, jež král Jan obdařil rozličnými privilegiemi, zavedl v nich magdeburské právo a dal jim všeliké výhody tržní. Tím povstalo mocné Šestiměstí (hexapolis, Sechsstädte, 1346) na úkor srbského venkova; v zemi nevládli čeští úředníci na prospěch srbského lidu, ale němečtí páni a měšťané na prospěch svůj. Ani panování Karla IV. nemělo v té příčině pro Lužici významu. Ve Zlaté bulle sice se praví, že se mají synové králů českých, markrabí braniborských atd. od sedmého roku mimo latině a vlaštině učiti také »jazyku slovanskému«, aby se stali způsobilými vykonávati spravedlivou vládu nad svými poddanými; i jiná poddaným příznivá nařízení Karel vydal, ale to vše nemělo valného vlivu. Němci znevažovali a utiskovali dále své srbské poddané, ač byli nuceni, poněvadž srbská národnost byla stále ještě silná, ponechati jim aspoň vesnické soudy (das wendische Landgericht), při nichž jednalo se ještě v XV. i XVI. století srbsky.

Ač roku 1356 na generálním sněmu stavů českých, moravských, slezských a lužických bylo ustanoveno, že mají všechny tyto země tvořiti pro vždy nerozlučný celek České koruny, přece Karel sám před svou smrtí tuto nerozdílnost porušil, rozděliv země koruny České mezi své syny (1377). Zhořelecko s východní částí Dolní Lužice dostal Jan, zvaný odtud vévodou Zhořeleckým

(kdežto stavové Zhořelecka se od té doby nazývají Fürstenthumslandschaft), Budyšínsko s ostatní částí Lužice pak Václav IV. Tím zahájena řada nových politických změn a obratů v Lužici, které ovšem nebyly zemi na prospěch. Po smrti Jana Zhořeleckého (1396) spojena zase celá Lužice v rukou Václavových a tedy přímo s korunou Českou; chtěl ji sice Václav r. 1397 odevzdati Joštovi Moravskému, ale po nové jeho zradě úmluvu již učiněnou zrušil.

Lužici od té doby (jako již před r. 1377 od počátku panování českého) spravoval úředník, zemský správce, řečený »fojt« (promarchio, Landvogt). Domácí starosti nedovolovaly Václavovi, aby se pevnou rukou ujal vlády v Lužici, i vzrostly v té zemi nepořádky valně; tak připomíná se v těch dobách násilník Hanuš Chotěbuzský, jenž r. 1401 přitáhl před Budyšín, poplenil okolí, spálil 22 vsi a s bohatou kořistí beztrestně odtáhl. I v Budyšíně samém panovaly rozepře mezi měšťany, tak že r. 1408 sám král Václav IV. přijel, aby zjednal pokoj.

Zatím pomalu blížila se doba bouří husitských, jež zasáhly také do Lužice. Lid srbský choval se k husitskému hnutí úplně netečně. R. 1420 vyzval Sigmund lužické Šestiměstí, aby přispělo branným lidem k pokoření husitů; města sice uposlechla, ale po 14 nedělích zanechala dalšího zbrojení. Teprve r. 1426 poslala vojsko pod vedením Hanuše Koldického na pomoc proti Čechům; v bitvě u Ústí byly však lužické voje dočista potřeny a rozprášeny. Následujícího roku vtrhli husité do Lužice, porazili Němce u Žitavy, dobyli Lubáně a zpustošivše okolí Zhořelce odtáhli dále do Slezska. Budyšínští měšťané na překot sesilovali opevnění svého města, poněvadž tušili, že husité přitáhnou ztrestat lužických měst za jejich spojenectví se Sigmundem. Ale husité byli jinde zaměstnáni, a tak teprve r. 1429 přitáhl Prokop Veliký před Budyšín, kde z toho nastalo velké zděšení; husité však se náhle obrátili proti Ka-

menci, jehož ve čtyřech dnech dobyli; při té výpravě zničili nedaleký klášter Mariinu Hvězdu, jehož abatyše pomáhala Budyšínu poddaným lidem při opevňování města. Po dobytí Kamence vrátili se husité k Budyšínu a počali jej obléhati, avšak na prosbu měšťanů odtáhli a obrátili se do Dolní Lužice, kdež si vynutili poddání měst Lukova, Kalavy a Drjovka, kdežto Grodk, od měšťanů opuštěný, spálili. Odtud se obrátili přes Chotěbuz do Braniborska, dobyli Gubina a spálili jej, načež, proniknuvše až ke Krosnu, vrátili se přes Žaháň, Lubáň a Žitavu do Čech. Po třetí přitáhli husité do Lužice r. 1431, ale v menším počtu; přitrhli zase k Budyšínu, avšak z neznámé příčiny obrátili se náhle proti Lubiji, jehož dobyli, potom zapálili Lubáň a pokoušeli se marně o dobytí Zhořelce, načež se vrátili zpět k Lubiji, kdež se utábořili. Bázeň před husity a jejich dalšími nájezdy přinutila města Budyšín a Žitavu, že si od husitů vykoupili mír, za nějž Budyšín zaplatil 300 kop míšeňských grošů.

Po celou dobu válek husitských vládl v Lužici Sigmund jako ve vlastní zemi, ba r. 1429 zastavil Dolní Lužici fojtu Hanuši Polenskému. V tu dobu spadají nové zájmy kurfirštů saských a braniborských o Lužici, jež nezůstaly bez výsledku. R. 1445 prodal Hanuš Polenský kurfirštovi braniborskému Bedřichovi Lubin s částí Chotěbuzska, ba synové jeho později dali mu v zástavu celou Dolní Lužici. Takovéto hospodářství zadalo těžkou ránu panování českému v Dolní Lužici. Jiří Poděbradský musil zbraní si vynutiti uznání v Lužici a hájiti práv koruny České k této zemi, což se mu podařilo jen částečně. Mírem gubinským (1462) vrácena sice Dolní Lužice k Čechám, ale ochuzená o Chotěbuz a Picń (Picno) se 120 vesnicemi, kteréž kraje potom navždy činily hluboký braniborský zářez do české Dolní Lužice. Po vyrovnání sporu o Dolní Lužici teprve dal si Jiří holdovati od stavů lužických v Budyšíně. Blahu země se však věnovati nemohl pro nepřátelství papežovo a

Matyáše Korvína, jenž přijal od papeže Pavla II. nabízenou korunu českou proti Jiřímu. Papežský legát ve Vratislavi, biskup Rudolf z Rüderheimu, snažil se i Lužici přiměti k odpadnutí od Jiřího, ale nedařilo se mu s počátku. Jen někteří páni se Zdeňkem ze Šternberka odpadli od krále. Kněží však šmahem hlásali i s kazatelen odboj proti Jiřímu. Konečně i města prohlásila se proti králi, i byl zvolen syn Zdeňkův Jaroslav ze Šternberka za náměstka lužického, kdežto fojt Beneš z Kolovrat, věrný králi, dobrovolně ustoupil a z Lužice se vzdálil. V září r. 1467 lužické Šestiměstí vystoupilo zjevně nepřátelsky, válečně proti Jiřímu. Štěstí přálo straně Matyášově, jenž v červnu r. 1469 přijímal hold poslů lužických. Brzy potom (1471) zemřel Jiří Poděbradský a nástupce jeho Vladislav II. po několikaletém válčení uzavřel r. 1478 s Matyášem mír v Olomouci, jímž zůstala Lužice s Moravou a Slezskem Matyášovi s podmínkou, že po jeho smrti připadnou zase koruně České. Socha Matyášova nad branou budyšínského hradu Ortenburku, jejž tento král znova vystavěl a opevnil, dosud svědčí o tomto vítězství jeho dlouholetých piklů proti Jiřímu a Vladislavovi. Němečtí páni a města lužická očekávali od něho značné milosti pro sebe, ale zmýlili se: snaha Matyášova směřovala naopak ke stlačení příliš vzrostlé moci panstva a měst. Proto lužičtí stavové s radostí přijali zprávu o smrti Matyášově (1490), obsadili hned hrad Ortenburg a chystali se k volbě fojta; leč Vladislav II. dal jim oznámiti, že fojta jmenovati jest právem českého krále, i ustanovil pro ten úřad Sigmunda z Wartenberka. Další panování Vladislavovo i syna jeho Ludvíka v Lužici bylo pokojné, ale slovanskému obyvatelstvu Lužice nepřineslo valného prospěchu. Fojtové již od časů Matyášových sice krotili svévoli pánův a vypínavost měst, ale žádný z nich nepomyslil na mravní a hospodářské povznesení srbského lidu. Když pak smrtí Ludvíkovou r. 1526 sestoupil s trůnu českého poslední král slovanského rodu, zmizela poslední naděje, že by

kdy slovanská národnost v Lužicích ze spojení s Čechy mohla získati.

Poněmčování slovanského obyvatelstva Lužice dálo se od XVI. stol. čím dál uvědoměleji. Srbům bylo vstupování do cechů řemeslnických a do měšťanstva takřka zamezeno. V listech učennických byla po dlouhé časy formule, že dotyčný »učenník jest z dobrého německého rodu a nikoli národnosti srbské«. Pod vládou braniborskou na Chotěbuzsku nebylo lépe; do cechu nesměl býti přijat syn Lužičana nebo Lužičanky, teprve r. 1525 přiřčeno bylo právo vstupování do cechů aspoň synům z manželství Lužičanky s Němcem. R. 1550 stěžovali si Srbové lukovští tehdejšímu fojtu (Šlikovi), že jich Němci nepřipouštějí k provozování řemesel, načež fojt vzal je v ochranu výrokem, jenž byl jen zostřením podobného rozkazu, vydaného již před 3 lety. Ještě hůře bylo na vsích, kde lid úpěl v nejhrubším poddanství německých pánů. Docházelo i k selským bouřím, jako roku 1548 v Dolní Lužici proti Frant. z Minkvic nebo r. 1566 na Zhořelecku, které však bývaly surově potlačovány.

Za Ludvíka počala do Lužice vnikati reformace, i byla do pol. XVI. stol. v celé Lužici hlavně nátlakem vrchností provedena; jen malá část Horní Lužice zůstala věrna katolictví. První, jenž v Lužici kázal v duchu Lutherově, byl františkán Pavel, řečený Bosák, r. 1520 v Budestecích, po něm vystoupil pro nové učení Michal Arnold (1525) v Budyšíně. Nejpozději byla přijata reformace v Husce a Kotecích (1578). Vlivem prvního samostatného děkana budyšínské kapitoly, Jana Leisentritta (od 1559), rodem z Olomouce, šíření reformace zastaveno; církvi katolické zůstala však věrna jen malá část okolí Budyšína (na záp.) a poddaných klášterů Mariiny Hvězdy, Mariina Dolu, v Nové Cali (Neuzelle) a Lubáni. Většinu zbylých katolíků tvořili lužičtí Srbové, což jistě sluší přičísti tomu, že Leisentritt uměl česky a polsky. Lužičtí Srbové rozděleni od té doby vyznáním na dvě

strany; »lutherscy« tvořili od té doby většinu, »podjanscy« (t. j. katolíci, pod jednou — podjadynscy) menšinu národa. Reformace uškodila lužickosrbské národnosti tím, že kostel stal se při nedostatku srbských kněží prostředkem germanisačním, kdežto na druhé straně vyvolala první počátky národní literatury.*)

Ferdinand I. sesílil moc šlechty lužické proti městům, jimž odňal vyšší soudnictví; zejména moc Šestiměstí utrpěla za něho velkou pohromu. R. 1547 měla lužická města vyslati vojsko k sesílení císařských vojů proti kurfirštu saskému, ale města usnesla se podržeti svoje posádky doma k vlastní obraně. Tím vyvolala proti sobě hněv císařův a nic nepomohlo, ani když Šestiměstí později přece vojsko své k císařským poslalo. Zástupci měst povoláni do Prahy k zodpovídání a konečně jim přečteno sedm trestních článků, jimiž odňata městům všecka privilegia, svobody i statky, přikázáno vydání zbraní a všech potřeb válečných, dále pokladů chrámových, konečně kromě pivní daně uložena jim vysoká pokuta. Na další prosby měšťanů vrácena sice městům některá privilegia za vysoké výkupné (Budyšín a Zhořelec na př. zaplatily po 1500 dukátech), ale bývalé moci již města nenabyla. Za nástupců Ferdinandových, Maximiliána II., Rudolfa II. a Matyáše, nestaly se v Lužici pronikavé změny kromě uznání svobody obou vyznání; mimo to dal Rudolf II. lužické šlechtě slib, že příště budou lužičtí fojtové z ní vybíráni. —

Válka třicetiletá zasáhla rozhodujícím způsobem i do osudů Lužice. Jan Jiří I., kurfiršt saský, ač protestant, nepostavil se na stranu odbojných pánů českých proti Ferdinandu II, nýbrž přidržel se tohoto, očekávaje od něho za to náhrady v Lužici, na niž jako potomek bývalých markrabat míšenských z rodu Wettinského činil si nároky. Když se v září roku 1620 konal sněm stavů

*) O tom všem podrobněji viz v kapitolách o dějinách národnosti a literatury lužickosrbské v II. části knihy.

lužických v Budyšíně, tázal se jich Jan Jiří, koho chtějí uznati za krále, zdali Bedřicha Falckého či Ferdinanda. Na zprávu o tom přichvátal oddíl vojska Bedřichova, jež leželo u Žitavy, pod hejtmanem Hanušem Karnickým, obsadil Budyšín a hájil ho po celý měsíc proti Sasům; konečně však byl Karnický přinucen se svým vojskem město opustiti, vyjednav si prve svobodný odchod. Po porážce Čechů na Bílé Hoře vyslali stavové lužičtí poselství k Janu Jiřímu s prosbou, aby je s Ferdinandem smířil. Jan Jiří rád to slíbil, poněvadž se mu tím sama nabízela příležitost k zasažení v záležitosti lužické. Lužici samu podržel si jako zástavu za vydání válečná a 13. července 1621 přijal v Kamenci od lužických stavů přísahu poslušnosti. Když později žádal šest milionů zl. válečné náhrady, obdržel Lužici v zástavu přímo od Ferdinanda roku 1624. Po vítězství Gustava Adolfa nad Tillym u Breitenfeldu r. 1631 donucen byl Jan Jiří ke spolku s Gustavem Adolfem i vyslal své vojsko do Čech. Po událostech následujících čtyř let mírem Pražským dne 30. května 1635 odstoupena obojí Lužice (ovšem bez Chotěbuzska) jako dědičné léno koruny České Janu Jiřímu s podmínkou, že po vymření panujícího rodu saského spadne zase ke koruně České. Tím odtržena Lužice od koruny České, s níž byla celá spojena 262 léta, Horní pak 326 let.

e) Doba panování saského a pruského od r. 1635 až na naše dny.

Lužice odevzdány byly roku 1636 komisařům Jana Jiřího, který však teprve následujícího roku přijal hold stavů lužických. Až do konce války třicetileté vytrpěla země ještě mnoho od Švédů, s nimiž byl Jan Jiří, kdysi jejich spojenec, nyní v nepřátelství. Závětí (z r. 1652) Jan Jiří zase Lužici rozdělil, tak že po jeho smrti r. 1656 nastoupil v Horní Lužici syn jeho, kurfiršt saský Jan Jiří II. (1656—80), kdežto Dolní Lužice připadla mladšímu bratru jeho Kristiánu I., vévodovi meziborskému,

jenž tu vládl pod svrchovaností kurfiršta saského (1656 až 1691). Po něm vládli v Dolní Lužici pod svrchovaností kurfirštů saských Kristián II. (1691—94), Moric Vilém (1694—1731) a Jindřich (1731—38). Po smrti Jindřichově spojena opět obojí Lužice v rukou kurfirštů saských. Část Dolní Lužice ovšem náležela k Braniborsku, a to (kromě drobnějších majetků) Chotěbuzsko od r. 1445, Pieň (Pieno) od r. 1448 (trvale od r. 1462), Žemr a Bobersberg od r. 1482, panství Sosny (Zossen) od r. 1490, Bezkov a Storkov od r. 1575. V této braniborské části vládli od války třicetileté až do kongressu vídeňského kurfirštové Jiří Vilém (1618—40), Bedřich Vilém (Velký, 1640—88) a Bedřich III., jako král I. (1688, resp. 1701—13), dále králové Bedřich Vilém I. (1713 až 1740), Bedřich II. (1740—86), Bedřich Vilém II. (1786—97) a Bedřich Vilém III. (1797—1840). Kurfirštové saští v témž období po Janu Jiřím II. byli: Jan Jiří III. (1680—91), Jan Jiří IV. (1691—94), Bedřich August I. (1694—1733, jako polský král August II. Silný), Bedřich August II. (1733—1763), Bedřich Kristián (1763), princ Xaver (administrátorem 1763—68) a král Bedřich August I. Spravedlivý (1768—1827).

Úpadek lidu byl po třicetileté válce veliký, i není divu, že opouštěl rodné vsi a hledal si novou vlast; ves Chvalim v Poznaňsku založena byla v těch dobách vystěhovalci dolnolužickými snad z okolí Žarova. Ale i mnozí němečtí zemané zchudli a propouštěli pak jednotlivé sedláky za výkupné z poddanství. Tak přibyli od té doby k »vićazům« (Lehnleute), vší poroby prostým, poddaným děkanství, klášterů i měst, a k poddaným zemanův a nižšího duchovenstva ještě t. zv. chránénci (»škitancy«, Schutzverwandte), jichž předkové se z poddanstva vykoupili a dali se dobrovolně v ochranu některého pána. Jinak se stavové nestarali o lid zubožený dlouhými válkami; místo aby pečovali o povznesení rolnictva a řemesel neb o zaopatření duchovních

*

pastýřů, znalých jazyka lidu — vydávali na svých sněmích nejmaličhernější zákazy a předpisy, týkající se lidového kroje, účesu, nošení holí, zábav lidových a pod., které směřovaly jen k tomu, aby z ochuzeného lidu vymačkán byl ještě nějaký groš pokutami za nedodržování malicherných těchto předpisů. V lidu utlačovaném a v temnotách udržovaném šířila se germanisace při nedostatku srbských duchovních měrou úžasnou; do pol. XVIII. stol. poněmčilo se přes 50 farních osad v okolí Bezkova a Storkova v Dolní Lužici. Zde byly vůbec poměry horší než v Horní Lužici. Bedřich Vilém I. vydal řadu ostrých nařízení proti srbskému jazyku, jimiž vyháněn ze škol i z chrámů a vnucována za něj němčina, jež měla dle jednoho nařízení býti i podmínkou uzavírání sňatků. Za nástupce jeho, Bedřicha II., ulevilo se sice zase lidu srbskému v Dolní Lužici, poněvadž panovník tento pro svoji zahraniční politiku nemohl se věnovati pokračování v germanisačních snahách svého předchůdce, ale tím nebylo poněmčování Lužice zastaveno. Do konce století XVIII. poněmčeno na severu, západě i východě dolnolužického území 11 měst, tak že na východě ztratil slovanský živel v Lužici spojení s Poláky. —

V napoleonských válkách obdržel král saský Bedřich August I. Spravedlivý mírem tylžským (1807) Chotěbuzsko s některými enklavami, celkem as 18 čtv. mil se 33.000 obyv., tak že celá Lužice byla zase spojena pod jedinou vládou. To však netrvalo dlouho. Již r. 1813 prohlásil Blücher zase Chotěbuzsko za majetek pruský a roku 1815 na kongresse vídeňském vzata Sasku celá Dolní Lužice a víc než polovice Horní (celkem 125 čtv. mil.) i přidělena Prusku, jež zase připojilo Dolní Lužici k Braniborsku a svoji část Horní Lužice k Slezsku. Sasku zbylo jen 39 čtv. mil. z Horní Lužice. Od té doby splývají dějiny Lužice úplně s dějinami Saska a Pruska.

Uvedeme tu pouze postupné zrušení poddanství a udělení konstituce, což v Prusku provedeno do r. 1825,

v Sasku do r. 1831. Od těch dob datuje se také národní probuzení lužických Srbů, o čemž bude na svém místě obšírněji promluveno.*) V pohnutých dobách v l. 1848 a 1849 zachovali Srbové v Sasku věrnost rodině královské, nepostavivše se na stranu německých liberálů; podobně bylo i v pruské Lužici. Tehdejší saský sněm stavěl se netoliko proti rodině královské, ale i proti zvláštním právům Horní Lužice. Srbové postavili se tu na stranu lužických stavů, kteří se zastávali lužické ústavy. K upevnění samostatné lužické ústavy rozmnožen r. 1848 počet venkovských (a tedy i srbských) poslanců do lužického sněmu, což bylo také později vládou (1849 a 1858) stvrzeno.**)

Doplněk 1. Státoprávní a jiné právní prameny.

Základní prameny práv Lužice jsou:

1. Smlouva stavův hornolužických s králem Janem Lucemburským ze dne 30. srp. 1319, jíž se pro mocnější ochranu práv svých jemu poddávají. Za to obdrželi stavové Budyšínska od krále Jana majestát ze dne 31. srpna 1319 a stavové Zhořelecka dne 19. května 1329, že nemají nikdy již od koruny České býti odcizováni. Podobné majestáty stavům a městům, spojené s potvrzením všech dosavadních práv a výsad, vydávány byly i od pozdějších králů českých po jejich nastolení.

2. Diplom přivtělení (Diploma incorporationis), vydaný Karlem IV. z moci císařské 9. října 1355 a schválený na říš. sněmě kurfirštů a knížat v Norimberce

---

*) Viz kapitolu Dějiny národnosti lužickosrbské v druhé části knihy.

**) Hlavní novější díla o dějinách Lužice jsou: *Wilhelm Bogusławski* »Rys dziejów serbołužyckich« (Petrohrad 1861); *Wilh. Bogusławski* a *Michał Hórnik* »Historija serbskeho naroda« (Budyšin 1884); *K. A. Jenč* »Stawizny serbskeje rěče a narodnosće« (Časopis Maćicy Serbskeje 1849—54). Z nich také zde čerpáno.

(potvrzený říš. kancléřem Gerlachem, arcibiskupem mohučským, dne 13. pros. 1355), jímž se kromě všech knížectví slezských i Budyšínsko a Zhořelecko přivtělují na věčné časy ke koruně české a všichni nástupci Karlovi na trůně českém se zavazují, že přivtělených zemí od koruny České nijakým způsobem odcizovati nebudou. Ustanovení o tom pojata i do čl. XXV. Zlaté bully císaře Karla IV. z r. 1356.

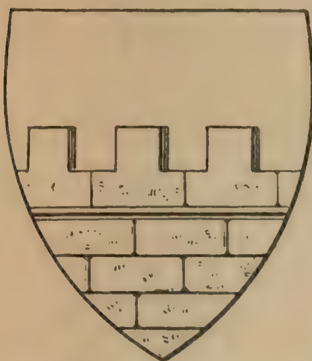
3. Diplom Václava IV. z r. 1411, jímž se Dolní Lužice na věčné časy ke koruně České nerozlučně přivtěluje.

4. Odevzdací recess ze dne 30. května 1635, výsledek míru pražského, jímž se obojí Lužice postupuje kurfirštu saskému Janu Jiřímu a jeho potomkům jakožto dědičné léno koruny České s podmínkou, že po vymření rodu saského z linie Albertovy po meči má koruna Česká právo výkupu těch zemí za 72 tuny zlata, kdežto (kdyby v tom případě tohoto práva neužila) mají po vymření téhož rodu po přeslici obě ty země bezplatně spadnouti nazpět ke koruně České. Kromě toho vyhradil si Ferdinand II. pro sebe a své potomky právo užívání titulu a erbu markrabství Lužického a právo vrchního dozoru nad katolickým duchovenstvem. Na druhé straně Jan Jiří za sebe i za své nástupce se zavázal uznávati krále české za vrchní lenní pány obou Lužic (pro supremis dominis directis).

5. Akta vídeňská ze dne 18. května 1815 (čl. 18.), jíž král saský Bedřich August odstoupil království Pruskému celou Dolní Lužici a z Horní Lužice celé Zhořelecko a větší část Budyšínska vyminiv si pouze právo užívání titulu markraběte hornolužického. Při tom vzdal se císař František I. vrchního lenního panství v části odstoupené Prusku, kdežto v saské části Horní Lužice si je i na příště vyhradil. Ale právo návratu Lužice po vymření panujících rodů v Prusku i v Sasku zůstalo i na dále koruně České vyhrazeno; po vymření saského rodu královského má koruna Česká

právo výkupu saské části Horní Lužice, po vymření pruského panovnického rodu má pruská Horní i Dolní Lužice připadnouti bezplatně koruně České.

6. Deklarace ze dne 25. května 1845, v níž znova uznána platnost míru pražského (1635) o poměru nynější saské Horní Lužice ke koruně České. Deklarace tato vydána byla na protest rakouské vlády proti některým článkům nové ústavy saské z r. 1831. Císař

Obr. 6. Znak Horní Lužice.

Obr. 7. Znak Dolní Lužice.

rakouský, jakožto král český, dosud užívá titulu markraběte obou Lužic.

Stavové lužičtí i města, zejména Šestiměstí, požívali mnohých privilegií, získaných během času od markrabat a králů. Šlechta zejména byla osvobozena od nucené daně i od služby vojenské mimo Lužici a radila se i uzavírala o záležitostech zemských na sněmích. Z městských privilejí jmenovati sluší právo městského pokrají *bannmeile*, dle něhož nikdo nesměl provozovati jistých řemesel v obvodu jedné míle od města bez povolení rady městské.

Doplněk 2. Znak obou Lužic.

Lužice měly nejprve v X. stol. společný znak: červeného býka v stříbrném poli. Viprecht z Grojče přijal

dosavadní znak města Budyšína pro celé Budyšínsko; po připojení Zhořelecka užívalo se téhož znaku pro celou Horní Lužici. Odtud stal se původní znak lužický znakem dolnolužickým, kdežto Horní Lužice měla ve znaku zlatou zeď o trojím cimbuří a s černými zedními pruhy v modrém poli. V recessu z r. 1635 vymínila si koruna Česká podržení obou znaků, jichž dosud užívá. Od r. 1815 obojího znaku užívá také Prusko, hornolužického pak Sasko pro svou část Horní Lužice.*)

Doplněk 3. Dějiny zeměsprávy.

Správu Lužice vedli nejvyšší úředníci (zástupci) markraběte a stavové lužičtí, hlavně po usneseních sněmovních.

Pro zástupce markraběte ustálil se v Horní Lužici od r. 1319 a v Dolní od r. 1373 titul zemský správce neb fojt (Landvogt, promarchio, hornolužicky »krajny bohot«). Původně býval pro obojí Lužici společný správce a teprve od roku 1509 připomíná se zvláštní správce v Dolní (který r. 1666 dostal jméno Oberamtspräsident) a zvláštní v Horní Lužici (od r. 1777 Oberamtsverwalter). Tento nejvyšší úředník zemský býval jmenován od markraběte po návrhu stavů a měl nejvyšší administrativní i soudní moc v Lužici. Druhý, rovněž markrabětem jmenovaný úředník, zemský hejtman (Landeshauptmann, vicarius perpetuus nebo praefectus camerae et fisci), byl zástupcem správce, ústavů atd. Jemu k ruce přidán byl komorní prokurátor, dvorský sudí (Hofrichter), jmenovaný správcem, kromě toho pak pro každý kraj (tedy pro Budyšín, Zhořelec, Lukov, Gubin, Lubin, Kalavu a někdy Chotěbuz) zvláštní hejtman (Amtshauptmann, praeses).

Stavové pak volili sobě tyto zástupce a úředníky: 1. pro každý kraj dva starosty (Landesälteste, senatores curiae provincialis), kteří mimo jiné s předsedy

*) *K. Haupt*, Von den Wappen der Ober- und Niederlausitz v »Neues Laus. Magazin«, XL.

sněmův a hejtmanem tvořili manský soud, 2. zvláštního zřízence (Landesbestallter, internuncius, zřídka orator), a 3. syndika.

Ústava i sněmovní řád dotvořily se v XVI. století. Sněm vyřizoval zemské záležitosti, povoloval a rozvrhoval daně, měl moc zákonodárnou i schvaloval neb zavrhoval zákony markrabětem předložené. Směmy, odbývané v jednom z krajských měst, byly *a*) velké (Bewilligungslandtage), které se scházely vždy po pěti letech, na které panovník posílal dva komisary s návrhy a žádal za povolení daně na 5 let; *b*) obyčejné (willkürliche), odbývané několikráte do roka, tak že v Horní Lužici byly tři a vedle nich ještě zvláštní porady stavů kraje Znořeleckého. Na sněmích zasedali stavové z krajů a měst (von Land und Städten), a to páni, praeláti, rytíři a zástupci určitých měst. Lužičtí páni byli: v Horní Lužici držitelé panství Kinspórku (Königsbrück), Vojerec, Mužakova a Židźina (Seidenberg), v Dolní Lužici pak Hradiště, Hrádku, Baršće, Žarova, Lubňova, Luboraze, Lutole (Leuthen v kraji lubinském), Drjonova (Drehna), Dobroluhu, Brodů, Brylandu (Friedland), Třupce (Straupitz) i Amplic (Amplitz). Praeláti byli: v Horní Lužici děkan budyšínský, kláštery Mariina Hvězda a Mariin Dol (zastoupené každý svým fojtem) a převor kláštera v Lubáni; v Dolní Lužici představený kláštera Nové Cali a heermistr johannitského řádu v Sonnenburce (jakožto majitel Brylandu a Šenkojc, něm. Schenkendorf). Rytíři byli držitelé dědičných manství. V kurii měst zasedali zástupci hornolužického Šestiměstí (Budyšína, Zhořelce, Žitavy, Lubáně, Kamence a Lubije) a dolnolužických měst Lukova, Gubina, Lubina a Kalavy.

Tato ústava a sněmovní řád podržely platnost do r. 1815, kdy nastaly veliké změny. Při rozdělení a přivtělování Lužice po kongresse vídeňském*) počínalo si

*) Viz oddíl Velikost, politické rozdělení, místopis.

Prusko mnohem bezohledněji než Sasko, nedbajíc návrhů stavův o platnosti lužické ústavy a o zřízení zvláštní provincie Lužice. Dovoleno jen odbývati výroční sněmy, pro Dolní Lužici v Lubině, pro Horní ve Zhořelci (zvané Provinziallandtag der Görlitzer Fürstentumslandschaft), každý pod předsednictvím zem. starosty (od stavův voleného a králem potvrzeného), i usnášeti se na nich o jmění, spravovaném stavy, o stavovských ústavech a nadacích, o umoření dluhův atd. Jinak vysílají Horní a Dolní Lužice poslance jednak do pruského sněmu, jednak do říš. rady, volené dle platných řádů pro království Pruské a pro celou říši.

Saská Lužice uhájila si více starých ústavních práv. S počátku po kongresse vídeňském platily tu zákony saské teprve po schválení na sněmě stavovském, který se konal jako dříve v Budyšíně pod předsednictvím starostovým. Ale od r. 1821 voláni byli již zástupci stavů na saský poradní sněm do Drážďan. Když 4. září 1831 dána konstituce, začala vláda se stavy lužickými vyjednávání, jichž výsledkem byl t. zv. »Provinzialstatut« ze dne 17. list. 1834, kterýž jest modifikací zvláštní ústavy lužické. Jím na čas nezkrácené platnosti nové saské ústavy suspendována zvláštní ústava lužická až na vytčené v něm body. Důležitější ustanovení tohoto zákona, od stavů vypracovaného, jsou: stavové lužičtí jsou opět z kraje a ze Čtyřměstí (zbytku bývalého Šestiměstí). Ke stavům z kraje patří: majetníci staropanství (Standesherrschaft) Kinspórku (Königsbrück) a Rybarjec (Reibersdorf), děkan exemptní kapitoly budyšínské, dva patronové (oba vyznání evangelického) klášterů Mariiny Hvězdy a Mariina Dolu, dále (čehož za staré ústavy lužické nebývalo) dva zástupcové venkovských měst (Plznice, Kinspórku, Halštrova, Wósporku, Bjenadźic a Wóstrowce) a zástupcové rolnictva i průmyslnictva na saském sněmě. Stavové ze Čtyřměstí jsou: po jednom městském radním z Budyšína, Žitavy, Lubije a Kamence, po jednom měšťanu z obecních starších, zástupci rolnictva a průmyslu

na saském sněmu z těchto měst a jejich příslušenství. Tito stavové smějí odbývati bez povolení každoročně tři řádné sněmy*) a vedle toho i mimořádné, ale s povolením vlády. Stavové volí si úředníky pro zemské vnitřní záležitosti, mají vliv na jmenování královského »amtshauptmanna« tím, že předkládají králi 3 kandidáty ze svého středu, i podávají návrhy a svolují ke změnám lužické ústavy. Úředníci zemští jsou: starosta, předseda provincie i sněmu, hlava stavův z kraje i rytířstva, a zřízenec, náměstek starostův, sekretář sněmu. V jmenovaném zákoně též výslovně potvrzen dosavadní stav církevních poměrů, tedy i další trvání obou klášterů, ač saská ústava kláštery a řády zapovídá. Zákon tento z r. 1834 zůstal v celku dosud nezměněn, ač v některých věcech s povolením stavův učiněny ústupky na prospěch centralisace.

Zbytky samostatné lužické ústavy byly r. 1848 ohroženy útokem německých demokratů, ale tehdejší lužický starosta von Thielau je obhájil, poukazuje zejména také na poměr ke koruně České. Aby ústavu lužickou upevnil, navrhl na druhém sněmě r. 1848 rozmnožení živlů ústavě příznivých, totiž zástupců venkova. I přijat návrh na zavedení třetí kurie s 50 poslanci, volenými na 3, od r. 1858 pak na 6 let (z nich 8 jest voleno z 54 vesnic, které kdysi náležely pod vrchnost Čtyřměstí, 42 pak ze 409 vesnic, náleževších kdysi zemanstvu; tím dostalo se do sněmu více poslanců srbského původu); kromě toho rozmnoženi zástupcové venkovských měst na 6, t. j. z každého po jednom. Tyto doplňky provinciálního statutu z r. 1834 potvrzeny byly vládou 16. června 1849 a 16. února 1858.

Pod správou rozšířeného sněmu jest důležitá Stavovská banka, jež vznikla z Hypoteční banky pro saskou

*) Ve skutečnosti se však obyčejně odbývají jen dva: jarní kolem Valpurgy a podzimní kolem Alžběty (Walpurgis- a Elisabethlandtag).

Horní Lužici, založené r. 1844. R. 1848 usnesl se sněm, aby celé společné jmění lužické (té doby 542.600 tolarů, z čehož patřilo 310.600 zemanstvu, 132.000 venkovským obcím a 100.000 tolarů všem stavům společně) zůstalo pohromadě a banka aby se rozšířila. Usnesení toto potvrzeno vládou r. 1850. Avšak již r. 1857 statuty banky opět změněny a celý ústav dostal jméno Stavovská banka saského markrabství Hornolužického. Povolením vlády (1850 a 1861) dostala banka právo vydati za 1 mill. tolarů bankovek. Ředitelství banky, která velmi vydatně působí na prospěch země, stojí pod dozorem lužického sněmu.*)

Na saský sněm do Drážďan volí saská Lužice 12 poslanců (4 za města a 8 za venkov), a to dle saské ústavy z r. 1868 a dle volebního řádu z r. 1908 přímými volbami (od r. 1897 do 1908 nepřímými prostřednictvím volitelů, volených dle pruské soustavy). Z 8 poslanců za venkov připadají nyní na Lužické Srby 2, a to za 5. a 8. volební okres. Poslancem za 5. volební okres po úmrtí Jana Augusta Zoby (zemřel 7. led. 1911) jest Arnošt Bart, kupec a rolník z Brězynky. V 8. volebním okrese jest již od roku 1885 poslancem Michal Kokla, statkář z Khróšćic.**)

Do říšské rady do Berlína vysílá saská Lužice od r. 1871 z přímých voleb tři poslance; Srb není mezi nimi žádný.

Rovněž za pruskou Lužici, Horní i Dolní, není v pruském sněmě (do něhož se volí — nepřímými a ústními volbami — za volební okres chotěbuzsko-hrádecko-kalavský 2 poslanci a za okres rozborsko-vojerecký 1) ani v říšské radě poslanců srbského rodu.

---

*) Tyto tři doplňky podány podle článku *Mich. Hórnika* v Riegrově »Naučném Slovníku«.

**) Také v lubijském volebním okrese bylo by jednou možno proraziti srbského kandidáta.

Část druhá.

Lužičtí Srbové.

I. Jméno národa.

Lužičtí Srbové sami si říkají v Horní Lužici pouze Serbja, t. j. Srbové (sing. Serb), v Dolní Lužici Serske (Serbske), t. j. »Serske luźe« (Srbští lidé). »Sym Serb,« odpoví Hornolužičan, ptáte-li se ho po jeho národnosti — »som serski,« odpoví v tom případě Dolnolužičan. Lužickosrbský národ jest jim prostě Serbstwo (»Hišće Serbstwo njezhubjene«, začíná národní hymna) — a vlasti své, pokud jest obydlena Srbstvem, říkají prostě Serby (»W Serbach sym, haj v Serbach doma«, praví básník: V srbské Lužici, ano, v srbské Lužici jsem doma), serbski kraj, serbska wótčina. Řeč jejich jest serbska rěč (dolnolruž. serska rěc). Česky na rozdíl od jižních Srbů píšeme Lužičtí Srbové, někdy pro krátkost i Lužičané.

Němci mají pro Lužické Srby jméno Wenden (z latinského jména Veneti, Venedi, jímž staří římští spisovatelé — na př. Tacitus, Plinius — nazývali různé kmeny keltské a slovanské, zejména baltické Slovany v Germanii), Lausitzische Wenden*) neb Sorben, Sorbenwenden; řeč jejich odtud nazývají »wendische« neb »sorbenwendische Sprache«.

*) Podobně jako pro Slovince »Winden« (zejména v starších dobách).

Jméno Serbja, Srbové jest dědictvím po Srbech v užším smyslu, obývavších kraje zhruba mezi Labem a Sálou, tedy na západ od Milčanů a kmenů lužických. Později vztaženo jméno Srbův i na Milčany a Lužičany, jejichž potomci nyní již se nazývají jen Srby, kdežto jméno Milčanův upadlo úplně v zapomenutí a jméno Lužičanů zachovalo se jen v literatuře aneb jen ve spojení se jménem Srb (Łužiski Serb, Łužiscy Serbja — Lužický Srb, Lužičtí Srbové).

II. Dějiny národnosti.

A. Doba stará.

Srbové Polabští v širším smyslu slova seděli na území, ohraničeném na severu čarou od horního toku Very a Fuldy v nynějším Hessku přes ústí Sály do Labe po jižní hranici marky Braniborské k Dambně (Dubí, něm. Dahme) na řece téhož jména, odtud přes Želm (Baruth) a Sosny (Zossen) ke Kopjeniku (Köpenick, exclus.) a dále přes Příbor (Fürstenwalde) k Hurěši (dolnolaž. Hurěše, něm. Aurith) na Odře, na východě řekami Odrou, Bobrem a Kvisou (Gvizdou), na jihu horami českými až do okolí Brodu (Furth) a Chamu na Řeznu (Regen) v Horní Falci. Západní hranice ztrácí se v území německém a nelze ji určitě a souvisle stanoviti. Dělili se v četné drobné kmeny, které později shrnovány ve tři kmeny hlavní: 1. Lužičany (viz část I. Lužice, kap. 1.), 2. Milčany (též) a 3. Srby Polabské v užším smyslu.

Mezi těmito vlastními Srby uvádí se řada drobnějších kmenů a žup: Glomači na západ od Míšně, od nich k jihu Nišané a horní Škudici, od Glomačů dole po Labi Nižané, Žitici a Srbišci (tito na pravém břehu Labe v okolí Srbiště, něm. Zerbst), mezi stokem Sály a Labe Žirmunti, k jihu od Žiticů na Muldě Susli, ještě jižněji (kolem Lipska) Plisni, u Sály k jihu od Žirmuntů Nudici a Neletici,

od nich k východu Koledici a dolní Škudici. Odtud k jihu v koutě mezi Horní Sálou a horami Krušnými byla krajina Srbsko (s 8 župami). Nynější slovanští obyvatelé Lužice dosud sami sebe, jak řečeno, nazývají »Serbja« (sing. »Serb«, dolnolluž. »Serske«, sing. »Serski«) a řeč svoji »serbska rěč«, ba i vlasti své v různých rčeních říkají »Serby« (w Serbach, do Serbow).

Mezi Srby nebylo až do VI. stol. živlu německého, byli samostatni, žili po staroslovanském způsobu v rodech se společným jměním. Rozdílů v jmění nebylo, teprv znenáhla povstávali lechové (jejich jméno však později vymizelo a zachovalo se jen v názvech polohopisných »lěchi«, »lěški« a snad v některých jménech místních: Lěska, Lěskej, t. j. Lěšska wjes) a ještě zámožnější knjezové (páni). Před stykem s Němci nebylo mezi nimi ani poddaných a nevolníkův; teprve později uvádějí se »chlapi« a »smordi« (khłopy a smordy). Jako všude jinde, povstali i mezi Srby volení starostové, župani a knížata (starosta, župan, wjeŕch). Volby a podobně důležité úrady dály se na valných shromážděních lidu, t. zv. »věcích« (wěco, srov. polské »wiec«; staroslovanský kořen »vět«, »vit«).

Křesťanství přijímali od Němců s nechutí, až za dob Cyrillových a Methodějových počalo mezi nimi úspěšněji zapouštěti kořeny, jak pověděno již v dějinách Lužice (str. 33.). Ale ještě dlouho potom časté bouře svědčily o životnosti náboženství pohanského a ovšem i o snaze po svržení cizího jha. Poslední povstání v l. 1110—18 rozšířilo se takřka na všecky kraje Polabských Slovanů. Podle pozdního záznamu (z r. 1492) brunšvického kronikáře Konrada Botha postavili si prý tehdy Srbové kdesi na Sprévě modlu, jíž dává jméno Flins, »poněvadž stála na kameni oblázkovém« (wente he stod upp eynem flynssteyne). On i jiní (pozdější) kronikáři němečtí líčí a zobrazují modlu v podobě vousatého starce neb kostlivce se lvem na ramenou a pochodní v ruce; z toho snažili se někteří jméno modly vykládati meta-

thesí ze slova Lvinc (Vlinc, Vlins — Flins). Výklad i popis náleží do říše fantasie. Jméno jest pozdní, německé, patrně smyšlené, rovněž jako popis modly a celá zpráva o ní. Označuje se sic nedaleko Budyšína (u vsi Hownjowa) nad Sprévou skalisko jakožto místo, na němž modla stávala, ale je to zase jen pověst, vzniklá z pozdějších kronik a historií (na ty prameny sluší odkázati i lidový název skály »pola přiboha«, t. j. »u modly«). Také jinak o náboženství Srbů Polabských nevíme nic bezpečného. Můžeme o něm souditi jen ze zpráv o mythologii a božištích jejich severnějších sousedův. Ani ze jmen lužických hor Černoboha a Běloboha nelze nic pro bájesloví polabsko-srbské odvozovati, poněvadž jsou to pozdní výmysly a pojmenování ze 17. a 18. stol.*)

Vida nezdary německých věrozvěstů, Otto I. založil v Magdeburce školu, v níž by němečtí kněží se učili jazyku slovanskému S lepším úspěchem dojista kázali evangelium kněží polští za vlády Boleslava Chrabrého a Mečislava II. v Lužici (1018—32). V té době byla země mezi Sálou a Labem ještě úplně srbská, jen hrady na obou těch řekách drželi Němci. Ale vlivem duchovní i světské německé vrchnosti počali se již tehdy zámožnější zemané odnárodňovati; slovanská jména srbských zemanských rodin stále mizejí, ač ještě hluboko ve století XIII. se vyskytují. Ve století XI. jsou ještě velmi běžná; tak na př. v listině z r. 1071 o výměně statků mezi svob. mužem Borem rodu slovanského (Bor ... natione Slavus) a biskupstvím míšeňským jmenují se srbští svědkové Zvěslav, Bolibor, Zdislav, Přibyslav, Mezibor, Nazivoj, Kos, Borislav atd. (v listině s latinskými ablativními koncovkami: Zuezlauo, Boliboro, Zidezlauo, Pribizlauo, Mizboro, Nazivog, Coso, Borislauo). Ale vlastní

*) Dokázal to *J. A. Jenč* v Časopise Maćicy Serbskeje r. 1910 a 1911. Černoboh míval před koncem 18. stol. srbská jména Prašiwa (Prašiwica, odtud pozdější Prašica), Kačka, něm. slul Schleifberg; Běloboh slul něm. Beiersdorfer Berg (luž. podle toho Bejerowska hora).

synové Borovi již mají jména německá Wichard a Luther. V dobách velikého povstání Slovanů poč. XII. stol. vyčistily se od Němců i kraje Srbů Polabských, ale po překonání jeho nastal teprve pravý proud přistěhovalecký. Němečtí páni, biskupové a opati zvali kolonisty německé, slovanské vsi počaly přijímati německé právo a zakládány i ryze německé osady, hlavně vystěhovalci z Flander. Nejdříve tak poněmčen kraj podél Muldy, tedy střed území Srbů Polabských.*)

Záhy počali Němci v nově založených i v srbských městech odstrkovati Srby od měšťanských a jiných práv, tak že Srbové často houfně se vystěhovávali a zakládali nové osady. Tak vznikla řada vsí, jimž na rozdíl od původních, stejnojmených osad dáván přívlastek »Wendisch« (Wendisch-Sornow, Wendisch-Buchholz atd.). Mezi Srby a Němci vyvinulo se takové nepřátelství, že ve sbírce zákonů ze stol. XIII., zvané »Sachsen-Spiegel«, nacházíme i ustanovení, že »Srb proti Němci a naopak nesmí před soudem svědčiti, poněvadž jest známo, že každá strana ke škodě druhé byla by s to jakoukoli nepravdu odpřisáhnouti«. Až do XIII. stol. mívali Srbové u soudů tlumočníka. R. 1293 Bernard II. Anhaltský a opat nienburský odstranili srbštinu ze soudů svých území, načež pomalu odstraňována všude. Roku 1327 Bedřich, hrabě altenburský, přímo zakázal srbskou řeč v Altenbursku a zamezil Srbům zastávání jakéhokoli úřadu. V témž čase zakázána srbská řeč v okolí Lipska, sto let později (1427) vyloučena i ze soudů v Míšni. Srbové pomalu zapomínali svoji mateřštinu, mluvili jakousi směsí srbštiny a němčiny a řídli neustále.**) Po přijetí refor-

*) Byl to podobný stav, jako nyní v ruském Polsku a jižním Rusku, kde také je spousta německých kolonií, jazykových ostrovů uprostřed slovanského kraje. Jaké je v tom nebezpečenství pro budoucnost těchto slovanských zemí, ukazují dějiny germanisace Slovanů Polabských.

**) Český bratr Jan Blahoslav v Grammatice české (1571), mluvě proti vnášení německých slov do češtiny, dí: »Až snad se přihodí takovým Čechům, jako předešlých

mace pokračovala germanisace kvapem — po 30leté válce mizejí i poslední stopy Srbů mezi Sálou a Labem.

V Lužici do r. 1032 Němců vůbec nebylo. Teprve po odtržení Lužice od Polska počali se sem stěhovati, ale vliv jejich na Lužičany nebyl asi značný, což patrno i z pozdního vzniku kostelů. Prvý kostel v Lužicích vystavěn byl podle podání teprve r. 1076 míšenským biskupem Bennonem; byl to kostel sv. Petra a Pavla v Hodźiji (v nynější saské H. Lužici), a biskup prý v něm kázával tak dobře srbsky, že lid mu rozuměl a rád jej poslouchal. R. 1213 Bruno II., 17. biskup míšenský, založil chrám sv. Petra s děkanstvím v Budyšíně, při němž měli se rození Srbové vzdělávati na kněze. Zatím germanisace pokročila ponenáhlu od Labe i do Lužice. Když poč. století XIII. němečtí osadníci rozmnožili se mezi Sálou a Labem, počali se stěhovati i za Labe do Lužice, jsouce voláni zemany německými, kteří tam zatím nabyli půdy. Tak poněmčen i sám Budyšín, Zhořelec a jiná města. Vyznamenáváni zvláštní přízní od německých vrchností a v Dolní Lužici i od německých vlád markrabí východních a braniborských, nabyli záhy převahy nad obyvatelstvem původním. Zvláštní pozornost věno-

---

věků Srbům, tak že již ani česky, ani německy, ani łatíně młuví, než tak sobě zpletli i zmátli řeč, aby jim toliko ti rozuměli, kteříž se od nich płodí.« (Vydání Ig. Hradila a Jos. Jirečka, Vídeň 1857, str. 232.) Blahoslav vůbec na několika místech uvádí tehdejší polabskou srbštinu za příklad zkaženosti jazyka. Tak na př., mluvě o zachování staročeského imperfecta »běše« a lituje, že vyšlo z obyčeje, praví: »Ač některým nevyšło, a to těm, kterýmž se nezdá, bychom my pěkněji a vłastněji nežli oni młuvili, jako Charvatům, Bosňanům a jiným, až i těm Srbům, jichž dialektu neb obyčejnosti v řeči posmívají se Čechové...« (str. 58.). Nebo jinde vytýká: »Hned, někteří mají v obyčeji říkati hnedky, jiní šeredněji hnedka, jiní drobet po srbsku ještě nepěkněji hnedko...« (Str. 270.) Nebo: »Tehdyto, takovéto, lépe bez přídavku říci tehdy, takové: kteří přidávají to, kazí češtinu, více se k Srbům nežli k českému způsobu nakłoňujíce..« (270.)

vali bohatství hornatých krajin na pomezí českém, slovanským rolnickým obyvatelstvem velmi řídce obydlených, tak že za několik desítiletí (do konce XIII. stol.) krajiny tyto úplně obsadili. Tím způsobem Srbové Lužičtí odtrženi od Čechů již ve XIII. století německým pohraničným pruhem, který se stále rozšiřoval. Tím živel německý v Lužici valně zmohutněl. Soudy městské byly jen německé, pro Srby však bylo nutno zříditi zvláštní soudy (Landgerichte), při nichž se jednalo srbsky. Takový soud byl v Hodźiji pro 24 vsí, poddaných míš. biskupství. Podobně při zemském soudě v Budyšíně byl srbský odbor, řečený »das wendische Landgericht«, skládající se ze soudce, jmenovaného zemským fojtem, a 2 dědičných přísedících (»starostů«). Tak bylo i ve Zhořelci. Kromě soudů zemských byly německé soudy patrimonální, z jejichž pravomoci byli vyňati »wićazové« (viz nahoře Dějiny Lužice, str. 34.), držící se věrně srbské národnosti; ale za neblahých dob, kdy pěstní právo nabylo převahy nade vším právem jiným, páni vztáhli svou moc i na bývalé »wićaze« a soudili je často svými soudy.

Spojení Lužice se zeměmi koruny České (1319 až 1635) padlo do doby, kdy již Němci byli vládci země a Srbové poddanými a sluhy. O duševní jejich potřeby nestaral se nikdo. Poněvadž však stále ještě němčině nerozuměli, bylo nutno ponechati jim zvláštní jejich soudy, které na Budyšínsku i Zhořelecku zachovaly se ještě po celé XV. a XVI. stol. Účinnými středisky germanisace byly bohaté kláštery a hojně nadané kostely s něm. kněžími a mnichy. Starší nařízení biskupa Brunona II., »aby duchovní znali srbskou řeč a lidu kázali v jazyce jemu srozumitelném«, bylo dávno zapomenuto; i není divu, že obecný lid srbský ve XIV. a XV. stol. byl v hlubokém duševním úpadku. Jak byl ve svých duševních potřebách opuštěn, patrno na př. z nařízení biskupa míšenského Jana VI. ze Salhausen (srb. Załuž), aby »každý farář, jenž má ve své osadě Srby a při tom srbsky nerozumí a neumí, opatřil si zástupce, kaplana, jenž

by jazykem srbským dobře vládl a mohl v něm lidu kázati« (1496). Duševní pokleslost tehdejšího lidu srbského dobře illustruje lhostejnost jeho v dobách vpádů husitských do Lužice; lid tehdy nejevil pražádné účasti ni v hnutí husitském, ni v obraně německé.

Za takového stavu věcí počala do Lužice vnikati reformace. Území srbské bylo sice již tehdy značně zúženo, ale přece, zejména v Dolní Lužici, sahalo daleko za nynější národnostní hranici. Ještě okolo r. 1550 byla — kromě měst — celá D. Lužice srbská, t. j. kromě okr. chotěbuzského a hrádeckého (Grodk) také okres žarovský (něm. Sorau), lubinský (Lübben) a kalavský (Kalau), dále skoro celý okr. gubinský kromě cípu severně od Příbřehu (Fürstenberg) na Odře, z okr. bezkovsko-storkovského nejméně 4 pětiny, totiž část jižně od čáry Miloraz (Müllrose) u Frankfurtu, Písky (Markgrafpieske), Friedersdorf a Parsk (Königs-Wusterhausen), konečně z lukovského okresu (Luckau) nejméně $^2/_3$, totiž osady vých. od čáry Gólišyn (Golssen), Łukow (Luckau), Grožišćo (Sonnenwalde), Ług (Lugau) a Něm. Žarnov (Deutsch-Sorno); k tomu ze sousední provincie Saské všecky osady až k Dobrému Luhu (dolnolouž. Dobry Ług, něm. Dobrilugk), Lubuši (Hohenleipisch), Vikovu (Elsterwerda) a Wódranům (Ortrand); konečně ze Střední Marky (Mittelmark) nejspíše všecky osady k čáře od Gólišyna přes Želm (Baruth) a Chudovinu (Mittenwalde) k Parsku. V Horní Lužici není takových rozdílů proti nynější hranici národnostní; na záp. zasahovala oblast srbská až k Plznici (luž. Połznica), dále k jihu šla do záp. okolí Halštrova (něm. Elstra) a k Biskupicům (Bischofswerda), odtud jižní hranice šla celkem jen nepatrně jižněji, než nynější, na jihovýchodě bylo okolí Lubije ještě srbské, odtud pokračovala hranice k severu přes Měrjow (Melaune), Dźěže, Jězor (See) a Dubc do Přibuzu (Priebuz), kde bylo ještě mnoho vsí srbských.

B. Od reformace do konce XVIII. století.

Reformace počala do Lužice vnikati za krále Ludvíka Jagellovce. Budyšínský františkán Pavel (řeč. Bosák) první se odvážil r. 1520 v Budestecích kázati v duchu Lutherově. Do roku 1578 byla reformace v celé Lužici provedena, tak že jen skrovná část Srbů hornolužických zůstala věrna katolictví, kdežto většina jich a všichni Dolnolužičané přijali nové učení. Šíření jeho podporovali něm. zemané. Srbové s počátku nebyli novému učení nakloněni, teprve potom, když kázání počala se díti jazykem srbským, přestupovali rychleji k lutheránství. V prvních desítiletích nového učení evangeličtí Srbové měli nedostatek kazatelů srbských; za celou dobu od r. 1521—40 přestoupilo k protestantství pouze 11 katolických duchovních srbských. Z té příčiny v té době nacházíme v úřadě ev. farářů značný počet lidí nestudovaných, písařů, zvoníků i řemeslníků. Z té příčiny konečně i lužičtí stavové počali se starati o duchovní potřeby Srbů. V l. 1538 a 1551 vyzvali Srby k posílání synů na studie a slibovali jim propuštění z poddanství. Ba vznikla i myšlenka založiti pro Srby vyšší školu (gymnasium). Město Lubij poskytlo pro ni opuštěný františkánský klášter a kus lesa na vydržování. Stavové vypravili již r. 1570 v té příčině do Prahy poselstvo k cís. Maximiliánovi II., ale prve než mohlo poselstvo cíle svého dosáhnouti, shořel Lubij a založení školy odloženo navždy. Jediným výsledkem těchto usilování bylo, že Srbové směli nyní vstupovati do německých škol a gymnasií (zejména v Budyšíně, Zhořelci a Chotěbuzi) a že pro lužicko-srbské jinochy byla zřízena 2 bezplatná místa při knížecí škole (gymn.) míšeňské.

V duchu nového učení počali se evangeličtí duchovní pokoušeti o překlady Písma a katechismu na jazyk lužickosrbský, a tak s reformací spojeny jsou prvopočátky literatury luž.-srbské. První známý spis jest Jakubicův dolnolužický překlad Nového zákona z r. 1548, který však

zůstal v rukopise; první tištěná kniha jest rovněž dolnolužická, Mollerův kancionál a překlad Lutherova katechismu (v Budyšíně r. 1574); hornolužický překlad tohoto katechismu od Warichia vyšel teprve r. 1597. Po vydání katechismu Tharaeova v dolnolůž. nářečí storkovském (1610) a Martinova hornolůž. překladu 7 kajících žalmů (1627) nastala přestávka, trvající v H. Lužici do posl. desítiletí stol. XVII., v Dolní až do počátku stol. XVIII. Byla to doba úpadku národa lužicko-srbského, kdy všeobecně očekáváno jeho konečné vyhynutí. Reformace zdánlivě prospěla jazyku srbskému, vyvolavši první počátky literatury, ale jinak nepochybně uspíšila germanisaci; nedostatek srbských kazatelů a později přímé vnucování kázání německých, vše to ve spojení s neustávajícími ústrky vůči srbské národnosti a s nezmenšeným pohrdáním »srbskými sedláky« (wendische Bauersleute) přispělo k tomu, že Srbové pozbývali vědomí národního, že počali pokládati němčinu za cosi vznešenějšího a stávali se zralejšími k poněmčení. Dvě dolnolužické a dvě hornolužické knížečky, vydané za celé století, nemohly stačiti, aby neškodnými učinily všecky zhoubné vlivy valící se germanisace. K tomu přistoupily hrůzy 30leté války, které lid i z otčiny vyháněly; Srbové v strašné bídě nemohli posílati synů na studie, i nastal ještě větší nedostatek srbských duchovních, zejména v D. Lužici. Tak se stalo, že do pol. XVII. stol. poněmčilo se 22 srbských vesnic v okolí Gubina na severovýchodě D. Lužice a do pol. XVIII. stol. v okolí Storkova a Bezkova, tedy na dolnolužickém severozápadě, přes 50 srbských farních osad — po dvoustoletém germanisačním úsilí evangelické církve. Srbská řeč kazila se od německé nejen ve výrazech a slohově, nýbrž i ve výslovnosti; zkažení jazyka pronikalo i do náboženských spisů, které počaly v druhé pol. XVII. stol. (v Hor. Luž.) a na počátku XVIII. (v Dol. Luž.) zase vycházeti. Srbové tak dalece již pozbyli vědomí národního, že ani necítili ponížení, jež jim způsobovali Němci kažením a poněmčo-

váním jejich příjmení. Tak úsilím německých vlád (zde sluší uvésti ostrá nařízení Bedřicha Viléma I. z let 1714, 1731 a 1735, namířená proti lužické srbštině), německé církve a od poč. XVIII. stol i německé školy, úpadkem jazyka a národního ducha vzmáhala se germanisace úžasně: do polovice století XVIII. poněmčilo se v D. Lužici na západě ještě okolí Grožišća a Grabina, na východě pokračovala germanisace do okolí Gubina a Brodů; v Horní Lužici germanisace nejvíce srbské půdy urvala v okolí Přibuzu na východě a Rolan na západě, dále v okolí Halštrova a Biskupic, několik vsí na jihu Černoboha, v okolí Lubije a při východní hranici.

Tiše, nepozorovaně dokonalo se poněmčení dobré polovice srbského území v obou Lužicích. Ale zdá se, že žalostný stav národnosti lužicko-srbské přece neušel pozornosti domácích duchovních, neboť právě v této nejkritičtější době aspoň v Horní Lužici počínají se evang. duchovní Brancel, Běrling, Čuderly, Matej, Radca a j. chápati péra a vydávati náboženské spisy pro lid jazykem srbským. Z nich nejčelnější, Michal Brancel (Frencel), poslovanštil i pravopis srbských knih, přiblíživ jej více českému, než první spisovatelé lužičtí. Svůj překlad bible srovnával s českým a polským pravě, že Srbové Lužičtí jsou haluzí velkého slovanského plemene, k němuž náležejí Čechové, Poláci, Rusové a Jihoslované. Zatím vystoupili i první spisovatelé na straně katolické, Ticin a Swětlik. Také Ticin učil, že srbská řeč je sestra češtiny, z jedné matky s ní vzešlá, pročež sluší ji psáti českým pravopisem. Pohříchu nenásledovali všichni spisovatelé zásad Brancelových a Ticinových, zejména Běrling počal učiti, že je třeba přiblížiti srbský pravopis německému; ba sám Brancel později upustil od svého lepšího pravopisu a přijal Běrlingův. Poněvadž pak katol. Srbové přidrželi se slovanštějšího pravopisu Ticinova, připojila se k dosavadním dělidlům, jazykovému (neboť tehdy byla již obě hlavní nářečí velmi od sebe vzdálena), náboženskému a politic-

kému, ještě roztržka v literatuře, která nabyla významu hlavně v dobách pozdějších, kdy jazykem srbským počaly vycházeti i jiné spisy, než jen spisy náboženské.

V Dol. Lužici v pol. XVII. stol. sepsal Jan Chojnan obšírné dílo mluvnicko-slovnikářské o nářečí dolnolužickém i některé spisy náboženské, ale nic nevyšlo tiskem, ba drobnější spisy se dokonce ztratily. A zase nebylo nikoho, kdo by Dolnolnž. Srbům napsal a vydal potřebné knihy náboženské a jimi zachoval jim vědomí samostatnosti srbského jazyka, ač přece před sto lety první lužicko-srbské spisy vůbec byly psány a tištěny nářečím dolnolužickým. Důkazem žalostného úpadku Dolnolnž. Srbů jest i to, že konečně rozený Němec Bohumil Fabricius na počátku XVIII. stol. počal vydávati dolnolužické nábožné spisy, mezi nimi i překlad Nového zákona.

Toho času, vidouce nedostatek srbských duchovních a v něm největší nebezpečenství pro srbskou národnost, bratří Martin a Jiří Šimonové z Čemjeric, oba katoličtí kněží, umínili si založiti v Praze (k jejíž arcidiecési katolická Lužice náležela) srbský seminář neb konvikt pro srbské jinochy, studující na gymnasiu a pak na kněžství. Než k provedení úmyslu došlo, zemřel Martin Šimon jako senior kapitoly budyšínské, avšak bratr jeho Jiří, kaplan u karmelitánek v Praze, opravdu myšlenku uskutečnil, koupiv koncem r. 1704 kus zahrady na Malé straně nedaleko Karlova mostu a vystavěv na něm dům, který byl r. 1706 zapsán do zemských desek na jméno kapitoly budyšínské. Později Jiří Šimon přikoupil ještě sousední pozemek, vystavěl nový, větší dům — a tak vznikl srbský (lužický) seminář na Malé straně v Lužické ul., z něhož dosud vycházejí kněží a vlastenci katolickým Srbům. Z něho vyšli zejména biskup Wóski a pilný M. Wałda, kteří opatřovali katolické Srby náboženskými spisy v 2. pol. XVIII. věku, a Tecelin Mět, který podobně působil na počátku stol. XIX.

Podobný význam pro evangelické Hornolužičany mělo založení Hornolužickosrbské kazatelské společnosti při universitě v Lipsku (1716) a podobného spolku ve Vitemberce (1749). Lipská společnost sice později počala přijímati Němce za členy a vypustila i přívlastek »srbská« ze svého názvu, ale byl při ní takřka stále srbský odbor, jemuž později dáno jméno »Sorabija«. Vitemberský kazatelský spolek srbský ovšem zanikl se zrušením university (1814). V obou spolcích srbští studenti pěstovali studium rodného jazyka, připravujíce se k srbskému kazatelství, i vyšla z jejich středu řada náboženských spisovatelů evangelických Srbů: Langa, Böhmer, Ast, Šěrach, Mjeń, Šołta a j.

O srbské duchovenstvo bylo tedy aspoň do jisté míry postaráno, ale o školu srbskou nestaral se nikdo. Konečně hrabě Kašpar z Gersdorfu r. 1740 založil dva učitelské semináře (praeparandy): v Klukši a Ćichońcích. Po jeho smrti však r. 1751 přeložen první do Nízké, již tehdy dávno germanisované, druhý do německé osady ochranovské (ač v srbské Lužici) Malého Vlkova (Mały Wjelkow) — a v obou přestalo se učiti srbsky. Proto založil podobnou školu pro Srby Adolf z Bölovů ve Velkém Vlkově (Wulki Wjelkow). V těchto školách kandidáti učitelství aspoň srbskou řeč nezapomněli, a také v 2. pol. XVIII. stol. dva z nich vystoupili jako srbští spisovatelé: Gědan a Haupt.

Dolní Lužice pohřížena byla v úplný spánek; ve Vitemberce studovali sice také někteří Dolnolužičané a byli i členy srbského kazatelského spolku, ale ani jeden z nich neujal se práce na záchranu toho, co srbského ještě v Dolní Lužici zbylo. Potřebné náboženské spisy Dolnolužickým Srbům vydávali v 2. pol. XVIII. století zase Němci: Will, Hauptmann a Schindler; Hauptmann dokonce sepsal velmi dobrou (něm.) mluvnici dolnolužické srbštiny.

Škodlivě působila sedmiletá válka, která zarazila roz-

voj chudičké literatury a postupu germanisace přispěla ještě větším zubožením srbského lidu. Ten sice — hlavně v Horní Lužici — byl opatřen nejnutnějšími knihami náboženskými, ale na vzdělání jeho a uvědomění spisy jiného obsahu nikdo ze vzdělaných Srbů nepomýšlel. Český lid měl své kroniky, které i v dobách nejhorších zachovávaly mu vědomí národní, ale Srbové Lužičtí neměli, z čeho by se poučili o své národní minulosti, o kráse a ceně svého jazyka. Vynikající Srbové — Ponich, Langa, Hórčanski a j. — psali sice historické, národopisné a podobné spisy a články, avšak německy. Byliť přesvědčeni, že srbská národnost jest na shasnutí, srbská řeč na vymření — sám Hórčanski ve svém dojemném (anonymním) spisku »Gedancken eines Ober-Lausitzer Wenden« přichází k závěru, že »konečně i zbývající ještě malý zbytek Srbů ponenáhlu docela se v Němce obrátí«. Tak opuštěn ode všech, i od svých vzdělaných synů, lid srbskou řeč víc a více kazil německými výrazy a obraty — ba i sám jazyk tištěných knih víc a více se hemží germanismy a nesrbskými vazbami i rčeními. Za těch okolností není divu, že germanisační dílo se dařilo, jsouc provozováno hlavně poněmčováním kostelů podle staršího receptu Bedřicha Viléma I.: zavádělo se totiž střídavě kázání německé se srbským, načež postupně se přecházelo ke kázání pouze německému. Pověstným germanisátorem byl zvláště lubňovský pastor J. G. Hellwig. A tak srbská oblast do konce XVIII. století zase se zúžila, a to vesměs v Dolní Lužici: tehdy se poněmčilo, co ještě zbývalo v okolí Kalavy, Łukova a Lubina na západě, Brylandu (Friedland), Luborazu a Gubina na severu, Brodů (Pförten), Baršće (Forst), Třebulí a Žarova na východě. V Horní Lužici pomocí kostela a školy poněmčovaly se farní osady Cybalin, Kózły a Jězor na východě a Wulki Bukow na západě; z nich záhy propadla germanisaci osada Cybalin, kdežto ostatní z nich má ještě Muka na své mapě v pohraničním pásu německo-srbském.

Připojením celé Dolní Lužice a větší části Horní k Prusku poměry ještě se zhoršily, i vydána hlavně Lužice Dolní na pospas germanisaci. Víme, jaká nařízení protisrbská tam vydával Bedřich Vilém I. (viz nahoře kapitolu Dějiny Lužice str. 48.) — a duch těch nařízení vládl tam neustále; vždyť ještě roku 1820 vláda přímo zakázala srbská kázání v Kózlech (v okr. kalavském), osadě, kterou ještě Muka našel nezcela poněmčenou.

C. Doba probuzení v Horní Lužici.

V této době okolo r. 1800, kdy vše zdálo se ukazovati na blízký zánik ostrůvku lužicko-srbského, objevují se první zásvity národního probuzení. Sice již sto let před tím Michal Brancel vědomě poukazoval na příslušnost Srbů k veliké rodině slovanské, což mohlo se státi seménkem uvědomění národního, kdyby býval Brancel v tom duchu rozvinul nějakou činnost; ale zůstalo při pouhém ojedinělém projevu. (Když totiž car Petr Veliký r. 1697 ubíral se Lužicí, podal mu Brancel své spisy s latinským a srbským přípisem, v němž jej vítal jako »velikého cara a knížete mnoha millionů poddaných, kteří mluví naší srbskou čili sarmatskou řečí«.) Po válce sedmileté probudil se čilejší ruch v srbském kazatelském spolku lipském, ale ani z něho nevzešlo vzkříšení národa lužicko-srbského. Marně Jurij Mjeń v »rytířské písni« zpíval »Srbské řeči schopnost a chválu« — nikdo řeči té neužíval k probouzení a uvědomování myslí lužických. Teprve počátkem XIX. století nastalo vlastní probuzenské svítání. Prostý muž z lidu, tesař Jan Dejka, vydává v l. 1809—12 první lužicko-srbský časopis »Serbski Powědaŕ a Kurěr«, v němž promlouvá k lidu srbskému takovým způsobem, jakým k němu dosud nemluvil nikdo. Uvádí mu na mysl jeho příslušnost k rodině slovanské, horlí na lhostejnost, ba nevážnost k mateřštině u Srbů samých, na německé školy v srbském kraji, budí Srby z otrlosti a povzbuzuje k odhodlanému hájení a užívání jazyka srbského. Zdá se, že již

toto první zavanutí myšlenek probuzenských mělo původ svůj v Čechách, jisto aspoň jest, že Dejka navštívil Prahu. V téže době Handrij Lubjenski vzbudil k novému životu, vlastně znova založil srbský kazatelský spolek v Lipsku, učil soudruhy, že Srbové nikterak nejsou ve světě opuštěni, že jejich řeč není jen »selská«, že jsou Slované a že na tom základě jest možno opraviti a zdokonaliti zanedbanou dosud řeč lužicko-srbskou. Proto počal sestavovati slovník a mluvnici (k jichž vydání však nedošlo), opravoval bibli a vydával rozmanité spisy pro lid. Věrným jeho soudruhem byl Adolf Klin, který později jako praktický právník a vlivný muž v životě veřejném nejednou vystoupil ve prospěch srbského jazyka, srbského školství a vůbec svým vlivem nejednu dobrou službu prokázal srbské věci v době skutečného národního probuzení. V letech 20tých minulého století přišel na universitu lipskou Handrij Zejleř a již zde počal psáti první pokusy básnické. Zapisoval je do psaného časopisu lipských studentů srbských (»Serbska Nowina«), odkud mnohé z nich v opisech rozšířily se po Lužici a konaly zde národní poslání ukazujíce, jaké věci lze psáti zapomínaným a povrhovaným jazykem srbským. Palacký, Kucharski a Milutinović, kteří tehdy pobývali v Lipsku, posilovali plamínek národního a slovanského vědomí v duši mladého poety lužickosrbského a jeho soudruhů. Zejleř nesešel již s nastoupené cesty lužického spisovatele a buditele; svou německou mluvnicí hornolužické srbštiny dal zejména mladšímu pokolení příruční knihu, jaké se již dávno nedostávalo, neboť od vydání mluvnice Matejovy uplynulo přes sto let. Na straně katolické působil vzpomenutý již Tecelin Mět, vydávaje nábožné knížky pro lid a školu.

Zatím rostlo a připravovalo se k práci nové pokolení, jehož přičiněním měla Srbům Lužickým teprve vzejíti skutečná doba probuzení. V Lipsku evangeličtí studenti horlivěji a horlivěji pěstovali svou mateřštinu; v Praze pod vlivem českého probuzení a české litera-

tury připravoval se k vlasteneckému dílu pro srbskou Lužici Jan Pětr Jórdan; v Budyšíně shromáždil Jan Ernst Smoleŕ srbské gymnasisty ke studiu mateřštiny, čímž se stal vlastním zakladatelem spolku lužicko-srbských gymnasistů budyšínských, který po jeho odchodu přičiněním A. Mosaka Kłosopólského r. 1839 formálně se ustavil pode jménem »Societas slavica Budissina«. Před tím r. 1838 založil Smoleŕ ve Vratislavi spolek lužických studentů s odborem srbským. Úsilí mládeže v těchto sdruženích, k nimž záhy se připojil i spolek srbských kandidátů učitelství v Budyšíně, sledovali někteří starší Srbové (i Lubjenski) a Němci s nedůvěrou neb útrpností nevěříce, že by z toho mohlo co vážného vzejíti, a jsouce přesvědčeni o brzkém konci lužicko-srbské národnosti. Mladí však nedali se ve svém počínání mýliti; zejména Smoleŕ ve Vratislavi pod blahodárným vlivem Purkyňovým a Čelakovského připravoval se s veškerým posvěcením a úsilím k velikému dílu buditelskému. Také jiní Čechové a Slované působili osobními i písemnými styky na tehdejší mládež lužickou, zejména Šafařík, Kollár, Doucha, Štúr, Maciejowski, Zmorski, Hilferding, Srezněvskij a j. Kromě vlivů slovanských, najmě českých, hlavním učitelem mladého pokolení byl lid, jeho svérázný život a jeho duševní plody. Již Zejleŕ v letech 20tých chodil mezi lid, učil se od něho písním, sám tvořil v jejich duchu a napomínal mladé studující pokolení v dopisech, psaných do Lipska, ke sbírání lidových písní a pověstí. To vskutku v letech 30tých a počátkem 40tých činili J. P. Jórdan a J. E. Smoleŕ; tento již r. 1841 a 1843 vydal svou monumentální sbírku písní lidových, zároveň pak »Malého Srba« (1841) a »Německo-srbský slovník« (1843), první hornolužický slovník od dob Swětlikových. R. 1841 také Jórdan zahájil lužicko-srbskou činnost literární vydáním několika srbských písní a gramatiky podle soustavy Dobrovského; kromě toho počal r. 1842 vydávati zábavný a poučný týdenník »Jutničku«,

první lužicko-srbský časopis od dob Dejkova »Vyprávěče a kurýra«. Když »Jutnička« po půl létě zanikla, Smoleř přiměl Zejleřa, aby vydával »Týdenní Noviny« (»Tydźeńska Nowina«), Jórdan pak zahájil pro intelligenci vydávání »Srbské Jitřenky« (»Serbska Jutnička«), která byla prvým pokusem lužické revue. Tak počátek let 40tých ohlásil se nebývalým ruchem literárním, který obrátil pozornost na Srby Lužické ve světě slovanském a doma způsobil utěšené zvlnění myslí na mrtvé takřka hladině života národního. Těmito literárními činy byla zkypřena půda pro další působení buditelské, jehož duší byl Smoleř; kolem něho kromě Zejleřa kupili se Buk, Pful, Kłosopólski, Imiš, Wanak, Domaška, Wjela, Kulman, Mučink a j. Vydatným prostředkem buditelským byly »Týd. Noviny«, které se již udržely a byly prostředníkem mezi lidem a jeho vůdci. V lidu pak byla půda k duševnímu a národnímu probuzení připravena zrušením poddanství (r. 1820 v Lužici pruské, r. 1831 v saské).

Obr. 8. Jan Ernst Smoleř.

V době, když mladé pokolení připravovalo se k těmto činům, dr. Adolf Klin r. 1833—1834 odrazil útoky Němců na srbský jazyk ve školách; jeho zásluhou pojato bylo do školního zákona saského z r. 1835 ustanovení (§ 28), jímž se Srbům dovoluje užívání jejich mateřštiny při vyučování čtení a náboženství ve školách obecných. Klinovi svěřili také mladí vlastenci

lužičtí získání úředního potvrzení »Matice Srbské«, jejíž založení po vzoru Matice České navrhl Smoleř ve schůzi mladých Srbů a jich přátel po velikonocích r. 1845 v Budyšíně. Byvše povzbuzeni ještě Palackým, který tehdy právě v Budyšíně pobýval, mladí nadšenci chopili se krásné myšlenky s veškerým úsilím; ještě téhož roku odevzdány stanovy, Smoleřem vypracované, dru Klinovi, který je (1846) podal krajské direkci budyšínské. Zatím v říjnu 1845 mladistvý učitel a hudební skladatel Karel Aug. Kocor uspořádal v Budyšíně první »spěwanski swjedźeń«; o této pěvecké slavnosti po prvé se zpívala Kocorova píseň na slova Zejleřova »Trać dyrbi Serbstwo, zawostać«, která od té doby se stala hymnou národní. Pěvecké slavnosti potom se každoročně opakovaly (v Budyšíně neb jiných místech H. Lužice) i staly se vydatným prostředkem buditelským. Také chovanci pražského semináře založili si roku 1846 spolek »Serbowku«. Vrcholným bodem probuzenských snah v letech 40tých bylo uskutečnění »Matice Srbské«; v únoru 1847 došlo povolení vládní a 7. dubna konala se ustavující valná hromada, na níž zvolen prvním předsedou »Matice« dr. A. Klin. »Maćica Serbska« vytkla si onoho dne tyto hlavní úkoly: zdokonaliti, ustáliti a rozšířiti nový, společný pravopis srbský, dbáti vůbec o čistotu a zušlechtění jazyka, vydávati zábavné i poučné knížky pro lid, vědecký »Časopis Maćicy Serbskeje«, srbsko-německý a německo-srbský slovník a jiné spisy naučné. Hned r. 1847 »Matice« zahájila vydávání spisů pro lid čtyřmi kázáními zvěčnělého pastora Lubjenského, r. 1848 vydala vedle tří populárních knížek důležitý spis vlastivědný »Serbske Horne Łužicy«, kromě toho redakcí J. E. Smoleřa prvý sešit »Časopisu«. Založení »Matice« mělo pro Srby Hornolužické ohromný význam, zejména když přičiněním vojereckého superintendenta Kubice (Kubica) dovoleno i pruským Srbům k ní přistupovati; Matice stala se ohniskem, z něhož šířilo se uvědomění národní do všech končin území lu-

žicko-srbského. »Hłowne zhromadźizny« matiční, konané vždy ve středu po velikonocích, staly se od té doby výročními svátky národními.

Všeobecné hnutí r. 1848 nezůstalo bez vlivu ani na Srby Lužické. Demokratické hnutí v Německu i slovanský ruch v Rakousku byly proudy, jež zasáhly i do Lužice a zůstavily zde stopy. Jórdan účastnil se slovanského sjezdu v Praze, jehož manifest k národům evropským rozhodně se ujal Srbů Lužických a protestoval proti poněmčování jich. Doma v Lužici Smoleř čiperně užil zrušení privilegia německých novin k podávání politických zpráv, ujal se sám redakce »Týd. Novin« a změnil je v dobrý list politický, »Tydźeńske« čili později »Serbske Nowiny«. Němečtí demokraté měli za jisté, že Srbové Lužičtí k nim se připojí, ale ti nedali se získati pro německé hnutí a stáli na straně královské. Dne 26. července 1848 podala 16členná deputace Srbů Lužických předsedovi saského ministerstva památnou petici, vypracovanou výborem vlastenců za předsednictví Imišova a opatřenou 5000 podpisy. Srbové požadovali rovné právo srbského jazyka s německým ve školách, kostelích, před úřady a soudy. Vůdcové jejich, jsouce plni nadějí, počali zakládati srbské spolky, v nichž se přetřásaly záležitosti národní: v Budyšíně založeno »Serbske rěčeńske towaŕstwo« (srb. řečnický spolek), na venkově vznikaly spolky rolnické (»Serbske burske towaŕstwa«). V květnu 1849 propuklo v Drážďanech povstání, k němuž se i vojsko přidalo; pouze pluk, v němž sloužili Srbové, zachoval věrnost rodu královskému a doprovodil krále do pevnosti Königsteinu. Po utišení povstání vzala vláda v úvahu srbskou petici; vyřízení ze dne 28. srpna 1849 sice značně zklamalo očekávání Srbů, ale přece poskytlo jim aspoň některá prospěšná ustanovení, na př. že v obecných školách, kde jsou srbské děti, má se vyučovati srbskému čtení a také náboženství na základě srbského jazyka, kdežto dosud zákon školní to pouze dovoloval; že pro Srby Lužické evan-

gelického i katolického vyznání z Drážďan a okolí mají se 4krát ročně konati srbské bohoslužby; že při soudech a úřadech, kde toho třeba, mají býti přísežní tlumočníci srbští; dále zavedena lužická srbština jako nepovinný předmět na gymnasiu budyšínském (Smoleř jmenován prvním učitelem), na evang. učitelském ústavě zemských stavů lužických, jakož i v nově založeném katolickém semináři učitelském. Na důkaz vděčnosti královské za věrnost v letech 1848—49 přikázán r. 1851 tehdejší korunní princ Albert vojenskou službou do Budyšína, aby se tu naučil srbsky (Smoleř byl jeho učitelem).

Vše to povzneslo důvěru vlastenců a národní vědomí lidu tak, že ani doba politické reakce v letech 50tých nebyla s to zadržeti rozvoj probuzení lužického. Ochladli sice někteří dosavadní spolupracovníci, ale na jejich místo nastupovali četní jiní, Jenč, Dučman, Rostok, Fiedleř atd., zejména pak Michal Hórnik. Srbští duchovní a učitelé, pokud to bylo možno v mezích zákonů saských a pruských, stáli na stráži práv jazyka srbského, lužické spolky, pokud nebyly zakázány, srbské časopisy a knihy udržovaly národní vědomí srbského lidu. Tak věrným plněním národních povinností zachována v Horní Lužici oblast srbská neztenčená; jediný farní kostel v Dubci (v pruské H. L.), dávno ostatně naněmčený, odpadl od kraje srbského, ale 6 srbských jeho vsí přifařeno k Rychwałdu a tak zachováno národnosti srbské. Zvlášť potěšitelným zjevem oněch dob jest přilnutí učitelstva k národní věci srbské. Učitelstvo po příkladě Kocorově pořádalo i na venkově srbské koncerty, účastnilo se činnosti spolkové a spolupůsobilo zejména při spisování potřebných školních knih srbských.

Na činnost »Matice Srbské« politická reakce neměla vlivu, rovněž tak dovoleno další trvání budyšínské Besedy a spolků náboženských (»missionských«), pěveckých a hospodářských, z nichž poslední však měly ráz více německý než srbský.

K »Matici« přidružily se od roku 1863 dva důle-

žité literární spolky, kteréž převzaly část jejího úkolu: »Serbske lutherske knihowne towařstwo« a katolické »Towařstwo swjateju Cyrilla a Methodija«. První velmi čile se ujalo vydávání náboženských spisů pro evangelický lid, druhé hlavní péči věnovalo vydávání časopisu (»Katholski Posoł«) pro katolické Srby. Evang. Srbové měli svůj náboženský časopis již od let 40tých (»Missionske Powěsće«, po nich »Zerničku« a pak »Missionského Posla«). Toto rozmnožení lužického časopisectva, vydávání lidového kalendáře a zejména založení belletristického měsíčníku »Łužičana« M. Hórnikem valně přispělo k povznesení duševního života luž.-srbského.

Vše to bylo umožněno tím, že Jan Arn. Smoleř (1850) zahájil činnost nakladatelskou; otevření srbského a slovanského knihkupectví, k němuž Smoleř spojil se s Pjechem r. 1863, učinilo dokonce na nějaký čas z Budyšína literární středisko širšího významu slovanského. Smoleř a Hórnik vůbec vědomě stavěli literární a národní život lužický na základ slovanský; významné jsou v té příčině pravidelné a pečlivé slovanské rozhledy v Łužičanu«, jakož i styky obou vlastenců s vynikajícími Slovany, z nichž Wilhelm Bogusławski r. 1861 vydává po polsku dějiny lužickosrbské (»Rys dziejów serbołużyckich«). Smoleř po Jórdanovi převzal r. 1848 »Slavische Jahrbücher«, přenesl je do Budyšína a po jejich zániku (1849) po krátké přestávce vydával »Zeitschrift für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft« (1862 až 1864) a »Centralblätter für slavische Literatur und Bibliographie« (1865—68), tak že Budyšín tehdy náležel k ohniskům slovanské vzájemnosti. R. 1867 Smoleř odebral se s drem P. Dučmanem za Srby Lužické na slovanský sjezd do Moskvy, začež se na Lužičany vrhl chauvinistický tisk německý, hledaje od té doby v každém projevu národního života »panslavismus«. Tehdy a po vydání Boeckhovy knihy »Der Deutschen Volkszahl und Sprachgebiet« (1869) Němci také psali o brzkém vyhy-

nutí Srbů Lužických, což však jim nevadilo stále na ně útočiti tiskem i na schůzích. Srbové však jim mužně odpovídali, zejména Smoleř v »Srbských Novinách« a v »Lužičanu«, poslanec Keřk na sněmu saském, Imiš v saské zemské synodě atd.

Koncem let 60tých nastal příznivý obrat pro srbské spolky, když Srbové ve válkách roku 1864 a 1866 za všecka příkoří znova osvědčili svou loyálnost; povolována i shromáždění lidu, jako na př. v Khróśćicích v letech 1867—69. Řada nových spolků na venkově, pěveckých družstev, besed, jednot atd. vznikla v letech 70tých. Do let šedesátých spadá také počátek lužicko-srbského divadla. Dne 2. října 1862 hrán v budyšínské Besedě Klicperův »Rohovín Čtverrohý« v překladě Jana Ćěsly — a to bylo první ochotnické divadelní představení v srbské Lužici. Od té doby rozšířilo se divadelní ochotnictví zejména po venkově v saské Lužici.

V dějinách »Matice Srbské« nastává nová doba od zakoupení vlastního domu; »Maćičny dom«, navrhovaný již od roku 1856, Smoleř uskutečnil roku 1873; byv povolán (koncem 1872) za předsedu »Matice«, koupil na vlastní risiko vhodný dům pro ni, doufaje v brzké jeho vyplacení ze sbírek a zejména pomocí ostatních Slovanů, zvláště Rusů. Odebral se také hned do Ruska, ale došel tam jen zklamání; někteří ruští boháči sice slíbili půjčiti »Matici« peníze, ale jediný (Bašmakov) dostál slibu, a ještě by se bývala tato půjčka později málem stala »Matici« osudnou. R. 1875 založil si Smoleř v domě, jejž »Matice« následujícího roku formálně od něho převzala, vlastní knihtiskárnu, což byl pro Srby podnik velikého významu. V těch dobách, po smrti národního pěvce Ondřeje Zejleřa, vstupuje na kolbiště literární a národní nové pokolení, jehož prvním činem jest užší sdružení všech studujících srbských. R. 1875 konána první »skhadźowanka serbskeje studowaceje młodźiny«, t. j. valná schůze všech stud. spolků lužických. Takové skhadźowanky konají se od té

doby každoročně počátkem srpna, a to vždy v jiném místě na pomezí národnostním neb vůbec v místě ohroženém. Hned roku 1876 počala mladá družina vydávati vlastní list literární, »Lípu Srbskou«, v níž vystupují Muka, Bart-Ćišinski, Bjedrich, Libš, Skala, Holan a j., vesměs jména, která — až na nepatrné výjimky — již z veřejného a literárního života lužicko-srbského nezmizela.

Ve školství srbském v Sasku v letech 70tých a následujících nic se nezměnilo; novým školním zákonem z r. 1873 obnovena byla celkem starší ustanovení, jen zvětšena poněkud práva místních školních výborů. Za to v pruské H. Lužici, kde v letech 60tých lehnická správa vydala některá nařízení příznivá Srbům, nastalo v letech 70tých zhoršení. Původcem nových nařízení, srbskému jazyku nepřátelských, byl pověstný lehnický šk. rada Bock. Srbština vyloučena ze škol naprosto, jen při náboženství dovoleno u nejmenších dítek bráti na pomoc jejich mateřštinu. Lid byl tím tak roztrpčen, že na př. r. 1883 vystěhovalo se proto 25 Srbů z farní osady slepjanské do Serbina v Americe. R. 1880 podána přičiněním slepjanského pastora Wjelana hromadná petice srbského lidu pruské H. Lužice k ministerstvu, aby při obsazování míst učitelských bylo hleděno na žadatele srbského původu a v obecných školách, aby se srbsky vyučovalo aspoň náboženství, čtení, psaní a zpěvu. Odpověď byla celkem odmítavá; poměry se zlepšily teprve v letech 90tých, kdy r. 1891 vydáno vynesení lehnické král. správy, jímž připuštěn do srbských škol H. Lužice vyučovací jazyk lužický (vyjímaje počty). Ale i po tomto vynesení závisí vše na učitelích a inspektorech, poněvadž srbština jest jím do škol pouze připuštěna, nikoli povinně zavedena.

Poněvadž střední školy jsou pouze německé, sluší velikou důležitost přičítati srb. homiletickému semináři prázdninovému, jenž byl pro evang. theology r. 1877 saským ministerstvem povolen na žádost pastora

Obr. 9. H. J. Imiš.

H. J. Imiše. Tento vlastenec až do své smrti (1897) na své faře v Hodźiji vyučoval o prázdninách evang. srbské theology srbštině a uváděl je v praxi kazatelskou v tomto jazyce. Od smrti Imišovy přenesen srbský theol. seminář prázdninový do Hrodźišće k pastoru O. Mrozakovi.

Koncem let 70tých a počátkem 80tých octla se »Matice« u velikém nebezpečenství úmrtím budyšínského měšťana Förstera (od něhož byl dům koupen) a úpadkem Rusa Bašmakova, kteří jí prostřednictvím Smoleřovým poskytli půjčky na Matiční dům. První nebezpečenství zažehnáno na čas půjčkou Živnostenské banky v Praze, ale vyvstalo znova, když banka po 3 letech půjčku vypověděla. Smoleř byl tehdy právě v Rusku, a poněvadž také již churavěl, vzdal se písemně předsednictví »Matice«, na něž za něho povolán M. Hórnik. Nebezpečenství od »Matice« podařilo se později odvrátiti, ale Smoleř úplného zažehnání nebezpečenství a obratu k lepšímu již se nedočkal; zemřelť roku 1884, zůstaviv redakci »Srbských Novin« a srbskou knihtiskárnu synu svému Markovi Smoleřovi. Na podnět Poláka Alfonsa Parczewského působilo již od r. 1880 »Towaŕstwo Pomocy za studowacych Serbow«, spolek to ku podpoře studujících Srbů, který došel značné přízně doma (na př. statkářka Marie Wjelová odkázala »Towaŕstwu« 6000 marek, sumrnu na srbské poměry znamenitou) i u ostatních Slovanů, zejména Poláků, Čechů a Rusů. Pro studující Srby založil u »Matice« stipendium i polský románopisec J. I. Kraszewski s výslovným určením »za nejlepší pokrok v lužické srbštině«. Studentstvo pro-

jevilo své snahy a stupeň svého národního smýšlení vydáním sebraných spisů Zejleřových redakcí dra Arn. Muky, jenž ujal se i vydávání belletristického měsíč-

Obr. 10. Michał Hórnik.

níku »Lužice«, povstalého sloučením »Lípy Srbské« s bývalým »Lužičanem«. Osmdesátá léta XIX. stol. vůbec se vyznamenávají živým ruchem v literatuře. Kromě spisů Zejleřových vyšla znamenitá Mukova »Statistika Serbow«,

která teprve poskytla dokonalý obraz srbské vlasti a náležitě obrátila zřetel k Dolní Lužici, Hórnik zpracoval Bogusławského dějiny (»Historija serbskeho naroda«), tak že mládeži a lidu po prvé se dostalo historie vlastního národa, vyšlo několik skvělých básnických sbírek Jakuba Ćišinského, počal vycházeti Hórnikův a Łusčanského klassický překlad Nového zákona, vyšly Černého »Mythiske bytosće«, sborníky lidových písní, nově sebraných Mukou, Kubou a Černým, jimiž znova obrácen zřetel k pokladům lidové tvorby, zkvétal »Časopis Maćicy Serbskeje«, zkvétala »Łužica«, založen hospodářský list (»Serbski Hospodaŕ«) atd. Však také Němci, žárlivě střehouce každé hnutí v Lužici, znova a s větší ještě silou vrhli se na lužická snažení, vzavše si k tomu záminkou petici pruských Srbů hornolužických k ministerstvu vyučování a poslední ruskou cestu Smoleřovu. Na útoky ty výborně odpověděl Imiš německou brožurou »Der Panslavismus«, v níž nejen vylíčil srbské snahy a poměry v pravém světle, ale také před světem odhalil germanisační činnost Němců, zejména v pruské Lužici.

V nadějném rozmachu národního života zemřel náhle r. 1894 Hórnik, pokládaný za duši veškerého žití srbského. Krátce před ním a po něm odešlo i několik jiných starších vlastenců (Pful, Jenč, Imišová, Imiš a j.), za to však vstoupilo v řady národních pracovníků několik mladších, těch, kteří v letech 1886—87 vydávali »Lužického Srba«, i mladších ještě: bratří Šewčikové, oba Nowakové, Žur, čilý Mikławš Andricki a j. Předsedou »Matice Srbské« zvolen Kalich a po něm Łusčanski, ale duševní vůdcovství přešlo přirozeně na Arnošta Muku, který od té doby rediguje »Časopis Mać. Serb.«. Jeho iniciativou a vedením Srbové účastnili se výstavy drážďanské r. 1896, při čemž byl horlivým Mukovým spolupracovníkem A. Sommer. Lužickosrbský pavillon této výstavy stal se základem národopisného a historického musea lužickosrbského, kteréž otevřeno r. 1900 v Matičním domě (uspořádáno

Obr. 11. Arnošt Muka.

Jak. Šewčikem). »Matice« přední zásluhou dra Arn. Muky hlavní úsilí obrátila ke zbudování nového důstojného domu, k němuž základní kámen položen 21. dub. 1897. K uskutečnění stavby došlo po výstavě drážďanské, a roku 1900 dostavěna a účelu svému odevzdána polovice domu; druhá polovice byla dokončena r. 1904 a 26. září t. r. Serbski dom (jak definitivně nazván) v Budyšíně slavnostním způsobem otevřen. V něm nachází se srbská knihtiskárna a knihkupectví, bohatá knihovna matiční, srbské museum a sál zasedací (zároveň síň koncertní a divadelní). Tím Srbové Lužičtí mají kromě duševního ohniska, »Matice«, i viditelné centrum. Tak vstoupili Hornolužičtí Srbové na počátku stol. XX. do nového období národního života. Tužby a cíle dlouhých let dosaženo, uvolněny síly národní, aby se mohly obrátiti i k jiným, důležitým stránkám národního života.

Na různé tyto potřeby národní i na různé bolesti lužickosrbského národního života zvláště horlivě, mužně a žhavě ukazovali již od let devadesátých dva mužové: katolický kněz a básník Jakub Ćišinski a mladistvý Mikławš Andricki, rovněž katol. kněz, redaktor »Lužice« a krátký čas i »Katolického Posla«. Andricki byl smělým průkopníkem myšlenek pokrokových, skvělým, ohnivým slovem tepal v »Lužici« národní nedostatky srbské, zvláště vlažnost srbského vzdělanstva, zejména evang. učitelstva, a působil i živým slovem na schůzích

a při spolkových slavnostech. Nové, živější vzplanutí spolkového života hornolužického v letech devadesátých stol. XIX. a desátých stol. XX. jest z největší části jeho zásluhou. Podobně působil Ćišinski svými vlasteneckými básněmi a sbírkami básnickými, později i příležitostnými články, úvahami a poznámkami v »Lužici«, jejíž redakci r. 1904 po Andrickém převzal, jakož i ohnivými řečmi při různých veřejných i soukromějších příležitostech. Jak patrno, oba tito mužové, ač věkem od sebe rozdílní, měli vzájemně na sebe značný vliv, oba působili podobným způsobem buditelským, byť jej vtělovali každý v jinou formu — žel, že oba záhy a skoro zároveň odešli: Andricki r. 1908, Ćišinski 1909.

Odešli právě v době velmi vážné, kdy bylo výsledky úředního sčítání z r. 1900 odhaleno další zúžování lužickosrbského území v Horní Lužici saské. Třeba tato statistika byla nespolehlivá, přece na mnohých místech projevuje smutnou pravdu. Ztraceny některé další vsi u Lubije a u Horního Újezda (Wujezd) — a objevilo se, že nákaza germanisační počíná vnikati po tratích železničních od jihu a jihozápadu ryzím dosud krajem srbským k Budyšínu. Věc ta měla by vzburcovati mysli všeho vzdělaného Srbstva, měla by se provésti revise národnostní hranice lužickosrbské, jako ji provedl v letech osmdesátých Muka — a měl by se na takto získaném základě obrátit pilný zřetel k obhájeni lužickosrbského území v rozsahu dosavadním.

Práci tuto aspoň z části konají časopisy, spolky a mladší pracovníci, kteří se v posledním desítiletí ujali díla národního: Fr. Kral, nyní redaktor »Lužice« a dětského časopisu »Raj« (založeného r. 1907), M. Nawka, J. Bryl, Cyr. Wjeńka a j. Obrácen (zásluhou posledního) zejména také zřetel na otázky národohospodářské, především na nebezpečenství, jež hrozí lužickosrbské národnosti přecházením půdy do rukou německých, zvláště do rukou podnikatelů dolování na hnědé uhlí. Toto nebezpečenství ohrožuje zejména západní část pruské Horní

Lužice, kde na mnohých místech objevena nová ložiska uhlí a kde lid, omámen zdánlivě skvělými nabídkami, tu a tam překotně prodává půdu německým těžařským společenstvům (tak na př. v Mortkově nedaleko Łazu). V tomto nebezpečenství mladí lužičtí vlastenci poučují lid, aby se nevzdával půdy, aby, nelze-li jinak a není-li možno založiti vlastní těžařské podniky, pronajímal jen právo k dolování. Správně při tom ukazují na neblahé následky, jež by houfné prodávání pozemků přivodilo: proletarisaci původně rolnického obyvatelstva a poněmčení kraje.

Jsou ovšem i mnohá jiná nebezpečenství, k jichž odstranění nutno pracovati. Jedním z nich jest nedostatek intelligentních žen. Srbské vesničanky jsou přirozenými ochránkyněmi srbskosti lužického venkova — o ženách z intelligence nelze to říci. Uvědomělé vzdělané Srbky spočetl by na prstech. Mnoho viny zde mají muži. Lužičtí vzdělanci nerozpakují se bráti si za ženy Němkyně, a tak setkáváme se s velmi častým zjevem, že děti srbských intelligentů, ba i známých vlastenců vychovány jsou německy. Lužičtí vzdělanci omlouvají své sňatky s Němkyněmi nedostatkem zámožnějšího srbského měšťanstva. To jest ovšem osudná okolnost, že všecka města uprostřed srbské Lužice jsou od pradávna německá, tak že lužickosrbské menšiny v nich mizejí — i číselným poměrem k německým většinám, i skutečným podléháním živlu německému. Uvědomělí vzdělanci mohli by si ovšem voliti své družky ze srbských statků, pozvedati úroveň vzdělání selských dívek a činiti z nich matky příští srbské intelligence — ale to děje se zřídka. Skoro z pravidla činí tak jen venkovští učitelé, a tak zbývají jen některé staré rodiny pastorské, v nichž vyrůstají vzdělané dívky lužickosrbské. Z takové rodiny vyšla vzácná vlastenka, zvěčnělá paní Mila Imišová, jež měla ve směru národním po řadu let značný vliv na účastníky evang. homiletického semináře hodźijského. Péče o vzdělání žen v duchu národním měla by býti jednou z nej-

bližších úloh lužických snah. V malých poměrech lužickosrbských docela by stačil skrovný soukromý dívčí pensionát v Budyšíně, proti němuž by vláda nemohla ničeho namítati a který by přec měl pro celý život lužickosrbský význam ohromný. To poznání také již v Lužici proniká — a úkol ten chystá se provésti přední vlastenec lužickosrbský.*)

Dílu buditelskému v poslední době bezděčně prospěli i odpůrci lužickosrbských národních snah a odrodilci. Stalo se to roku 1910 při volbách do saského sněmu v 8. volebním okrese, kde proti M. Koklovi kandidován Němec Brühl. Kokla v užší volbě zvítězil. Volební zápas řídilo nedávno před tím založené »Wjesne wólbne towaŕstwo«, první to ryze politický spolek v srbské Lužici. Rozruch, jejž způsobil volební zápas, vzmocnil národní uvědomění na lužickém venkově a otevřel oči mnohým, kteří dosud spali anebo byli lhostejni. Také v lužickém časopisectvě více a otevřeněji se nyní píše o různých palčivých otázkách, i lužické studentstvo jeví čilejší ruch, který se ukázal již tím, že k dosavadním dvěma výročním »skhadźowankám«, jarní a letní (hlavní), připojena ještě třetí, vánoční. Čím dál všeobecněji se uznává nutná potřeba politického denníku lužickosrbského, poněvadž dosavadní týdenník (Serbske Nowiny) nestačí paralysovati zhoubný vliv německých denníků, jimiž jest lužický venkov zaplaven.

Obr. 12. Mila Imišová.

*) Srv. můj článek »Ženy v srbské Lužici« (v kalendáři »Češka«, 1907).

Tak ujasňují se nové cíle, rozšiřuje se a prohlubuje program národní práce — a v tom mohl by býti zárodek nového života, bude-li dostatek horlivých a opravdových pracovníků.

D. Procitnutí a další život v Dolní Lužici.

V Dolní Lužici vždy byl útisk větší než v Horní. Neštěstím Srbů Dolnolužických bylo vzdálení v jazyce, které přešlo i do literatury v samých počátcích, tak že se vyvíjely vedle sebe rovnoběžně dva spisovné jazyky. K tomu přistoupilo i trvalé odloučení politické, které na slovanskost Dolní Lužice mnohem zhoubněji působilo, než na srbskost pruské Lužice Horní. Tak vyvíjely se osudy Srbů Dolnolužických zcela odloučeně od osudů Lužice Horní, což zejména patrně vystupuje ve stol. XIX. vedle probuzení hornolužického. Buditelé hornolužičtí sic dobře chápali nebezpečenství, tkvící v té odloučenosti, i snažili se připoutati duševně Srby Dolnolužické k Hornolužickým, ale snahy jejich nedocházely porozumění v Dolní Lužici i nevedly k žádoucímu cíli.

Úpadek Srbů Dolnolužických na poč. století XIX. byl tak žalostný, že se o probuzení nikomu nesnilo. Poddanství sice r. 1820 zrušeno, ale poddanství ducha trvalo dále. Ve školách učilo se stále německy, a i tam, kde aspoň u nejmenších dětí přibírána na pomoc srbština, upouštělo se od toho. Nejhůře bylo v okolí Komorova, Drjowku, Lubňova a Grodku, kde se snad nikdy srbsky neučilo. — Podobně srbská kázání nahrazována v mnohých osadách postupně německými. To nebylo jen vinou německých farářů, ale i některých poněmčenců; dolnolužická mládež totiž obyčejně nechodila na studie do Lipska, kdež se shromažďovala evangelická mládež hornolužická, nýbrž do Berlína a Halle, i napájela se tu pouze duchem německým. A tak spojeným germanisačním úsilím školy a církve poněmčily se v 1. pol. XIX. stol. některé další osady v okresu kalavském (zejména Pricyń, Klěšišća až na jednu ves, Rědoř), lukovském (Załgosć)

a žarovském (Rjašćań); r. 1848 bylo v Dolní Lužici již jen 36 srb. kazatelů v 33 kostelích.

V Horní Lužici od poč. XIX. stol. jevily se zásvity probuzení, v Dolní jako by srbské intelligence vůbec nebylo, tak že knihy lidu potřebné vydával Němec Schindler. Teprve r. 1848 ohlásil se obrat k lepšímu objevením prvního a jediného dolnolužického časopisu: toho roku farář Nowka počal vydávati »Bramborski serbski casnik«. Ale list nedocházel přízně u lidu; bojoval sic proti německým demokratům, ale zájmů dolnolužického Srbstva si nehleděl; není tedy divu, že již r. 1852 zašel. Po půl létě obnovil jej farář Pank, po němž od r. 1867 jej rediguje učitel K. Šẃela. R. 1849 po příkladě hornolužických studentů založil J. B. Tešnař na gymnasiu chotěbuzském stud. spolek »Lužici« (»Łužyca«); přímý popud k tomu dal K. A. Jenč, pozdější literární historik hornolužický, tehdy student evangelické theologie v Lipsku, když na své prázdninové cestě přišel do D. Lužice. R. 1850 vzniklo »Serbske towarišstwo Dołojcneje Łužyce«, ale po vydání agitační brožurky a 3 knížeček zaniklo; protektorát pána z Werdecku mu nesvědčil. To byly první, velmi nesmělé a chudičké pokusy buditelské! Po zaniknutí »Srbského tovaryšstva« nastala podobná prázdnota v duševním životě dolnolužickém, jako před r. 1848. Zbyl pouze »Casnik« a živořil v oněch smutných dobách, kdy sa-

Obr. 13. J. B. Tešnař.

Obr. 14. Hendrich Jordan.

mi duševní vůdcové nechovali nadějí v budoucnost. Vlastně kromě těch, kteří se skupili kolem »Casnika« (Šwela, M. Grys, Pank, Kopf) a jinak velmi nepatrnou činnost vyvíjeli, byl pouze Tešnař činným pojitelem prvých záblesků probuzení let padesátých a projevů nového života dolnolužického v letech 70tých a 80tých. Jeho knihy (nové vydání Fabriciova překladu Nového zákona, duchovní zpěvníky, modlitby, kázání atd.) docházely obliby u lidu a na vývoj spisovné řeči měly blahodárný vliv, očišťujíce ji od germanismů a zavádějíce zlepšený pravopis.

Teprve ok. r. 1880 počal se v D. Lužici buditi nový život. Dolnolužickým Srbům přibyl horlivý pracovník v Hornolužičanu Hendrichu Jordanovi, který počal sbírati lidové písně, pohádky a pověsti, r. 1878 vystoupil v »Časopisu Mać. Serb.« dolnolužický básník Mato Kósyk, jehož idyllické epos »Serbska swaźba v Błotach« (1880) došlo rozšíření i v lidu, před ním r. 1877 uveřejnil rovněž v »Čas. M. S.« Němec Sauerwein cyklus dolnosrbských písní v duchu lidovém. Uveřejňováním dolnolužických prací v hornolužických časopisech (»Čas. Maćicy Serbskeje«, »Łužičanu«) projevuje se sblížení obou srbských větví. K užšímu a významnějšímu ještě sblížení došlo r. 1880, kdy k návrhu Poláka Alf. Parczewského, horlivého a zasloužilého Srbofila, založen »Dolnołužyski wotrěd (odbor) Maśice Serb-

skeje«, který působí samostatně, ale zprávy o své činnosti každoročně podává na valné hromadě »Matice Srbské« v Budyšíně. Hned prvního roku přihlásilo se k této dolnolužické »Matici« přes 200 členů, ale popularita její nevzrostla tak, jak s počátku se zdálo. Přes to však působí blahodárně vydáváním spisů pro lid, jichž do r. 1904 sama svým nákladem vydala 32. Důležitým podnikem bylo vydávání lidového kalendáře (po návrhu A. Parczewského) v letech 1880—85 a 1887, i jest želeti, že od té doby dolnolluž. »Wotrěd« upustil od vydávání »Pratyje«. Ztrátou pro národní život v Dolní Lužici byl i odchod Kósykův do Ameriky, který překvapil v době svrchovaného nedostatku srbských duchovních.

Byloť r. 1884 podle Mukovy »Statistiky« v Dolní Lužici pouze 18 srbských duchovních v 17 kostelích, tedy o 18 méně než r. 1848! Poněvadž dolnolluž. srbských osad bylo tehdy ještě 42, nedostávalo se 28 srb. duchovních — a místo nich působili Němci. Nic nespomohla petice superintendenta Panka, podaná r. 1881 král. konsistoři v Berlíně a žádající, aby v srbských osadách dosazováni byli srbští duchovní. Když farář chotěbuzský Broniš r. 1884 interpelloval v této záležitosti na 4. provinciální synodě v Berlíně, dostalo se mu odpovědi vyhýbavé a planých slibů. V poněmčování srbských far se pokračovalo a pokračuje; r. 1902 mělo již jen 13 osad srbské duchovní, nyní dokonce jen 9! V tom jest patrný systém: srbští duchovní se ze srbských osad co možná odstraňují — a dosazují se němečtí. Ovšem zavedení německých kázání neznamená vždy poněmčení, tak na př. v Liškově káže se německy již 20 let, v Rogově dokonce přes 100 let (od r. 1795), a přece jsou obě vsi podnes ryze srbské. Ale dříve či později poněmčení kostela má vždy vliv na poněmčení osady.

Pomocníkem kostela v poněmčování Lužice jest škola německá. V Prusku není pevného zákona školního; ministr kultu vydává pouze ze své moci nařízení pro celek,

a jednotlivé správy (Regierung) pro své okruhy. Pro Dolnolužické Srby není dosud žádného takového nařízení, i záleží užívání srbštiny ve škole na učiteli a místním i okresním inspektoru. Roku 1884 vyučovalo se jen ve školách 14 farních osad do jisté míry srbsky, ostatních 28 osad mělo školy zcela německé; všecky školy s částečným srbským vyučováním byly v okrese chotěbuzském, v ostatních 4 okresích vyučovalo se pouze německy. Proto chápeme, proč Jordan r. 1883 vydal srbskou »Cytańku« pro dospělé. K poněmčovacímu vlivu kostela a školy přistupuje hospodářská závislost na Němcích: množství velkých statků mezi Komorovem, Větošovem, Chotěbuzí a Grodkem a četné továrny v posledních třech městech působí zhoubně na závislý, chudý lid srbský. Za těchto neblahých okolností a vlivů propadly do konce XIX. stol. germanisaci vsi v okolí Drjowku na sev.-vých. až k Chotěbuzi, dále několik osad v sev. okolí Komorova a v okolí Lubňova, konečně 5 osad při vých. hranici národnostní v okolí Baršće. Od té doby pokročila germanisace ještě dále v území mezi Chotěbuzí, Komorovem a Grodkem. Ve všech těchto osadách již jen starší generace mluví srbsky.

V neutěšených těchto dobách přihlásil se nový činitel k dílu národnímu: studentstvo. R. 1891 založili si »Zwěstk« (Svaz) dolnolužického studentstva po příkladě soudruhů hornolužických, i účastnili se po několik let »skhadźowanek« studentstva hornolluž. Vliv tohoto sblížení mládeže obou větví lužických byl blahodárný. Dolnolužičtí gymnasisté v Chotěbuzi a kandidáti učitelství v Staré Darbni soukromě pěstovali svou mateřštinu, když nepovinné vyučování lužičtině na gymnasiu chotěbuzském (zavedené r. 1855) bylo r. 1888 zrušeno. »Zwěstk« odvážil se i vydávání dolnoluž. spisů: vydal sešitek »Kósykových básní (1893), v l. 1894—99 vydával zaniklý kalendář a r. 1901 vydal »Arije«. Od r. 1893 studentstvo pořádalo na vsích srbské hudební a pěvecké večery. Z mladé generace také vskutku vyšel mladý muž činů,

G. Šẃela, který mimo jiné vydal dolnolužickou mluvnici (jazykem německým) pro praktickou potřebu, knihu nanejvýš nutnou. Připojil se svou prací k starším vlastencům, dosud působícím, z nichž na předním místě stáli H. Jordan a Krušwica. Koncem r. 1904 ev. farář B. Bĕgaŕ (Bieger) počal vydávati dávno potřebný náboženský časopis »Wosadnik« pro osadu piceńskou a janšojskou«, při čemž byl jeho spolupracovníkem farář Rěžo (z mladšího pokolení); od poč. r. 1905 vydával jej G. Šẃela také pro osadu chotěbuzskou. (Na něj, jak se zdá, přechází po Jordanovi, který 1910 zemřel, národní vedení v Dolní Lužici.) Nyní, když Bĕgaŕ přeložen do Němec a Šẃela do H. Lužice, jest redaktorem »Wosadnika« učitel a té doby jediný dolnolužický básník F. Rocha. Časopis není již vydáván pro jednotlivé osady, nýbrž pro celou Dolní Lužici vůbec. To jest jistě pokrok, ale měl by zároveň vnitřní obsah listu býti přizpůsoben živým potřebám národním, což i při náboženském jeho cíli bylo by možno.

Soustředění duševního života Dolní Lužice v Chotěbuzi, soustavná akce v lidu k posílání synů na studie, organisace studující mládeže po vzoru hornolužickém, založení feriálních kursů srbských pro kandidáty theologie rovněž po příkladě podobných kursů hornolužických, obrození »Casnika« v duchu národním a zvětšení jeho objemu, obnovení a nepřetržité vydávání srbského kalendáře, zakládání srbských spolků na venkově — toť byly by nejbližší, nezbytné úkoly intelligence dolnolužické. Bohužel z toho všeho v posledních letech nevykonáno skoro nic. Spíše, než další povznesení, lze pozorovati v posledních letech ochabnutí národního ducha dolnolužického. Studenti dolnolužičtí neúčastní se »skhadźowanek« hornolužické mládeže, neposílají na ně zprávy o své činnosti, která asi není žádná, neboť i srbské hodiny na učitelském ústavě v Staré Darbni od r. 1906 zanikly; i dolnolužická Matice podává na valných hromadách Matice Srbské v Budyšíně jen chudičké a po-

všechné zprávy o své působnosti, utuchly i zprávy o srbských pěveckých a deklamačních večerech. Mladý G. Šwela přeložen do pruské Horní Lužice (do Wochoz), H. Jordan zemřel (1910) — a nových pracovníků nevidět. Čím dál více vyniká osudná chyba, že buditelé dolnolužičtí nedovedli z dolnolužického odboru matičního vytvořiti živé středisko národního života dolnolužického — že vůbec neučinili z Chotěbuze podobné ohnisko národního ruchu v Dolní Lužici, jakým jest Budyšín v Lužici Horní. Tak celý národní život dolnolužický záleží na jednotlivcích — odejdou-li mimo Dolní Lužici nebo na věčnost, je otřesena a na řadu let ohrožena celá věc dolnolužická. Doufejme, že i nynější ochabnutí národního života v Dolní Lužici jest jen takovým kritickým mezidobím, jež bude vystřídáno zase dobou živějšího ruchu a práce. Ale nový, uvědomělý ruch nesměl by dát dlouho na sebe čekat — neboť po ztrátách dolnolužickosrbského území na konci XIX. a na počátku XX. století jest doba nynější pro další osud větve dolnolužické nesmírně vážná. Pracovníci dolnolužičtí měli by zejména veškero úsilí obrátiti k zachování srbských vsí ve východním okolí Grodka — neboť poněmčení jich znamenalo by odtržení Dolní Lužice od Horní pruhem německým, který by národní postavení srbské Dolní Lužice nesmírně oslabil.*)

---

*) Hlavní prameny pro dějiny lužickosrbské národnosti jsou *K. A. Jenče* »Stawizny serbskeje rěče a narodnosće« a *W. Bogusławského* a *M. Hórnika* »Historija serbskeho naroda«, uvedené již při dějinách Lužice. Hranici bývalého území Srbů Polabských vědecky stanovil *Arn. Muka* v práci »Die Grenzen des sorbischen Sprachgebiets in alter Zeit« (Archiv für slav. Philologie XXVI.). Důležitým pramenem je také *Mukova* »Statistika Serbow«. Z novějších lužickosrbských prací jsou důležity *Mukovy* »Zapiski Maćicy Serbskeje w Budyšinje 1847—97«, *Mich. Šewčika* »Stawizny serbskeho studentstwa« (Łužica 1892—4) a *Arn. Muky* »Přinoški k stawiznam přeněmčenych stron Delnjeje Łužicy« (Budyšín 1910). Starší i novější otázky a momenty dějin lužickosrbské národnosti zpracoval *Ad. Černý* v těchto pracích: »O germanisaci a nynějším stavu Srbů Dolnolužických« (Athenaeum IV.), »Matice Srbská

III. Území, statistika.

Nynější území a počet Srbů Lužických udati přesně nelze. Úředních statistik nelze bráti za podklad; neuvědomělost lidu, vliv německých velkostatkářů a nájemců statků, něm. farářů, učitelů a všelikých úředníků, vše to způsobilo, že mnoho Srbů Lužických zapsáno jest za Němce neb aspoň Srbo-Němce. Výborná statistika dra Arn. Muky z let 1880 (pro Dolní Lužici) a 1884 (pro Horní Lužici) i národopisná mapa jeho nyní již nemají úplné platnosti, poněvadž poměry od té doby se změnily. Vždy však jest Mukova »Statistika« hlavním základem k poznání poměrů aspoň přibližně správnému, poněvadž postupuje ves ode vsi se všemožnou podrobností a se zřetelem k nejrůznějším poměrům a okolnostem. Podle Muky počátkem let 80tých šla hranice ryze srbského území takto: na západě od Žuric v saské H. L. k severu kolem Kašec, Jawory, Pančic, Miłoćic, Njebjelčic, Něm. Pazlic, Čornowa a Běłé k Wysoké, dále přes hranici sasko-pruskou k Ćikecům, pak přes hranici dolnolužickou kolem Brězku a Wórlice k Rěpišću, dále kolem Sedlišće, Raně, Suchého Gózdu k Błobošojcům, odtud ke Giškojcům, kolem Radowašojc k Ńamorojcům, kolem Huštaně k městu Wětošovu, odtud přes Wóškalawu, Bobolce a Lědy směrem severním k sprévskému ramenu Mutnici; zde počíná hranice severní, která jde až ke vsi Šejnejdě; východní hranice jde odtud k jihu kolem Drejc k řece Nise u vsi Rogova, dále kolem Husoké, Gózdu, Dubravy, přes Smržov, kolem M. Kólsku, Šiseje, Źěwinku, Jemjelice přes hranici Dol. Lužice, pak kolem Brunojc u Mužakova ke Skjarbišecům, odtud přímou čarou k Novému Luholni, dále kolem Hóznice, přes Khołm

v Budyšíně« (Slovanský Sborník IV.), »Různé listy o Lužici« (v Praze 1894), »K budyšínské slavnosti« (Slovanský Přehled VII.), »Matice Dolnolužická« (Slovanský Přehled VIII.) a j. *G. Šwela* psal »O srbské národnosti v Dolní Lužici« (Slovanský Přehled IV.), *Jar. Lisec* »O národním obrození Lužických Srbů« (Květy, 1886).

*

k saské hranici u Malećic, dále kolem Nosaćic, Jamy a Luchova k Starému Lubiji; odtud jde jižní hranice přes Dažink, na jihu od vrchu Černoboha k Bohowu, kolem Bjedruska přes Warnoćicy, Demjany, Novou Ves, Tumicy, Stachow a Ledźborcy k Žuricům. Území toto prostírá se mezi 51°6′ a 51°58′ s. š. a 31°35′ a 32°30′ v. d. (od Ferra); poledník 32° jde právě přes město Chotěbuz. Za touto hranicí spatřujeme na mapě Mukově ještě přechodný, více méně široký pás německo-srbský, znamenající území, kde srbský živel byl již počátkem let 80tých ve značné menšině a na vymření. V území srbském tvoří německé ostrovy města Budyšín (Bautzen), a Wóspork (Weissenberg) v saské H. Lužici, Kulow (Wittichenau), Wojerecy (Hoyerswerda) a Mužakow (Muskau) v pruské H. Lužici, Grodk (Spremberg) s okolím (v němž jsou vsi Słomjeń, Šenki, Rajc a Kochanojce), Zły Komorow (Senftenberg), Drjowk (Drebkau), Chóśebuz (hornol. Khoćebuz, n. Cottbus) s předměstími a okolím (v něm vsi Žandow, Rogeńc a Knorawa) a Picń (Peitz); kromě toho jest německým ostrovem ochranovská osada Mały Wjelkow severně od Budyšína v saské H. Lužici. V tomto území srbském i srbsko-německém napočetl Muka: v Horní Lužici saské 56.354 Lužické Srby, v pruské H. Lužici 37.303 a v Dolní Lužici 72.410, celkem tedy *166.067 Srbů Lužických.* Vně srbské Horní a Dolní Lužice (v Německu i v Americe a Australii) počítal 7402 Srby Hornolužické, Dolnolužických 3500, dohromady tedy 10.902 Srby Lužické. Ve vlasti i mimo vlast bylo tedy podle Muky počátkem let 80tých všech Srbů Hornolužických 101.059, všech Dolnolužičanů 75.910, Srbů Lužických vůbec 176.969. — Lužickosrbských farních osad tehdy podle Muky bylo: v H. Lužici saské 33 se 37 kostely a 410 vesnicemi, v pruské H. Lužici 30 s 31 kostely a 161 vesnicemi, v D. Lužici pak 42 s 62 kostely a 192 vesnicemi; celkem tedy v srbské Lužici bylo 105 srb. osad se 130 kostely a 763 vesnicemi.

Tak vypadala spolehlivá a úplně věrohodná statistika

Srbů Lužických na počátku let 80tých. Jinak statistika úřední; podle ní bylo Srbů Lužických:*) (Viz tab. na str. násl.)

Z r. 1905 máme čísla jen z Pruska, a to ještě jen pro celé vládní obvody, nikoli pro jednotlivé okresy, tak že se mi z přístupné mně vládní statistiky**) nepodařilo zjistit čísla pouze pro Lužici. Proto zde k srovnání připojuji statistiku z let 1900 a 1905 podle vládních obvodů:

	1900	1905	ubylo
Ve vládním obvodu lehnickém . .	26.663	26.587	76
» » » frankfurtském	37.217	36.666	551
V celém Prusku	69.712	67.838	1874

Hned první úhrnný počet Srbů v obou Lužicích podle úřední statistiky jest značně nižší než počet, k němuž Muka došel po více než 30 letech: podle úřední statistiky bylo roku 1849 v obou Lužicích 140.010 Srbův, kdežto Muka jich v Horní i Dolní Lužici ještě počátkem let osmdesátých napočetl 166.067. Jsou tedy čísla úřední statistiky vždy příliš nízká, i nemůžeme ani posledních výsledků úřední statistiky bráti za obraz skutečných poměrů.

Tolik jest jisto, že Srbů Lužických v posledním dvacetiletí ubylo a ubývalo jich jistě i v desítiletích předcházejících, ač nemáme pro to spolehlivého měřítka. Podle úřední statistiky přibývalo Srbů v Sasku do r. 1861,

*) R. 1890 a 1905 se v Sasku nesčítalo podle národnosti, r. 1880 (a vůbec od r. 1861—1890) zase v Prusku. Ve vládní statistice saské i pruské činí se rozdíl mezi mateřskou řečí »srbskou« a »německo-srbskou«; rozumí se, že ti, kdož přiznali dvě mateřštiny — srbskou a německou — jsou Srbové, svedení k takovému přiznání buď úředním poučením nebo rozličným nátlakem. Proto zde takového rozdílu nečiníme. — Starší čísla statistických tabulek mám z knihy Rich. Andree »Wendische Wanderstudien«, novější z úředních pramenů pruských a saských. (V Ottově Slovníku Nauč. ve sloupci za r. 1900 jsou odchylky, poněvadž jsem tehdy mohl užiti jen čísel z »Łužice« 1903.)

**) Preussische Statistik 206, I.

	1832	1843	1847	1849	1858	1861	1880	1890	1900
V saské Horní Lužici . . .	37.722	—	45.060	47.578	—	50.066	48.358	—	42.862
v Sasku vůbec	40.482	—	—	49.217	—	53.955	51.410	—	47.009
v pruské H. Lužici (4 okr.)	—	30.401	—	31.635	33.258	32.334	31.780	26.206	26.576
v Dolní Lužici (7 okr.) . .	—	60.266	—	60.797	76.428	49.871	—	36.692	37.181
v celé Lužici .	—	—	—	140.010		132.271	—	—	106.619
v Prusku vůbec	—	—	—	—	—	83.443	—	67.967	69.712
v Sasku i Prusku	—	—	—	141.649	—	136.160	—	—	116.721

kdežto od té doby pozorujeme ponenáhlé ubývání (od r. 1861 do 1900 podle této statistiky ubylo 6946 Srbů).*) Do r. 1858 přibývalo i Srbů v pruské Horní Lužici, ale od té doby statistika ukazuje ubývání do r. 1890, načež zase malý přírůstek do r. 1900 (tak že od r. 1858 až 1900 by bylo ubylo jen 6682 Srbů). V Dolní Lužici přibývalo Srbů do r. 1858, od té doby úřední statistika podává obraz rychlého ubývání, jen od r. 1890—1900 byl malý přírůstek; úbytek od r. 1858 do 1900 by byl 39.247 Srbů. Pokládáme-li však číslo 76.428 z r. 1858 za omyl a vezmeme-li číslo z r. 1849, bylo by od té doby do r. 1900, tedy za půl století, ubylo 23.616 Srbů Dolnolužických. Přihlížíme-li k celkovým výsledkům, bylo by podle úřední statistiky od r. 1849 do r. 1900 v obou Lužicích ubylo 33.391 Srbů Lužických, u srovnání s Mukovou statistikou však byl by úbytek od r. 1849 do 1900 v obou Lužicích 59.448 Srbů! Že však čísla vládní statistiky nejsou správná, ukazuje sama tato statistika v jiném oboru, totiž v oboru školství, jak dokázali na základě podrobné pruské statistiky Alf. Parczewski a A. Boháč — lze tedy správněji o síle lužickosrbského živlu souditi z výsledků školské statistiky, než ze statistiky mateřské řeči obyvatelstva vůbec.

Ve skutečnosti můžeme počítati, že od vydání Mukovy statistiky ubylo asi 20.000 Srbů Lužických, tak že všech Srbů Lužických ve vlasti r. 1900 můžeme odhadnouti asi na 146.067, všech Srbů Lužických ve vlasti i mimo vlast (i za mořem) asi na 156.969. Tento odhad potvrzuje školská statistika, na jejímž základě A. Boháč vypočetl, že všech Lužických Srbů v Německu bylo asi 142.680.**)

*) R. 1861 bylo v Sasku vůbec 53.955 Luž. Srbů, r. 1867 již jen 51.895, r. 1875: 50.737, r. 1880 trochu více: 51.410, r. 1885 opět méně: 49.916 a r. 1900 jen 47.009. Avšak ani tento počet Lužických Srbů v Sasku podle úřední statistiky nesklesl ještě na počet z r. 1832.

**) L. Niederle ve svém »Slovanském Světě« odhaduje počet Luž. Srbů v Německu asi na 150.000, což by odpovídalo

Úbytek týká se hlavně Dolní Lužice, kde již na mapce A. Černého z roku 1894*) naznačeno jest značné území v okolí Dŕowka, jež propadlo germanisaci. Že tato část Dolní Lužice a ještě část další rychle se poněmčí, bylo patrno již z Mukovy statistiky, v níž shledáváme, že již r. 1880 mluvila zde srbsky většinou jen starší generace. Šẃela r. 1902 posunul hranici tu ještě dále a také na východě konstatoval postup germanisace; na tehdejší dobu byla tato hranice v okolí Grodka a Komorova stanovena příliš pesimisticky, ale do nynějška nabyla již platnosti. I můžeme změny národopisné hranice dolnolužické naznačiti takto: na západě od Zlého Komorova kolem poněmčených vsí Žarnova, Zasrjeva a Prožyma po hranici dolnolužické k srbskému ještě Terpu, odtud kolem srbské Dubrawy ke Grodku, dále přes poněmčené Chójany a z polovice ještě srbské vsi Bukow, Bukojc a Velké i Malé Dobryńe k srbským Harnišojcům, odtud konečně přes Gólink a Kibuš k poněmčenému Rogeńci; od německého ostrova chotěbuzského, naznačeného na mapě Mukově, a to od starých Strobic, dosud většinou srbských, jde nyní hranice dolnolužického území k západu kolem poněmčeného Hajnku a srb. Kokřova k poněmčeným Naseńcím, na severo-západ k Wětošovu, dále kolem srb. Raduše přes srbský mlýn Dub k poněmčené Bílé Hůrce (Běła Górka), za níž splývá s hranicí Mukovou; na východě od Nisy u Rogova značí změněnou hranici poněmčené vsi Husoka, Gózd, Dubrawa, Jaty, Smaržow, M. Kólsk a s polovice ještě srbské vsi Bóšojce a Śisej.

Nejlépe zachovává se srbská národnost v pruské Horní Lužici (zejména v okrese vojereckém), jak o tom svědčí i úřední statistika, zvláště školská. Vládní statistika zde od r. 1890 do r. 1905 dokonce zazname-

našemu číslu pro obojí Lužici (zvýšenému o počet Luž. Srbů v ostatním Německu).

*) Ve varšavské »Wisle«.

nává přírůstek 381 Srbů. Zde tedy změny hranice národnostní nejsou tak značné. Na jihovýchodě má nyní již méně než 50% Srbů osada Křišov. Něco v neprospěch Srbstva se změnilo i u Mužakova: německou většinu mají nyní Kobjelin, Brunojcy, Wěska a Kij, asi s polovice srbské jsou ještě Krušwica a Hora. Kromě toho vznikl tam německý ostrůvek nová Běła Woda, místo tovární (stará B. W. si zachovala srbský ráz). Bohužel hrozí velké nebezpečí západnímu pomezí, celému širokému pruhu na západ od Wojerec, kde, jak již v dějinách národnosti naznačeno, snaží se společnosti pro dolování hnědého uhlí skoupiti celé kraje. Od dob Mukovy Statistiky se zde poněmčily Lipoj, Tornow, Hóznja, Ćikecy a Němješk.

Značně horší jsou poměry v saské Horní Lužici, kde se dlouho zdálo, že jest zde národnost lužickosrbská nejlépe zajištěna, poněvadž je zde ruch národní nejčilejší. Ale poslední úřední statistika z r. 1900 děsivým způsobem ukazovala ustupování srbské jazykové hranice, ba i vznikání německých ostrovů uvnitř srbského území. Nejsou-li ve skutečnosti ztraceny všecky vsi, u nichž úřední statistika shledala poklesnutí srbského živlu pod 50% obyvatelstva, jest jisto a doznáváno i domácími znalci poměrů (i samým A. Mukou), že německou většinu mají nyní při hranici národnostní tyto vsi s dosavadními srbskými většinami: při západní hranici Lěska, Běła, Křidoł, Němske Pazlicy, při jižní hranici Horni Wujezd, Čeŕwjene Noslicy, Huska, Drječin, Supow a při východní hranici Wóလešnica, Łuwoćicy a Malećicy — k nim tedy nyní ustoupila mez území srbského. Nedaleko této hranice však vznikly i ostrovy s německými většinami: Skaskov na sevrozápadě a Hodźij, Hnašecy, Dobruša a Budestecy — jimiž se rozšířil dosavadní nesrbský ostrůvek Hajnický*) — při jižní hranici. A to jest

*) V Hajnicích je spousta českých a polských dělníků, jež úřady při sčítání lidu počítaly za Němce; ve skutečnosti vlastně to tedy německý ostrůvek není.

nejpovážlivější. Tyto ostrovy — i jiné ohrožené obce, v nichž vládní statistika již nyní uvádí německé většiny — ukazují, že germanisace tlačí se do území srbského hlavně podél železničních tratí od Biskopic a Wjelećina k samému Budyšínu.*)

Vyznáním jsou Lužičtí Srbové z největší části evangelíci (ewangelscy), a to luteráni (lutherscy) — Dolnolužičané všichni. Jen nepatrná část Srbů Hornolužických hlásí se k vyznání římsko-katolickému (katholscy, jak se sami nazývají, kdežto evangelíci jim říkají podjanscy, t. j. pod jednou; naopak srbští katolíci evangelíkům říkají také podwobiscy, t. j. pod obojí). Muka napočetl katolických Srbů 11.933, nynější jejich počet těžko jest udati, poněvadž saská statistika při náboženství nezjišťuje zároveň národnost; jen se zřetelem na vzrůst obyvatelstva vůbec lze jejich nynější počet odhadnouti asi na 15.000. Katolíci obývají hlavně v Sasku (a to především při západní hranici, dílem i severně od Budyšína a ve 3 vsích v jižním jeho okolí), kde mají 7 farních osad: budyšínskou venkovskou osadu (s 10 přifařenými vesnicemi), radwořskou (9 vsí), baćońskou (4 vsi), khróśćickou (24 vsi), ralbickou (9 vsí), wotrowskou (5 vsí) a njebjelčickou (3 vsi). V Prusku jest jediná katotolickosrbská osada kulovská (venkovská, k níž patří 11 vsí); ovšem sluší připočísti i Srby v městě Kulově, kteří náležejí k městské farnosti. Katolické území jest nejryzejší kraj srbský v saské Horní Lužici, což vyplývá i z úřední statistiky a názorně i z mapky statistického úřadu saského. Katolické vsi (Wotrow, Jawora, Miłoćicy, Njebjelčicy) na západě tvoří ostrou hranici ryze srbského území (90—100% Srbů) proti území poněm-

---

*) Okolnosti tyto zjistil jsem na základě zpráv pp. G. Šwely, evang. faráře ve Wochozách, prof. Dra Arnošta Muky, J. Dobruckého, archidiakona ve Vojerecích, M. Handrika, ev. faráře v Slepém a M. Urbana, ev. faráře na odpočinku v Khróstavě.

čenému, i další severnější vsi (Pěskecy, Róžant, Smjerdźaca, Šunow) vykazují mnohem vyšší procento srbského obyvatelstva (90—100%, jedině Pěskecy náležejí ke skupině s 85—90%), než sousední vsi evangelické. Ani úřední statistika nedovedla nikde v souvislém území katolických Srbů vykázati ústup srbského živlu (kromě nepatrného kolísání*), ba mnohde, zejména v důležité a německým klášterem Mariinou Hvězdou ohrožené pohraniční posici, totiž v Pančicích, konstatovala postup jeho. Dokonce i v dávno poněmčených vsích Špitalu a Ježově u Kamence (které má již Muka v území poněmčeném) statistika stále ještě uvádí srbskou menšinu. Statistika tedy — vedle projevů národního života — ukazuje určitě, že katoličtí Srbové mnohem lépe odolávají vlivům germanisačním, než Srbové evangeličtí.

Mimo vlast (totiž mimo souvislé území lužickosrbské) žilo podle úřední statistiky z r. 1900 v Sasku 4147 Srbů Lužických, v celém Prusku 5832 (r. 1905 4585), v ostatních zemích německých 91, tedy celkem 10.070. Kromě toho čítá Muka 3500 Srbů Lužických v Americe a Australii. Stěhování Srbů za moře počalo z příčin náboženských r. 1849 do Australie a v letech 1854—55 do Ameriky. Srbové australští nikdy netvořili samostatných obcí, ač jinak s vlastí stále udržují styky. Za to v Americe usadili se Srbové hned s počátku (počtem 530) pohromadě v Texasu. Další vystěhovalci rozmnožili zde původní počet Srbů tak, že tu vzniklo 5 srbských osad: Serbin v hrabství (county) Bastorp, Giddingswenden v hrabství Lee, West Yewa v hrabství Austin, Warda v hrabství Fayette a Burleson v hrabství stejnojmenném. Všecky osady mají vlastní kostely, ale jen ve 3 z nich jsou srbští kazatelé a tedy srbské boho-

*) Jedině v nepatrném místě Novém Městku (u Wotrova) se 32 obyv. zaznamenává ústup, a ten ještě spadá na účet panského dvora.

služby (v Serbině, West Yewě a Burlesoně). V Serbině jest i srbská škola.*)

IV. Jazyk.

Jazyk lužickosrbský náleží ke skupině jazyků západoslovanských, jsa celkem bližší češtině než polštině. Dělí se ve dvě hlavní nářečí, jež obě se stala spisovnými jazyky; v srbštinu hornolužickou (bližší češtině) a dolnolužickou (bližší polštině). Rozdělení toto jeví se již v nejstarších písemných památkách, jež také ukazují, že tehdy obě lužické srbštiny byly si bližší než nyní. Tato blízkost byla arci ještě větší v dobách dávnějších. Z těch dob ovšem nemáme písemných památek, i můžeme o hláskoslovné povaze tehdejší srbštiny souditi jen z místních jmen v německém znění, v němž se nám hlásky dochovaly ve stavu původním, kdežto ve znění srbském podlehly týmž změnám, jimž podlébaly postupem času v živoucím jazyce lužickosrbském. Podle toho v obou hlavních nářečích bylo v XIII.—XV. stol. prvotné *g* (které se zachovalo v nynějším jazyce jen v dolnolužičtině, kdežto v hornolužičtině přešlo v *h*), nepokažené *č* (nyní dolnolauž. *c*), nezměkčené *d*, *t* (nyní hornolauž. *dź*, *ć*, dolnolauž. *ź*, *ś*) a skupiny *kr, pr, tr* (nyní dílem *kš, pš, tš*

*) Nejdůležitější prameny a práce o jazykovém rozšíření a statistice Lužických Srbů jsou: *E. Jakub* a *J. Kućank* »Serbske Horne Łužicy (Budyšin 1847), *E. Muka* »Statistika Serbow« (Bud. 1884—86), *A. Parczewski* »Serbja w Pruskej po ličenju luda w l. 1890« (Časop. Mać. Serb. 1899), *G. Šwela* »O srbské národnosti v Dolní Lužici« (Slovan. Přehled IV.), *A. Černý* »Národopisná mapa Dolní Lužice« (tamtéž), *A. Boháč* »Volné kapitoly ze statistiky Slovanstva. II. Srbové Lužičtí« (Slovan. Přehled XII.), *S. Klíma* »O jediném slovanském národě evangelickém« (Kalich I.), dále úřední prameny německé statistiky (Preussische Statistik, Zeitschrift des königl. sächsischen statistischen Landesamts). Kromě toho viz můj článek »Lužice v Americe« (v knize »Různé listy o Lužici«). Z národopisných map Lužice uvádím zde jen *Mukovu* v »Statistice Serbow« (i o sobě vydanou) a svoje mapky v »Slovan. Přehledě« IV. (ke článku Šwelovu) a v »Ottově Slovníku Naučném« XXIII.

neb *kś*, *pś*, *tś*), konečně náslovné samohlásky bez přídechu. Starohornolužické *Gora* (něm. Guhra), nyní hluž. *Hora*, dluž. *Góra* (*Góry*, *Górki*); starodolnoluž. *Čorna* (něm. Zschorna), nyní dluž. *Carna*, podobná hluž. jména *Čornecy*, *Čornjow* atd.; staré hluž. *Děvin* (něm. Düben), nyní hluž. *Dźěwin*, dluž. *Źěwin*; staré *Chotěbuz* (Cottbus), nyní dluž. *Chóśebuz*, hluž. *Khoćebuz*; staré *Krišov* (něm. Krischa, Krischow), nyní hluž. *Křišow* (čti *Kšišov*), dluž. *Kśišow*; staré *Prilug*, *Priług* (něm. Preilack), nyní dluž. *Pśiług*, *Pśiłuk*, hluž. *Přiłuh*; staré *Stradow* (něm. Tradow, Strado, Stradow), nyní hluž. *Tradow*, dluž. *Stšadow* (Střadow); staré *Ostrov* (něm. Ostro), *Olešnica* (Oelsnitz), *Olšinka* (Oelsnig), nyní hluž. *Wotrow*, dluž. *Wótšow*, hluž. *Wolešnica*, dluž. *Wólšynka*.

Hlavní rozdíly obou nářečí, jevící se většinou již v nejstarších literárních památkách, jsou: staroslovanskou nosovku *ę* zastupuje v hornolužičtině *'a* (*ja*), v dolnoluž. *ě*: hluž. *jadro*, *jazyk*, *hladać*, *swjaty*, *wjazać* — dluž. *jědro*, *jězyk*, *glědaś*, *swěty*, *wězaś* (česky: jádro, jazyk, hleděti, svatý, vázati). Staroslovanská skupina *trъt* (tr̥t) jeví se zpravidla (rъ po retnicích a hrdelnicích) v hornolužičtině v podobě *tort*, *tërt*, v dolnolužičtině *tart*, *tjart*: hluž. *borłoh*, *mjerznyć*; *khort*, *hordy* — dluž. *barłog*, *marznuś*; *chart*, *gjardy* (česky: brloh, mrznouti; chrt, hrdý). Staroslovanská skupina *tlъt* (tl̥t) jeví se v hornolužičtině v podobě *tołt* (jen zcela zřídka *tjelt*), v dolnolužičtině *tałt* (*tjałt*), *tłut*, někdy *tolt*, *tjelt* (*tjełt*): hluž. *wołma*, *kołbasa*, *dołh*; *čołm*; *mjelčeć* — dluž. *wałma*, *kjałbas*, *dług*; *cołn*; *mjelcaś* (česky: vlna, klobása, dluh; člun; mlčeti). Měkké *e* přechází v dolnolužičtině obyčejně v přízvučné slabice a před tvrdými souhláskami v *'a* (*ja*): dluž. *jazor*, *mjasec*; *lagnuś se*, *rjaknuś* — hluž. *jězor*, *měsac*; *lehnyć so*, *rjeknyć* (česky: jezero, měsíc; lehnouti si, řeknouti). Hornolužická srbština má více měkkých a méně tvrdých souhlásek než dolnolužická. Souhlásky *š*, *ž*, *č* jsou v hluž. srbštině absolutně měkké, podobně jako v češtině, kdežto v dluž. jsou absolutně

tvrdé, podobně jako v polštině: hluž. *šija, žito, čisty* — dluž. *šyja, žyto, cysty*, původně *čysty*. Tvrdé povahy nabyly tyto souhlásky v dolnolužičtině nejspíše ve stol. XIII.—XV., v téže době, kdy přešlo dolnoluž. *č* v *c* (hluž. čas — dluž. cas; srovnej podobný přechod v polabštině, jakož i v polštině t. zv. »mazurzenie«) a kdy se v dolnolužičtině vyvinuly měkké souhl. *ś a ź*, kdežto v hornolužičtině vzniklo *ć* a *dź* (hluž. *ćma, ćeńki, činić, w swěće; dźěd, dźěćo, w hrodźe* — dluž. *śma, śańki, cyniś, w swěśe; źěd, źiśe, w groźe*, česky: tma, tenký, činiti, ve světě; děd, dítě, v hradě; ale po sykavkách jako v hornolužičtině: *jěsć, w lisće, w gózdźe*, česky: jísti, v listě, v hvozdě). Hrdelnice *g* a *ch* zachovala dolnolužičtina v původní podobě, v hornolužičtině však již ve stol. XIII.—XV. *g* přešlo v *h* (jen v řídkých případech slyšíme v hornoluž. *g*, jako: *gigotać, gmejna, gramny*) a od konce stol. XVII., patrně vlivem němčiny, změnilo se náslovní *ch* v *kh*: dluž. *gnězdo, drugi, bog* — hluž. *hnězdo, druhi, bóh*; dluž. *chmel, pśichadaś* — hluž. *khmjel, přikhadźeć*; ale dluž. *hucho, duchowny* — hluž. *wucho* (čes. ucho), *duchowny*. V dolnolužičtině souhláska *h* objevuje se jako nádech slov, počínajících původně samohláskou (kromě toho jen v řídkých případech jiných, jako *hampaś, hela*), kdežto v hornolužičtině v těch případech předsouvá se *w*: dluž. *hucho* — hluž. *wucho*. Palatalisace souhlásky *r* ve skupinách *kr, pr, tr* jde v dolnolužičtině dále, než v hornolužičtině; kdežto v hornolužičtině mění se pouze změkčené *r* v *š* (v písmě *ř*), po případě v *sj* (ve skup. *tř: třo*, čti *tsjo*), v dolnolužičtině palatalisuje se každé, ať změkčené či tvrdé *r* po *k, p, t*, při čemž změkčené *r* přechází v *ś*, tvrdé v *š*: hluž. *křiwy, přećiwo* (čti: *kšiwy, pšećiwo* — dluž. *kśiwy, pśeśiwo* (čes. proti); hluž. *kraj, wutroba* (čes. srdce), *kruty* — dluž. *kšaj, hutšoba, kšuty*. Ale i v dolnolužičtině, podobně jako v hornolužičtině, zůstává *r* nezměněno *a*) v těch případech, kde původně nestály souhlásky *k r, p r, t r* těsně za sebou, nýbrž teprve po-

zdějším vývojem (ztrátou původní polohlásky ь neb metathesí) do bezprostředního styku se dostaly: dolnolùž. *praś* (čes. práti), *prědny* (č. první), *krowa*, *prose*. *strona* — hluž. *prać*, *prěni*, *kruwa*, *strona*; *b*) v některých slovech, napodobujících zvuky: dluž. *kŕakotaś*, *krakotaś*, *trantawa*: *c*) v některých slovech cizího původu: dluž. *pŕatkowaś* — hluž. *prědować* (z něm. predigen, čes. kázati). — V tvarosloví jsou jen rozdíly nepatrné, a ty ještě nemají všeobecné platnosti, poněvadž zdánlivě odchylné pravidelnosti jednoho nářečí lze z druhého doložiti v podřečích nebo jako starší formu. Jediným skutečným rozdílem jest supinum, přicházející pouze v dolnolužičtině.

Společnou charakteristikou obou nářečí proti polštině jest nedostatek nosovek, proti češtině nedostatek polosamohláskového (slabikotvorného) *l* a *r*, dále přechod praslov. skupiny *tort* (starosl. *trat*) jako v polštině v *trot* (dluž. *grod*, hluž. *hród* — pol. *gród*, čes. *hrad*) a praslov. skupiny *tolt* jako v polštině v *tłot* (luž. *žłob* — pol. *żłob*, č. *žlab*), proti oběma zachovalé dvojné číslo (duál) u všech sklonných částek řeči, pak u slovesa jednoduchý minulý čas, a to imperfektum i aorist, tento skoro jen u sloves předložkových. Přízvuk jest v obou nářečích jako v češtině na první slabice, ale v dolnolužičtině (i v pomezním pásu podřečním mezi hornolužičtinou a dolnolužičtinou) vystupuje kromě toho ve slovech trojslabičných a víceslabičných ještě přízvuk vedlejší, vznikající protáhlým a zpěvavým pronášením předposlední slabiky, jenž připomíná přízvuk polský a jest dojista náběhem k němu, tak že i v této příčině lužická srbština jest mostem mezi češtinou a polštinou. Dlouhých samohlásek, jako čeština, lužická srbština vůbec nemá; jen přízvučné slabiky v různých případech vyslovují se protáhle, a to zase v jednotlivých dialektech rozmanitě.

Obě hlavní nářečí lužicko-srbská rozpadají se v četná podřečí a různořečí. V hornolužické srbštině Jórdan

a Smoleř rozeznávali 4 dialekty: budyšínský, lubijský, kamenecký (čili katolický) a holanský; kromě toho Smoleř uváděl ještě dialekt pomezný a Pful vojerecký. Podrobně všecky dialekty lužické studoval Muka; podle něho rozpadá se hornolužická srbština ve 3 dialekty, každý se třemi odstíny: 1. Dialekt východní (na východ od čáry Wulki Dažyn, Hrodźišćo, Klětno, Wochozy) se třemi odstíny od jihu k severu: *a*) lubijským, *b*) khołmským a *c*) dubeckým (Dubc). — 2. Dialekt střední čili budyšínský, který se stal základem nynější spisovné hornolužičtiny, opět se třemi odstíny od jihu k severu: *a*) horským, *b*) budyšínským v užším smyslu a *c*) holanským. — 3. Dialekt západní neb kamenecký (na západ od čáry Počaplicy, Dobranecy, Nuknica, Dobrošecy, Trupin, Rachlow, Bórk, Sprejcy) rovněž se třemi odstíny od jihu k severu: *a*) tuchořským, *b*) katolickým, jehož některé zvláštnosti se zachovávají v knihách pro kat. lid, a *c*) vojereckým.

V dolnolužické srbštině Muka rozeznává dva hlavní dialekty: 1. Chotěbuzsko-hrádecký (Grodk), který se stal spisovným, se dvěma různořečími; v západním (na západ od čáry Dubrawa, Bukow, Dobryńe, Chotěbuz, Picń, Přiłuk) jsou patrny tři odstíny, od jihu k severu: západní hrádecký, západní chotěbuzský a západní piceńský. — 2. Lubňovsko-lubinský čili blatský dialekt, jímž se mluví v Błotech dolnolužických. — Vyhynulé neb skoro vyhynulé dolnolužické dialekty jsou: žarovský na východě, kalavský na západě, bezkovsko-storkovský na severo-západě a gubinský na severo-východně (podnes zachovalý v Rogově, jediné dosud srbské vsi gubinského okresu).

Kromě dialektů hornolužických a dolnolužických Muka rozeznává ještě dialekt pomezný, tvořící přechod od hornolužičtiny k dolnolužičtině a dělící se ve 2 hlavní větve: 1. Mužakovský dialekt (ve farnosti mužakovské a vsích Jabłońci, Jemjelici a Kromole) a 2. vlastní po-

mezný dialekt se třemi odstíny: *a*) východním (kolem Slepého), *b*) středním a *c*) západním neb komorovským.

K označení lužicko-srbských hlásek užívá se v nynějším společném pravopise těchto písmen: pro samohlásky *a*, *e*, *ě* (značí zvláštní hlásku mezi »i« a »e«, v níž většinou převládá »i«, kdežto »e« jen slabounce na konci zazní), *i*, *o*, *ó* (zní jako »u« s následujícím slaboučkým »o«: bóh — bu^{o}h), *u*, *y* (zvláštní temný zvuk, jako polské *y*, přecházející někdy ve výslovnosti skoro v temné *e*); pro souhlásky *b*, *b'*, *c*, *č*, *ć* (vyslovuje se jako polské »ć«, někdy skoro jako »č«), *d*, *dź*, *f*, *g*, *h*, *ch*, *j*, *k*, *ł* (vyslovuje se v hornolužičtině skoro všeobecně jako neslabikotvorné »u«: połny, błoto, dał — pōūny, būōto, dāū, v dolnolužičtině většinou jako polské *ł*; jenom v sev.-vých. cípu hornolužické oblasti vyslovuje se jako polské *ł*, naopak jako hornolužické ł vyslovuje se z dolnoluž. dialektů částečně v chotěbuzském podřečí v užším smyslu a v podřečí hrádeckém, pak ve středním a západním dialektu pomezném), *l*, *m*, *ḿ*, *n*, *ń*, *p*, *ṕ*, *r*, *ŕ*, *ř* (v dolnoluž. nejnověji podle výslovnosti »ś« neb »š«), *s*, *š*, *t*, *w*, *ẃ*, *z*, *ž*; kromě toho pouze pro hornolužičtinu *kh*, pouze pro dolnolužičtinu *dž*, *ś*, *ź*. Změkčování souhlásek označuje se nyní v dolnolužičtině čárkou, jen před »a«, »o«, »u« po souhláskách b, f, g, k, m, p, w písmenem *j* — v hornolužičtině čárkou na konci slabik (*cyrkeẃ*, *kóń*, *ćišćeŕ*), jinak podle výslovnosti připojeným *j* (*cyrkwje*, *konja*, *ćišćerja*).

Nejstarší písemnou památkou lužické srbštiny vůbec jest hornolužická přísežná formule srbských měšťanů budyšínských z 2. pol. XV. stol. (z doby Jiřího z Poděbrad), chovaná v městském museu v Budyšíně. První literární rukopisná památka lužicko-srbská náleží dolnolužičtině; je to překlad Nového zákona, jejž r. 1548 dokončil Mikuláš Jakubica (rukopis chová se v král. bibliotéce v Berlíně). Překlad psán jest v nářečí žarov-

ském, nyní vyhynulém (řada slov, která do nynějška se zachovala pouze v pomezném podřečí mužakovském, zavedla některé učence k mylné domněnce, že Nový zákon Jakubicův náleží tomuto podřečí); četné bohemismy*) ukazují, že Jakubica při své práci užíval českého překladu Písma, z pravopisu jeho pak jest patrno, že i k polštině přihlížel. Pravopis jeho jest velmi nejednotný a kolísavý, přece však vyniká nad pravopis prvých tištěných knih dolnolužických i hornolužických. Řeč vykazuje zajímavé starobylé tvary; dativ sing. podstatných jmen muž. na *-oji* (ze staršího *-owi*, nyní dl. *-oju*, hl. *-ej*), dat. plur. na *-om* (nyní *-am*). (Vědecký rozbor od Leskiena viz v »Arch. f. slav. Philologie« 1876 a od Muky v »Časop. Maćicy Serbskeje« LXII., 1909.) I druhá nejstarší rukopisná literární památka lužickosrbská náleží dolnolužičtině: je to žaltář od neznámého překladatele, chovaný ve vévodské knihovně ve Wolfenbüttelu a zvaný podle toho žaltářem wolfenbüttelským. Psán jest nejspíše ve vyhynulém podřečí łukovském, tedy v nejzápadnějším podřečí dolnolužickém. Také pravopis tohoto rukopisu jest mnohem lepší, než pravopis lužických prvotisků. Ze starobylých tvarů má na př. imperativ (2. os. sing.) na *-i* (suźi — čes. suď), u Jakubice nepřicházející. Vznik žaltáře klade se do doby málo pozdější, než jest rok dokončení Nového zákona Jakubicova, totiž do doby po r. 1557. (Popis a rozbor podal Alf. Parczewski v Časopise Maćicy Serbskeje 1907.)

Také nejstarší známý tisk srbský jest dolnolužický, totiž zpěvník a katechismus Albina Mollera, psaný dialektem lubńovsko-lubinským a vytištěný r. 1574 v Budyšíně (na dlouhou dobu jediný exemplář byl v t. zv. Pannachově knihovně u ev. kostela sv. Michala v Budyšíně, ale ztratil se; nyní má jediný exemplář Arn. Muka z pozůstalosti Tešnařovy). Proti Jakubicovu stojí pravopis Mollerův níže, nevšímaje si měkkosti hlásek, ba ani

*) Více v pravopise než v řeči.

jinak zvuku hlásek nevystihuje. První hornolouž. tištěnou knihou jest překlad malého katechismu Lutherova od Václava Warichia (srb. Wawrika) z r. 1597; psán jest lubijským podřečím i má také ještě starší příponu dat. plur. *-om*, kromě toho starobylou příponu gen. dual. *-owu* (nyní *-ow*) a nepřehlasované tvary *dźaše*, *přaćel* a pod. (Jediný exemplář v Pannachově — srb. Ponichově — knihovně v Budyšíně.)

Ani u něho, ani u Ondřeje Tary (Andreas Tharaeus vydal r. 1610 dolnolouž. katechismus v dialektu bezkovsko-storkovském; jediný exemplář chová se v Pannachově knih. v Budyšíně), ani u Řehoře Martina (Gr. Martini r. 1627 vydal 7 kajících žalmů v lubijském podřečí) nemůže býti řeči o pravopise, řízeném nějakými pevnými pravidly. Rovněž tak v rukopisné dolnolužické mluvnici Jana Chojnana z r. 1650 (pův. rukopis se nezachoval, starý opis nachází se v gymn. knihovně chotěbuzské, novější v matiční knih. v Budyšíně) panuje naprostá nestálost a neurčitost v označování dolnosrbských hlásek. Teprve ev. pastor Michal Frencel (Brancel) r. 1670, vydávaje evangelia sv. Matouše a Marka podřečím budyšínským, sestavil pravopis hornolužický na základě českého a polského; Brancel již užíval písmen a spřežek ǯ, cǯ (= ć) a dǯ, psal c, ȝ, ſ (š) místo ȝ, ſ, ß a začal užívati č. Podobného pravopisu, ale ještě bližšího českému, užíval i jesuita Jakub Ticin, který r. 1679 vydal latinsky první mluvničku hornolužickou, založenou na podřečí katolickém. V mluvničce této má vokativ sing. podstatných jmen žen. ještě příponu *-o* (nyní *-a*), kromě toho v dativě, lok. a instr. dvojného čísla jmen podstatných, přídavných a náměstek přichází *-ma* místo nynějšího *-maj* (*zemjankoma*, *lubyma*, *jima*). Katoličtí Srbové setrvali při Ticinově pravopisu, ale evangelíci záhy opustili příbuzný pravopis Brancelův a přijali neslovanský, na německém založený pravopis, jejž navrhl Zachariáš Běrling (Bierling) r. 1689 v knize »Didascalia seu orthographia Vandalica«.

Sám Brancel k naléhání Běrlingovu a něm. stavů lužických, zejména též k domluvám nakladatelky srbského Nového zákona, Kateřiny z Gersdorfu, ustoupil později od svého slovansko-srbského pravopisu a přijal německo-srbský Běrlingův (ſ, ß, ȥ místo slovanských písmen *z*, *s*, *c*, dále *ie* místo *ě*). Tak vznikla na škodu srbské literatury a národnosti nová roztržka — rozdvojení v hornolužickém pravopise, které trvá podnes. Evangelický pravopis ještě více poněmčil Jurij Matej (G. Matthaei) ve své lužické mluvnici r. 1721, také na straně katolické Jiří H. Swětlik odchýlil se poněkud od pravopisu Ticinova (psal na př. cȥ místo c, cȥ̇ místo Ticinova ċ, nynějšího *ć*). Pravopisu toho později užíval Tecelin Mět, i nazývali jej někteří mylně Tecelinovým. Kolem r. 1765 pokusil se oba pravopisy sjednotiti Prokop Hančka, přiblíživ se poněkud pravopisu evangelickému (zejm. v »Paćeřských knihách«), ale zůstalo při pokusu. Oba pravopisy trvaly vedle sebe dále a dále upadaly s úpadkem jazyka. Teprve na počátku XIX. stol. počali jazyk i pravopis opravovati Ondřej Lubjenski a Ondřej Zejleř. Ale rozhodný obrat k lepšímu nastal teprve koncem let 30tých a počátkem 40tých vystoupením Jana Petra Jórdana se strany katolické a Jana Arnošta Smoleřa s evangelické. Správnou cestu nastoupil Jórdan ve své mluvnici a ještě více v »Srbské Jutničce«; jemu se blížil Smoleř ve svém pravopise, sestaveném téhož času. Záhy oba se dohodli o stejném způsobu psaní, jejž později přijala také »Maćica Serbska«. Nový společný pravopis, sestavený analogicky podle českého a polského i nazvaný proto analogickým, vyložili v »Časopise Mać. Serb.«, Smoleř v čl. »Serbski Abejcej« a dr. Pful v rozpravě »Hornjołužiski serbski prawopis z krótkim ryčničnym přehladom«. Pful vůbec směrodatně zasáhl v rozvoj spisovného jazyka hornolužického (svou mluvnicí a slovníkem). Další návrhy ke zdokonalení nového pravopisu podali Jakub Buk a zejména Michał Hórnik, který se po celý život potom přičiňoval o zdo-

konalení, ustálení a sjednocení lužického pravopisu. Analogický pravopis užívá písma latinského, ale vedle něho zůstaly ve spisech pro lid oba pravopisy ve fraktuře, katolický a evangelický. Aby dosáhl přechodu ke konečnému skutečnému sjednocení v pravopise, Hórnik opravil katolický pravopis, přiblíživ jej znamenitě k analogickému; návrh tohoto nového pravopisu pro lid podal r. 1861 v »Łužičanu«, v život pak jej uvedl r. 1863 v »Katolickém Poslu«. Bylo nyní jen třeba, aby tytéž opravy provedli i evangelíci, aby dále obě strany ponenáhlu lidové čtenářstvo zvykaly latince, aby konečně k ní mohly přejíti úplně. Pohříchu nezdařilo se, k čemu Hórnik směřoval. Evangelíci nepřijali jeho oprav lidového pravopisu, a tak zůstává až do nynějška vlastně trojí pravopis hornolužický: katolický a evangelický ve fraktuře (švabachu), jimiž se tisknou časopisy a knihy pro lid, vedle nich pak společný, analogický pravopis v latince, jímž se vydávají vědecké a belletristické časopisy a knihy pro vzdělance. Úplné sjednocení však jest již jen otázkou času. Na straně katolické znamenitou službu žádoucímu sjednocení prokázali Hórnik a Łusčanski vydáním překladu Nového zákona pravopisem analogickým, později učitelé katoličtí, kteří r. 1900 v nové čítance pro elementární třídu lidový pravopis katolický uvedli v úplný souhlas s analogickým, konečně časopisy »Katholski Posoł« a »Raj«, které v nejnovější době tisknou se již veskrze latinkou. Katolíci tedy přijmou analogický pravopis v latince zajisté již všeobecně, načež i evangelíci srbští, hlavně také vítězstvím latinky v německé moderní škole, budou přirozeně nuceni rovněž jej přijmouti.

V Dolní Lužici teprve Gottlieb Fabricius r. 1709 v předmluvě k svému překladu Nového zákona stanovil určitější pravidla dolnolužického pravopisu, důsledně již označoval jotování (ale na samohláskách, nikoli na souhláskách, vyjímaje ň: ẅá, ňa — nyní *ŕa*, *ńa*), ale nečinil ještě rozdílu mezi *i* a *y*, mezi *l* a *ł* i nerozlišoval

měkkosti sykavek: ʒ = *ź* i *ž*, ſch = *ś* i *š*, cʒ = *ć* i *č*. Nástupci jeho zase pravopis kazili přibíráním německých živlů. Fabriciův pravopis poněkud ještě opravil H a u p t m a n n (v označovaní měkkých hlásek) ve své výborné mluvnici dolnolužické (1761). Rozhodným pokrokem jest pravopis F r y c ů v (J. F. Fryco), jehož užil r. 1796 v překladě Starého zákona; Fryco již rozeznává *ł* a *l*, *i* a *y* (jež píše uͤ), *ś* a *š*, *ź* a *ž* a označuje *ř* ve skupinách *kř*, *př*, *tř* spřežkou ſch. Po něm však S c h i n d l e r psal zase úplně zmateným pravopisem, i v pravopise ostatních spisovatelů až do Zwahra panuje zase úplná libovůle. Teprve Z w a h r ve svém slovníku r. 1847 se zase vrátil k Frycovu pravopisu, jejž uvedl v latinku a zlepšil vypuštěním německých značek aͤ, oͤ, uͤ, a náležitým užíváním *i* a *y*. Ale hlavní zásluhu o upravení a ustálení dolnolauž. pravopisu i vyčištění jazyka samého má J. B. T e š n a ř. Té doby k vyjasnění otázek dolnoluž. jazyka i pravopisu již značně přispívali Hornolužičané, zejména v »Čas. Mać. Serb.« M. H ó r n i k, který vytrvale nabádal ke sblížení obou nářečí. Na základě jeho rozpravy také později Tešnař přijal *ó*, k jehož označování dříve nepřihlížel. Pohříchu později K. Šẃela v »Casniku« zase poněkud odstoupil od pravopisu Tešnařova, ale to již nezadrželo všeobecného vítězství jednotného dolnolužického pravopisu, které musilo přijíti po vydání znamenité dolnolužické mluvnice A. M u k y (1891). Pevná pravidla dolnolužického pravopisu na základě vědecké práce Mukovy, jen něco málo ve srozumění s Mukou pozměněná se zřetelem na dolnolužické čtenářstvo a spisovatelstvo, sestavil nejnověji G. Š ẃ e l a (syn redaktora »Casnika«) a podal je veřejnosti v »Čas. Mać. Serb.« i ve zvláštním otisku (Dolnoserbski pšawopis) r. 1903.

Připojuji zde několik u k á z e k j a z y k a, a to nynější spisovné hornolužičtiny i dolnolužičtiny. Podávám ukázky v jednotném pravopise t. zv. analogickém (v písmě latinském) a na konec i drobné ukázky pravopisů lidových (v písmě německém čili švabachu).

Hornolužický otčenáš.

Wótče naš, kiž sy w njebjesach, swječene[1]) budź twoje mjeno; přińdź[2]) k nam twoje kralestwo; twoja wola so stań, jako na njebju, tak też[3]) na zemi. Naš wšědny khlěb daj nam dźens a wodaj nam naše winy, jako też my wodawamy našim winikam; a njewjedź nas do spytowanja, ale wumóż nas wot złeho[4]). (Dodatek u evangelíků: Přetož[5]) twoje je kralestwo a móc a česć hač do wěčnosće.) Amen. (Hamjeń.)

[1]) V otčenáši katolických Srbů »swjatosćene«. [2]) Čti: pšińdź. [3]) Čti: tejž. [4]) Čti: zu͡eho. [5]) Čti: pšetojž.

Dolnolužický otčenáš.

Wóść naš, kenž sy na ńebju, huswěśone buźi twojo mě; pśiź k nam twojo kralejstwo; twoja wola se stań, ako na ńebju, tak też na zemi. Naš wšědny klěb daj nam źins a wodaj nam naše winy, ako my wodawamy našym winikam; a ńewjeź nas do spytowańa, ale humož nas wót złego. Pśeto twojo jo kralejstwo a móc a cesć do nimernosći. Amen.

Národní hymna »Ještě Srbstvo neztraceno«.
(Hornolužicky.)

Hišće Serbstwo njezhubjene,
swój škit we nas ma;
nowy duch wšo wosłabnjene
sylnje pozběha:
Bóh je z nami, wjedźe nas,
njepřećel so hižo hori[1]),
Serbja, Serbja wostanu,
Serbja dobudu[2]).

Jeno złósć so na nas měri[3]),
by nas póžrjeła[4]),
njech pak zawistna so šćěri[5]),

njech so přisłodźa[6]):
Bóh je z nami... atd.

Zaspanc žadyn pokhwaleřski[7])
Serba njezluda[8]),
swobodny duch rjeńši[9]) serbski
křidła rozšěrja:
Bóh je z nami... atd.

Serbow khwalbu[10]), serbske słowo
přemóc njeskazy[11]),
Serbstwo rozšěrja so z nowoh'[12])
w krasnej Łužicy:
Bóh je z nami... atd.

Serbska Klio nowe mjena
wšědnje zapisa[13];
Łužica njej' přewinjena[14])
a so njepodda:
Bóh je z nami... atd.

Handrij Zejleř.

[1]) Nepřítel se již rozpaluje. »Njepřećel« čti: njepšećel. [2]) Srbové zvítězí. [3]—[6]) Jenom zloba na nás míří, by nás pohltila, nechť však závistiva se šklebí (zuby cení), nechť nám na cti utrhá. Přisłodźa, čti: pšisuodźa. [7]—[8]) Žádný ospalec (zpátečník) lichotný Srba neobloudí. [9]) Krásnější; rjany = krásný, hezký. [10]) Chválu. [11]) Přesila nezničí. [12]) Srbstvo rozšiřuje se znova. »Z nowoh'« čti: z novo. [13]) Denně zapisuje. [14]) Přemožena.

Wótčinska česć.

(Hornolužicky.)

Nas mało tak a telko strachow[1]) wšudźe,
hdyž[2]) z wonka so a z nutřka[3]) do nas ryje,
hdźe mječow brać a štó nam khribjet kryje,
hdyž spi, hdyž mrje jich telko w zymnym ludźe[4])?!

Serb w kamjenjach mohł stać a khodźić w rudźe[5]),
ze sylzami so dawno hižo myje —
hdźež wotrodźencej leži so a tyje.
A kajki kónc w tym bědnym boju budźe?

Hdyž wójnske njewjedro najhórje hrima,
najwjetša česć, tam w prědku stać na straži
ze črjódku, w kotrejž jedyn za sto waži.

My črjódka smy, zbytk z bojow drobny. — W boju
jow stać a trać za kreẃ[6]) a brózdu swoju,
to, Serbja, česć, kiž za hwězdami přima[7]).

(Z knihy »Wysk a stysk«.) *Jakub Ćišinski.*

[1]) Poněvadž níže podávám básnický překlad celé znělky, připojuji zde jen několik poznámek. »Strach« zde = nebezpečenství; jinak = strach, bázeň, úzkost, děs. »Strachow«, čti: strachou (jako ve východočeském nářečí lev — leu); »w« na konci slov a slabik se čte jako neslabikotvorné »u« (tedy s předchozí samohláskou jako dvojhláska): dawno — dauno. z bojow — z bojou, jow — jou (zde). — [2]) »H« před souhláskou se nečte, tedy: hdyž — dyž, hdźe — dźe, mohł — mou, hdźež — dźejž, hrima — rima. — [3]) Wonka = venku, vně; nutřka (čti nutska) = vnitř. — [4]) Doslova: Když spí, když umírá jich tolik v chladném (pro národ) lidu. — [5]) Doslova: Srb v kamenech by mohl stát a chodit v rudě (v rudách). — [6]) Jow (jou) = zde, stać = státi, trać = trvati, kreẃ čti krej. — [7]) Doslovně: jež po hvězdách sahá.

Vlastenecká čest.

Nás málo tak a tolik nebezpečí,
když vnější vrah i vnitřní do nás ryje —
kde meče brát a kdo nám záda skryje,
když tolik spí nás, tolik zmírá v křeči?!

Srb v kamenech tkví, jímž se jemu vděčí,
a slzami už od dávna se myje —
co odpadlík jen válí se a tyje.
O, jaký konec v bědné této seči?

Když boje bouř se nejlítěji vzmáhá,
čest největší je přední býti stráží,
stát v hloučku, v kterém jeden za sto váží.

My hlouček jsme, jenž z dávna zbyl tu v boji.
Zde vytrvati za krev, brázdu svoji —
toť, Srbi, čest, jež ke hvězdám až sahá!

Z J. Čišinského »Výboru básní« od Ad. Černého.*)

Mój wóścojski[1]) kraj.
(Dolnolužicky.)

Wěš, źo[2]) mój kraj mam wóścojski?
Žož sprocniwy[3]) a spokojny
na polo šěgńo[4]) rolnikaŕ,
źož źaržy[5]) mudry gospodaŕ
na porěd[6]) a na pobožnosć,
a znata jo jog' pšijaznosć[7]).

Wěš, źo mój kraj mam wóścojski?
Žož Sprewja z towzynt[8]) rukami
se źiwno z razom zbłuźijo
a pón zas swój puś póznajo;
źož cesne źowča wjasłuju,
te pyšńejše na naglědu[9]).

Wěš, źo mój kraj mam wóścojski?
Žož Błota stoje w kšasnosći[10]),
we kotrychž ptaški spiwaju
a zwjaseliju hutšobu[11]).
Tam jo mój luby[12]) dom, aj, aj,
tam moja zemja, tam mój kraj.

Wěš nět[13]) mój kraj, ten wóścojski?
Žož běchu[14]) moje kolebki?
Mój kraj jo sławna Łužyca,

*) Světová knihovna č. 509. (V Praze 1906.)

kenž[15]) Słowjanstwa jo wótnožka.
Bog žognuj cełý serbski kraj
a šćituj[16]) jen a hoplěwaj[17])! *Mato Košyk.*

[1]) Otcovský. — [2]) Kde. — [3]) Unavený. — [4]) Táhne (jde, ubírá se). — [5]) Drží. — [6]) Pořádek. — [7]) A známa jest jeho přívětivost. — [8]) Tisíc (lépe: tysac). — [9]) Kde Spréva v tisíci ramenech divně pojednou zbloudí a potom zase svoji cestu pozná; kde počestné dívky veslují, nejkrásnější vzhledem. — [10]) V kráse. — [11]) Srdce. — [12]) Milý. — [13]) Nyní. — [14]) Byly (imperfectum); zde vlastně: byla (moje kolébka). — [15]) Jež. — [16]) Zaštiťuj. — [17]) Ochraňuj.

Ukázka evangelického lidového pravopisu hornolužického.

(1. a 3. sloka hymny »Ještě Srbstvo neztraceno«.)

Hiſchcże Sserbſtwo njeſhubjene,
ßwój ſchkit we naß ma;
nowy duch wſcho woßłabnjene
ßylnje poſběha . . .

Saſpanz żadyn pokhwaleŕſki
Sserba njeſluda,
ßwobodny duch rjeńſchi ßerbſki
kſchidła rosſchěrja . . :

Ukázka katolického lidového pravopisu hornolužického.

(Tytéž sloky.)

Hiſchće Serbſtwo njezhubjene,
ſwój ſchkit we nas ma,
nowy duch wſcho woſłabnjene
ſylnje pozběha . . .

Zaſpanc żadyn pokhwaleŕſki
Serba njezluda,
ſwobodny duch rjeńſchi ſerbſki
kſchidła rozſchěrja . . .

Ukázka dolnolužického lidového pravopisu.
(1. sloka písně »Mój wóścojski kraj«.)

Wěſch, źo mój kraj mam wóſchzojſki?
Zoź ſprozniwy a ſpokojny
na pólo ſchěgńo rolnikaŕ:
źož źaržy mudry góſpodaŕ
na pórěd a na pobožnoſcź,
a ſnata jo jog' pſchijaſnoſcź.*)

V. Literatura.

Vznik a rozvoj literatury lužickosrbské úzce souvisí s osudy řeči a národnosti srbské, i vznikají působením rozdělení politického vlastně dvě literatury vedle sebe, hornolužická a dolnolužická, a vývoj jejich utváří se o sobě podle dějinných běhů obou větví rozděleného národa. V prvních stoletích v Horní i Dolní Lužici přihlíželo se jen k tomu, aby lid měl potřebné knihy náboženské v jazyce srbském, a jen z této potřeby vyplynulo také studium jazyka; teprve v XIX. stol. s probouze-

*) Z rozsáhlé literatury o jazyce lužickosrbském uvádím zde jen díla nejdůležitější. Hlavním dílem o dolnolužičtině a největším vědeckým dílem o lužické srbštině vůbec jest *Arnošta Muky* »Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niedersorbischen (Niederlausitzisch-Wendischen) Sprache« (Lipsko, 1891). Týž učenec připravuje velký slovník dolnolužický. Dosavadní *J. G. Zwahra* »Niederlausitz-wendisch-deutsches Handwörterbuch« (Grodk, 1847) jest dávno rozebrán. Hlavní díla o hornolužičtině: *Kř. B. Pful*: Łužiski serbski słownik« (Budyšín, 1866), *týž:* »Laut- und Formenlehre der oberlausitzisch-wendischen Sprache« (Bud. 1867), *Jiří Libš* (G. Liebsch): »Syntax der wendischen Sprache in der Oberlausitz« (Bud. 1884), dále četné rozpravy *M. Hórnika* a *A. Muky* v Časopise Maćicy Serbskeje atd. Mluvnice novější pro praktickou potřebu jsou: *G. Kral*: »Grammatik der wendischen Sprache in der Oberlausitz« (Bud., 1895), *G. Schwela* (Šwela): »Lehrbuch der Niederwendischen Sprache« (Chotěbuz, 1905 a 1911). — Mluvnici a slovník pro Čechy připravuje spisovatel této knihy.

jícím se duchem národním obrátili se lužičtí spisovatelé i na jiná pole, i vyvíjejí se ponenáhlu také jiná odvětví literární.

A) Hornolužická.

1. Doba všední potřeby. Literaturu lužicko-srbskou vůbec v život vyvolala náboženská reformace německá, která záhy začala se v obou Lužicích šířiti. Připomíná se sice srbský katechismus z konce XV. stol., vydaný prý z nařízení míšeňského biskupa Jana VI. ze Salhausen (1487—1518), ale ten se nezachoval ani v jediném exempláři. Příčinou toho, že dřívější kněží nezůstavili překladů perikop z bible ni církevních modliteb, hledati sluší snad v blízkosti staré srbštiny se starou češtinou; kněží asi užívali k církevní potřebě knih českých, jejichž texty čtli při bohoslužbě přímo srbsky. To reformací se změnilo, poněvadž authentické náboženské texty pro evangelíky byly německé, i byli srbští duchovní nuceni pořizovati si překlady německých předloh, berouce při tom ovšem na pomoc knihy české (o čemž svědčí pravopis a některé bohemismy v nejstarších písemných památkách srbských). První literární památky, rukopisné i tištěné, vznikly v Dolní Lužici: Jakubicův překlad Nového zákona z r. 1548 (rukopis), Žaltář wolfenbütelský z doby po r. 1557 (rukop.) a Mollerův zpěvník a překlad Lutherova katechismu, vydaný r. 1574. Teprve r. 1597 vydal hornolužický překlad tohoto *Malého katechismu Lutherova* hodźijský farář Václav Warichius (Wawrik), po němž teprve r. 1627 poršický farář Řehoř Martini vydal překlad sedmi *Kajících žalmů* se souběžným textem německým. Třicetiletou válkou přerušen rozvoj mladého písemnictví hornolužického, i počíná teprv zase činností Michala Frencela (Brancela, 1628—1706), ev. faráře v Budestecích, jenž r. 1670 vydal překlad *Evangelií sv. Matouše a Marka*, r. 1688 *Kázání* (Postwitzischer Taufstein), r. 1693 *Apoštolský katechismus* (listy sv. Pavla k Řím. a Galatským), r. 1703

ve spojení s Praetoriem a Radcou překlad *žalmů Davidových*, konečně r. 1706 první úplný hornolouž. překlad *Nového zákona*. Povzbuzeni jeho činností působili vedle něho koncem XVII. a poč. XVIII. stol. ještě Praetorius, Čuderly, Krüger, Matej (Mathaei) a Radca, kteří, podporováni jako Brancel lužickými ev. stavy, společnou prací vydali r. 1693 *Lutherův malý katechismus* (pravopisem Běrlingovým, srv. výše str. 111.), r. 1695 *perikopy* (evangelia a epištoly) a r. 1696 *Evang. kostelní agendu*. Koncem stol. XVII. počal působiti také syn Brancelův, Abraham Frencel (1656—1740), jehož činnost však měla jen nepřímo vliv na rozvoj lužické literatury, poněvadž spisy jeho psány jsou vesměs jen latinsky (*De originibus linguae Sorabicae*, rukopisy *Historia populi et rituum Lusatiae Superioris*, *Lexicon harmonico-etymologicum Slavicum* a j.); ale jeho poukazování na příbuznost Srbů Lužických s ostatními Slovany nezůstalo jistě bez vlivu na srbské vzdělance, v čemž tkví jeho význam pro Srby Lužické. Ani literární činnost Michala Frencela mladšího (1667 až 1752) neměla vlivu na rozvoj lužické literatury, poněvadž psal latinsky.

Záhy po Michalu Brancelovi počali také katoličtí duchovní věnovati se studiu jazyka srbského a vydávání potřebných knih pro své osadníky. Nejdříve r. 1679 jesuita Xaver Jakub Ticin († 1693) vydal v Praze první mluvnici hornolužickou, *Principia linguae Vendicae*, v níž užil pravopisu, založeného na pravopise českém (viz výše str. 111.); srbských knih od něho však nemáme. — Prvním spisovatelem hornolužických knih pro katolíky byl Jurij Hawštyn Swětlik (nebo, jak vytištěno na jeho slovníku, Swótlik, 1650—1729), který vydal r. 1690 *Perikopy* (*Swjate sćenja* atd.) a r. 1696 první *kostelní zpěvník* (*Serbske katholske kěrluše*); kromě toho přeložil v l. 1688—1707 celou bibli (rukopis v děkanské knihovně v Bud.) a vydal prvý slovník hornolužický *Vocabularium latino-serbicum* (1721).

Na straně evangelické vydal Jurij Matej (Matthaei, 1652—1732) hornolužickou mluvnici r. 1721 (*Wendische Grammatica*), kteráž uzavírá řadu prací z doby Frencelů, věnovaných studiu jazyka hornolužického, k nimž náleží i mluvnice a slovník (obé v rukopise) Jana Bedřicha Schmutze. Matej tvoří přechod k druhé skupině spisovatelů, kteří psali náboženské knihy pro hornolouž. evangelíky; vydal zejména r. 1719 překlad *Ježíše Siracha* s Janem Astem (1655—1733) i Janem Wawerem (1672—1728) první evang. *Zpěvník* r. 1710, později mnohokrát znova vydávaný a novými písněmi rozmnožovaný. Velmi pilní spisovatelé, resp. překladatelé náb. spisů té doby byli Jurij Dumiš (1679—1753), Jan Běmař (Böhmer, 1704—1747), Khryša Faber (1682—1748), Jan Langa (1669—1727), Matej Jokuš (1668—1735) aj. Langa, Jokuš, Běmař a Wawer věnovali se zejména překládání knih Starého zákona, i vydali r. 1728 po prvé celou *Biblí* v jazyce hornolužickém (pak 1742, 1797, 10. vyd. 1893). — Pro katolíky vydal P. F. Kowař (Schmidt, † 1737) r. 1737 modlitební knihu *Winca Jězusowa*, Anton Kilian (1683—1759) školní slabikář roku 1735 (*Serbske katholske ABC-knižki*) a Měrćin Golian (1692—1759) řadu spisů pro lid o věcech víry.

Na rozvoj hornolouž. písemnictví blahodárně působilo založení kazatelských spolků srbských v Lipsku (1716) a Witemberce (1749), jakož i srbského semináře pro katolíky v Praze (1706, resp. 1728, viz str. 68.). Z bývalých chovanců tohoto semináře biskup Jakub Wóski (1692—1771) vydal r. 1750 nové *Swjate sćenja* spolu s katechismem a r. 1759 *Biblické dějiny*, Michał Wałda (1721—1794) pak řadu modl. knížek a zpěvníků, zejména oblíbenou modl. knihu *Jězusowa Winca* r. 1785 a objemný kancionál *Spěwawa Jězusowa Winca* r. 1787. Kromě těchto spisovatelů působil na straně katolické v 2. pol. XVIII. stol. Prokop Hančka (1731—1789), jenž v knize *Duchowna brónjernja* r. 1765 učinil pokus o sblížení Hornolužických Srbů v pravopise, avšak

marně: katoličtí kněží vykládali mu ve zlé, že přijal některé zvláštnosti pravopisu knih evangelických, protestantští spisovatelé pak vůbec na jeho projev nereagovali. O vážnosti jeho snah o zvelebení srbského jazyka svědčí jeho rukopisy *Grammatica linguae serbicae* a *Vocabularium germano-serbicum* (prvý v knihovně budyšínského děkanství, druhý v knihovně kláštera Mar. Hwězdy). U evangelíků k uvedeným spisovatelům prvních desítiletí XVIII. stol. přibyli pastorové Jan Pjech (1707 až 1741), Matej Šołta (1691—1773), Hodan Šěrach (1724—1773), Jurij Mjeń (Möhn, 1727—1785), Salomon Frencel (syn Mich. F. mladšího), J. G. Kühn (rodem Němec, což prozrazuje i jeho bídná srbština, 1706—1763) a j., dále učitelé Handrij Gědan (1728 až 1783) a Michal Haupt (1750—1799) a gymn. učitel Jan Hórčanski († 1799). Z četných náboženských spisů jejich sluší uvésti překlad Lutherovy *Domácí postilly* z r. 1751, jejž pořídili Langa, Běmař, Šěrach a Mjeń, a téhož roku vydaný Šołtův překlad Riegerovy Postilly (*Riegerowa mała wutrobna postilla*), dále jednotlivá *kázání* od Mjeńa, Ponicha, Łahody, Lišky a j., nový *kancionál* od Šěracha (1759) atd.

Do 2. pol. XVIII. stol. spadají první počátky lužické poesie, ovšem počátky velmi chudé (nepřihlížíme-li k překladům a zpracováním kostelních písní, jimiž by se prvopočátky lužicko-srbské poesie posunuly již do posledního desítiletí stol. XVII.); od r. 1753 totiž počínají se objevovati příležitostné básně (*Při tym přewinjenju Budyšina z Wittenberkom teho knjeza Pětra Dejka*) a zmíněný již njeswačidelský pastor Jurij Mjeń (Möhn) v soukromí píše přízvučným hexametrem »ryćeŕski kěrluš« *Serskeje rěče zamoženje a khwalba* k chvále srb. jazyka a srb. spisovatelů i překládá kusy z Klopstockova Mesiáše; ale tiskem vydává ukázky jeho veršovaných prací r. 1806 teprve syn jeho Aug. Theod. Rudolf Mjeń (1767—1841), do Zejleŕa pokládaný za nejlepšího lužického básníka. Příležitostné básně psali

také Michal Hilbjenc, Handrij Ruska, Jurij Rak a jiní.

Ke konci XVIII. stol. učiněn také první pokus o vydávání srbského časopisu; r. 1790 Jan Aug. Janka a Korla Bohakhwal Šěrach vydali v Budyšíně *Měsačne Pismo*, pokus o zábavně-poučný časopis, který však zanikl hned 1. číslem, byv zakázán. Předchůdcem jeho byly rukopisné *Lipske Nowizny a Schitkizny* srbského spolku kazatelského v Lipsku, jichž však napsána jen 2 čísla, vyplněná zprávami politickými.

Tehdy, jako před stoletím Frencelové a spisovatelé prvých lužických mluvnic a slovníků, někteří srbští a němečtí spisovatelé obraceli širší pozornost k Srbům Lužickým pracemi německými a latinskými o lužicko-srbské minulosti, o srbském jazyku, srbských obyčejích atd. Sem náleží zajímavá brošurka Jiřího Körnera *Philologisch-kritische Abhandlung von der wendischen Sprache und ihrem Nutzen in den Wissenschaften* (1766), folkloristické články Ponicha a Hórčanského, důležitá kniha Němce Chr. Knautha *Derer Oberlausitzer Sorbenwenden umständliche Kirchengeschichte* (1767), spisy a rozpravy jiného Němce, K. G. Antona a j. Dojemně působí anonymně r. 1782 vydaná brošurka Hórčanského *Gedanken eines Ober-Lausitzer Wenden über das Schicksal seiner Nazion*, v níž se obrazí tehdejší úpadek lužickosrbské národnosti a malomyslnost nejlepších a nejvzdělanějších jejích synů.

2. Doba probuzení. Zcela jinak mluvil ke svým rodákům prostý muž z lidu, tesařský mistr Jan Dejka (1779—1853), který r. 1809 založil první lužicko-srbský časopis, měsíčník *Serbski Powědař a Kurěr*; v něm ostře káral národní lhostejnost a napomínal k hájení práv mateřského jazyka proti jakémukoli násilí, připomínaje Srbům jejich příslušnost k veliké rodině slovanské. Jsou to myšlenky probuzenské, nikdy před tím s takovou silou nevyslovené, i lze právem vystoupení Dejkovo pokládati za počátek národního probuzení horno-

lužického, které ovšem způsobilo obrat i v literatuře. Pohříchu působení Dejkova listu netrvalo dlouho — r. 1812 byl zakázán (tehdy měl již více posrbštěný název *Serbow jenički nowinynošeŕ*). Jako básník písní vojenských a jiných básní příležitostných slynul vzpomenutý již A. T. Rudolf Mjeń. Příležitostné básně a jiné písně psal též pastor Handrij Lubjenski (1790—1840); od svých předchůdců liší se tím, že ve svých písních se snažil přiblížiti se duchu písně lidové, čímž tvoří přechod k Zejleřovi a jeho době. Kromě toho vydal řadu náboženských knížek pro lid a sepsal i lužicko-německý slovník a hornolužickou mluvnici, které však zůstaly netištěny. Na straně katolické té doby jediný Tecelin Mět (1759 až 1835) vydával náboženské spisy pro lid.

Tu z nenadání vystoupil první skutečný básník hornolužický, Handrij Zejleř, který již na gymnasiu budyšínském počal psáti lužické verše, hlavně však od příchodu do Lipska r. 1825. K literárnímu dílu Ondřej Zejleř (1804—1872) připravil se dokonale nejen studiem starších spisů srbských, ale hlavně pilným rozborem živé mluvy v lidových písních, příslovích, pohádkách atd., jež horlivě sbíral. Láska k srbskému lidu a jeho životu, láska k prosté přírodě, v níž lid ten žije, strádá a raduje se, zbožnost, která jest rovněž příznačným rysem povahy srbského lidu, vedle toho však i bodrý humor, přecházející druhdy v satiru — toť hlavní prvky Zejleřových písní. Bylť Zejleř po výtce lyrik, lyrismus převládá i

Obr. 15. Handrij Zejleř.

v jeho básních epických, i v jeho pokusech dramatických. Básnickou činnost jeho lze rokem 1844 rozděliti na dvě doby; od té doby, po seznámení s Kocorem, odvažoval se větších skladeb, které však nejsou vlastně ničím jiným, než cykly písní, sloučených společnou základní myšlenkou. To platí zejména také o jeho největším díle lyrickém, *Počasech*, které mu dobylo v Lužici největší slávy (psal je v l. 1845 až 1860). Výborné ohlasy lidových písní, ballady a romance, humoristicko-satirické cykly *Hans Wučba* a *Čmjely a wosy*, *Wěnc hórskich spěwow* a řada roztomilých písní milostných i žertovných, které jej podivuhodně sbližují s Burnsem, jsou další hlavní body jeho básnické tvorby. Zejleřovy básně až do let 40tých šířily se pouze letáky neb opisy, ale přece plnily své poslání v intelligentním dorostu i v lidu, který si mnohé oblíbil tak, že je přijal za své. Teprve od roku 1842 začaly se šířiti také tiskem, a to hlavně v časopisech. Jest zajisté příznakem všeobecné mdloby lužického života na poč. XIX. stol., že ani tak životné skladby, jako písně Zejleřovy, nevycházely tiskem. Sebrané jeho spisy vyšly až koncem XIX. stol.*) Kromě básnických prací vydal také německou mluvnici hornolužickou (1830) a věnoval se i činnosti novinářské (redigoval »Tydźeńske Nowiny« a »Missionske powjesće«, jak již připomenuto v dějinách národnosti).

Teprve 4. desítiletí min. věku po přípravném kvašení let 30tých přivedlo v národní život i literaturu žádoucí ruch. Bylo patrno, jak do Lužice vane zdravý proud čerstvého vzduchu z Čech, přímo i oklikou přes Vratislav, kdež Purkyně a Čelakovský bezprostředně působili na mladého Jana E. Smoleřa. Dvě jména označují počátek onoho památného desítiletí: Smoleř (na straně

*) Výbor jeho písní v českém přebásnění vydal *Ad. Černý* v »Sborníku světové poesie« č. 37 (Praha, 1894). Tam také (v úvodu) a později v Slovanském Přehledu roč. III. (v článku »Sto let lužiskosrbské poesie«) podal jeho životopis a podrobný rozbor jeho poesie a literární práce vůbec.

evangelické) a Jórdan (na straně katolické). Jan Pětr Jórdan (1818—1891) náleží vůbec k nejzajímavějším postavám literatury lužické; nadšený a ohnivý, pravá povaha revoluční, má ve svém literárním charakteru mnoho podobnosti se Smoleřem: věnuje pozornost národním písním, jazyku srbskému i slovanským řečem a literaturám vůbec. R. 1841 vydal sešitek nár. písní *Serbske pěsnički* a hornolužickou mluvnici, r. 1844 učinil s Pfulem pokus vědecky založeného srbského slovníku. R. 1842 založil týdenní list, zvaný *Jutnička*, v němž prakticky užil svého zlepšeného pravopisu (v písmě německém). Proti Dejkovu měsíčníku byl pokrok i v tom, že Jórdan měl již spolupracovníky; psalť do »Jutničky« Zejleř, Smoleř, Pful, Kłosopólski, Buk, Melda, Domaška a Cyž. Bohužel však list Jórdanův se neudržel (vycházel jen půl léta). Se zánikem jeho spojen jest důležitý moment literární historie lužické, boj o pravopis, jenž měl v Lužici jiné pozadí, než podobné boje u nás a také jiný výsledek a jiné následky. Otázka literární dostala v Lužici podklad náboženského stranictví, a tím byl také zpečetěn osud jednotného pravopisu. Zlepšený pravopis Jórdanův nelíbil se evangelickým pastorům, i založili proti Jutničce nový list, jmenovaný »Tydźeńska Nowina« a tištěný starým, nedostatečným pravopisem evangelickým. Jórdan, roztrpčen nezdarem své myšlenky, odešel do Lipska a počal zde vydávati obnoveným pravopisem v latince jakousi lužickou revue, »Srbskou Jitřenku« (*Serbska Jutnička*), která však druhým číslem zanikla. Nebylo tolik srbské intelligence, která by chápala pokrokové snahy Jórdanovy a mohla udržeti list. Jórdan pak ještě vydává v Lipsku *Slavische Jahrbücher*, jež však r. 1848 odevzdává Smoleřovi a odchází do Prahy.

Vlastní duší hornolužického probuzení a osobností, kolem níž se soustřeďovala celá tehdejší literatura lužická, byl Jan Ernst Smoleř (1816—1884), jak bylo vylíčeno již v dějinách národnosti lužické. Literární činnost

zahájil roku 1841 vydáním rozmluv německo-srbských *Mały Serb* a prvého (hornolužického) dílu veliké sbírky lidových písní, nazvané *Pěsnički hornych a delnych Łužiskich Serbow*, v níž užívá již zlepšeného, poslovanštěného pravopisu. Je to úhelný kámen lužické literatury. Roku 1843 vyšel díl druhý, dolnolužický, a *Němsko-serbski słownik*, r. 1846 vydal s J. A. Warkem překlad Fr. L. Čelakovského »Ohlasu písní ruských« (*Wothłós pěsni ruskich*), jímž ukázal, jak ušlechtilého výrazu jest lužicko-srbská řeč schopna. Té doby také již Smoleř podnikl první kroky k založení »Matice Srbské« po vzoru Matice České a jiných podobných spolků slovanských (viz výše v dějinách národnosti str. 73., 75.). Hned r. 1847 vyšla první knížka matiční, *Štyri předowanja H. Lubjenskeho*, roku 1848 počíná redakcí Smoleřovou vycházeti vědecký *Časopis Maćicy Serbskeje* (redakcí Smoleřovou 1848—1852, Bukovou 1853 až 1867, Hórnikovou 1868—1894, odtud Mukovou), téhož

Obr. 16. K. B. Pful.

roku vychází nákladem »Matice« důležitý statistický a bibliografický spis E. B. Jakuba (1800 až 1854) a J. Kućanka (1818—1898) *Serbske Horne Łužicy* a jiné knížky pro lid, Smoleř ujímá se redakce »Týdenní Nowiny«, kterou mění v list politický, nesoucí od r. 1849 název *Tydźeńske Nowiny* a od r. 1854 *Serbske Nowiny*, vydává i »Slavische Jahrbücher« (1852—1858), potom »Zeitschrift für slav. Literatur, Kunst und Wissenschaft«

(1862—1865) a »Centralblatt für slavische Literatur und Bibliographie« (1865—1868) — a tak se z Budyšína pojednou stává nejen literární středisko hornolužické, ale vůbec důležité literární ohnisko slovanské.

Kolem Smoleŕa skupila se od samého založení »Matice« družina mužův, kteří s ním usilovali o zvelebení lužicko-srbské literatury ve všech směrech. Především byl to Křesćan B. Pful (1825—1889), který svými spisy filologickými položil vědecký základ spisovné hornolužičtině. Zejména sluší uvésti jeho díla: *Hornjołužiska serbska ryčnica. I. Zynkosłow* (Čas. Mać. Serb. 1861), *Łužiski serbski słownik* (1866), sestavený za spolupracovnictví M. Hórnika a H. Zejleŕa, a *Laut- und Formenlehre der oberlausitzisch-wendischen Sprache* (1867). Jiný, velmi pilný spolupracovník »Časopisu« byl Korla Aug. Jenč (1828—1895), který se věnoval především historii řeči a literatury srbské a bibliografii. Z četných jeho prací, uveřejněných skoro vesměs v Časop. Mać. Srb., zvláštní důležitost mají: *Stawizny serbskeje rěče a narodnosće* (1849—54), *Krótki přehlad zhromadneho pismowstwa evangelskich Serbow* (v Jakubově knize »Serbske Horne Łužicy«, s řadou pozdějších doplňkův a bibliografických přehledů v Časop. Mać. Serb.), *Spisowarjo hornjołužiskich evangelskich Serbow wot 1597 hač 1800* (1875), *Zemrjeći spisowarjo hornjołužiskich evangelskich Serbow wot 1800—77* (1877). Bibliografickou a biografickou práci na straně katolické konal Handrij Dučman (1836—1909), který vydal zejména *Pismowstwo katholskich Serbow* (1869, doplňky r. 1873, 1874, 1889), množství náboženských i zábavných spisů pro lid a byl i belletristicky činný, o čemž bude níže řeč. — Z katolické strany vyšel také Jakub Buk (1825—95), jenž redigoval »Časopis Mać. Serb.« v l. 1853—67 a uložil v něm zejména *sbírky srbských přísloví*, vydané také o sobě (1858 a 1862). Hojné doplňky k těmto sbírkám přísloví, četné doplňky k slovníku lužickému a sbírky polohopisných, rodových a

křestných jmen podával Jan Wjela, básnickým pseudonymem Radyserb (1822—1907). Z jeho sbírek později knižně vydány: *Přisłowa a přisłowne hrónčka* (1902), *Metaforiske hrona* (1905) a *Serbske rostlinske mjena* (1910). — Kromě nich v první době rozmachu hornolauž. literatury přihlásili se vážnými pracemi v »Čas. Mać. Serb.« Jul. Ed. Wjelan (1817—92; podal zvláště práci o mužakovském podřečí), přírodopisec a především botanik Michał Rostok (1821—93; sbíral také polohopisná jména), jenž budoval základy k vytvoření přírodopisného názvosloví, H. J. Imiš (1819—97; popsal obyčeje wóslineckých Srbů při narození a smrti a podal příspěvky k srbské synonymice) a dr. Pětr Dučman (1839—1907; psal o geologickém útvaru okolí budyšínského).

Hlavním však spolupracovníkem Smoleřovým v díle probuzenském a později i dědicem jeho vůdčího úkolu stal se Michał Hórnik (1833—94), odchovanec pražského lužického semináře katolického, podobně jako Buk, oba Dučmanové, Kućank a j. Jako již před ním Smoleř, tak i Hórnik snažil se lužickému probuzení a písemnictví dáti široký základ slovanský. Řada jeho prací jazykozpytných v »Čas. Mać. Serb.« označuje novou dobu studia jazykozpytného v Lužici; tyto práce, jakož i veškerá ostatní jeho vynikající působnost literární, činí jej jedním z hlavních tvůrců spisovného jazyka lužicko-srbského, jejž přivedl k té dokonalosti a ryzosti, jaké se podivujeme v posledních jeho pracích. Badání jazyková přirozeně jej vedla i k pracím literárně-historickým a k lužickému folkloru, který, až na sbírání přísloví, byl od vydání sbírky Smoleřovy opuštěn; Hórnik obrátil zase pozornost k plodům lidové duše a k životu lidovému vůbec i zahájil druhou dobu lužické folkloristiky.

Jeho činnost zahajuje nové období i v dějinách lužického časopisectva. Založilť r. 1858 při »Srbských Novinách« Smoleřových *Měsačny Přidawk*, první belletristický list lužicko-srbský ve vlastním slova smyslu.

Z něho r. 1860 vyvinul se *Łužičan*, kterýž po celá dvě desítiletí byl archivem krásné literatury hornolužické (Hórnik jej redigoval do r. 1863, od 1864—65 Smoleř, 1866—73 Fiedleř, načež opět Smoleř). Kromě toho Hórnik založil r. 1861 náboženský list pro katolíky, *Kathoski Posoł*, v němž uvedl v život svůj opravený pravopis pro katolický lid a jejž redigoval do r. 1871, pak r. 1877 po J. Łusčanském a 1881 po M. Rólovi (1882 až 1903 J. Skala, r. 1904 M. Andricki, od konce 1904 M. Žur, 1907 J. Žur, 1907—1908 Jak. Šewčik, po něm opět J. Žur a od r. 1910 J. Deleňk). Časopis vydáván nákladem »Towařstwa swjateju Cyrilla a Methoda«, založeného r. 1862. Téhož roku založen podobný spolek evang., »Serbske lutherske knihowne towařstwo«, které velmi čile se ujalo vydávání nábož. spisů pro lid, neboť časopisy náboženské evangeličtí Srbové Lužičtí již měli. V l. 1844—49 vydával Zejleř ve Wojerecích *Missionske powjesće*, od r. 1849 až 1852 H. J. Imiš vydával *Zerničku* (v Budyšíně, později ve Wojerecích), r. 1854 založil Rychtař časopis *Missionski Posoł* (ve Wojerecích), který vychází posud. — Kromě všech těchto časopisů sluší jmenovati Kućankovu *Jutničku* (1848—50), určenou pro katolíky, kteráž byla novinami, belletristickým a náboženským listem zároveň — a politický týdeník radikálnějšího směru *Serbski Nowinkař*, jejž r. 1848 vydávali J. Wjela a J. Bartko.

Založení první »Jutničky« a »Tydźeńských Nowin« seskupilo kolem Zejleřa první lužickou družinu básnickou, k níž náleželi Jan Wjela, K. B. Pful, J. B Mučink, Mich. Domaška a K. Kulman. Z nich přední místo náleží J. Wjelovi (pseud. Jan Radyserb), epigonu Zejleřovu a vedle něho nejplodnějšímu lužickosrbskému veršovci. Se Zejleřem jej sbližuje snaha po lidovosti, ale na rozdíl od něho jest Radyserb-Wjela převahou balladista, vůbec epik (*Jank a Hanka* 1880, *Wobradźenka* 1893—95). Napsal také libreto *Smjertnica* (vyšlo 1910), které však trpí podobnými vadami,

jako libreta Zejleřova; dramatičnosti v něm není. Domaška psal převahou písně nábožné, Kulman verše humoristické a satirické; on i Mučink a Pful psali také povídky pro lid. Významem literárním žádný z nich neblíží se Zejleřovi.

Založení »Matice« a jejího »Časopisu«, Kućankovy »Jutničky«, pěveckých slavností, pražské »Serbowky«, vše to ve spojení s účinkem literárních skutků z 1. pol. let 40tých povolalo do života druhou básnickou skupinu lužickou, k níž náležejí s evangelické strany Herta Wićazec, samouk Pětr Młóńk, Jul. Ed. Wjelan, Jan Bartko a J. E. Wanak, s katolické Jakub Buk, Mikławš Cyž a Mik. Jacsławk. Nejzajímavější hlavou této družiny jest Herta Wićazova (Wićazec), která svoje práce podpisovala vždy prostě Herta (1819—85). Je to vlastně posud jediná lužická poetka, o níž lze vážně mluviti, básnická povaha velmi sensitivní, tíhnoucí k reflexi, ba až k mystice; literárně působila však velmi krátce. Její básně a črty sebral a vydal 1901 Ad. Černý. Z let vystoupení Hertina pocházejí také pokusy básní vlasteneckých Emilie Imišové (1827—95), roz. Pfulovy; tiskem však vyšly teprve později, některé v Časop. Mać. Serb. 1878, sebrané pak jako přídavek sbírky Wałtařovy »Za dušu a wutrobu« (1897). Velmi plodným veršovcem byl samouk Młóńk (1805—87), ale v rázovitou postavu básnickou nevyspěl. Wjelan hlavně překládal (z poesie jihosrbské, žalmy), ale zůstavil i několik dobrých ballad. Vlasteneckou lyriku psal J. Buk a M. Jacsławk (1827—62), balladické pokusy zůstavil Mikławš Cyž (1825—53).

V »Měsíčním Přídavku« a »Lužičanu« vedle starších poetů vystoupila nová družina básnická, k níž náleželi z katolíků Michał Hórnik, Handrij Dučman, Jurij Wawrik a Jàn Ćěsla, z evangelíků Korla Aug. Fiedleř. Hórnik psal básně vlastenecké, zdařilé ballady a romance v duchu národním a břitké epigrammy a nápisy vlastenecké, kromě toho hojně překládal, především

z poesie slovanské. H. Dučman (pseudonym Wólšinski) psal hlavně v l. 1858—61 básně vlastenecké, ballady a legendy, básně didaktické a nábožné, rozmarné a satirické popěvky i epigrammy. Pozdějším letům (1896) náleží jeho polodramatická báseň *Wodźan*, nejobsáhlejší to balladická skladba lužické poesie; koncepcí, formou i výrazem stojí mnohem výše, než skladby jeho předchůdců v lužické balladě. Pozdním letům jeho života náležejí také jeho divadelní hry lidové, nečinící zvláštních nároků literárních (*Złote hrody* 1897, *Boži narod* 1901). Fiedleŕ (* 1835) jest převahou intimní erotik, ale psal i básně vlastenecké, četné básně obsahu nábožného atd. (pseud. K. Pětrovič). Zajímavý zjev jest Jan Ćěsla (* 1840), velmi plodný básník v l. 1862—72. Od básní vlasteneckých přešel k náladám z přírody a k erotice, v níž jsou patrny stopy vlivu Heineova a Hálkova. Hlavní význam jeho však spočívá v epice; po řadě dobrých ballad a romancí napsal rozsáhlejší lyrickoepickou, historickou báseň *Kral Přibysław* (1868), která vysoko vyniká ze soudobé produkce. Kromě těchto básníkův objevila se v »Lužičanu« v letech 60tých a poč. 70tých řada nových veršovců, z nichž však žádný nedopracoval se významnějšího místa v lužické poesii; z nich větší činnost vyvinuli H. Šała a K. H. Waŕko, z jehož prací zasluhují pozornosti popisné básně z přírody.

3. Doba nová. R. 1872 zemřel Zejleŕ — a v nejbližší době po jeho smrti objevuje se nové hnutí v lužické poesii a literatuře vůbec, dere se na povrch nový, mladý proud, který vynesl nové pokusy časopisecké na osvěžení lužického písemnictví a dal poesii lužické samostatného nástupce Zejleŕova, Jakuba Barta-Ćišinského. Vystupují v »Lužičanu« noví, mladí lidé, jimž záhy dosavadní měsíčník nedostačuje. Zakládají každoroční »skhadźowanky« lužické studující mládeže a na druhé z nich r. 1876 usnášejí se o založení listu mladé generace. Tak vznikla *Lipa Serbska* (1876—81), redigovaná s počátku E. Mukou, později J. Bartem-Ćišinským, z níž

zavanul do Lužice čerstvý, osvěžující vzduch, obdobný do jisté míry obratu v letech 40tých; jen že tentokrát měl nový ruch povahu čistě literární proti buditelskému rázu hnutí let 40tých. Starším zdála se »Lípa« trochu revoluční, příliš sebevědomou, ba i nesrbskou. Ale co se jim v »Lípě« zdálo býti cizím, mělo kořeny své v Čechách. Rozvíjející se poesie česká měla vliv na mladé hlavy — na nejnadanější z nich, J. Barta, zejména mladý tehdy ještě zjev české poesie, Vrchlický. Mladí však přese všecky výtky starých vytrvali, »Lužičan« počal upadati a r. 1882 splynul s »Lípou« v nový list *Łužicu*, jejíž redakci převzal Muka; tím přešlo vedení v belletrii úplně do rukou nového pokolení.

K této mladé družině náleželi belletristé J. Bart-Ćišinski, Ernst Muka, Michał Čoch, Jakub Skala, Michał Bjedrich (Wjeleměr), Mikławš Bjedrich, Jan Kral a J. A. Kapleř. Z nich mnozí umlkli neb přešli k jiným odvětvím literatury; tak Skala (* 1851) věnoval se literatuře náboženské a Muka jazykozpytu a národopisu. Tento však prokázal lužické poesii vynikající službu vydáním *sebraných spisů Handrija Zejleŕa* (1883—91). Záhy zemřel Michał Bjedrich-Wjeleměr (1855—1876), skutečný talent básnický, pozdní byronista, v němž však sílu vzpoury ochromuje vědomí tělesné slabosti a bezmoci; po marných vzletech a pokusech o rozbití pout uchyluje se k elegii a oddává se tiché melancholii a resignaci. Bratr jeho Mikławš Bjedrich (* 1859) začal verši, ale záhy přešel k próse, zejména k humoresce. Počátkem let 80tých však se odmlčel. K nim se v »Łužici« připojil Jan Wałtaŕ (Walter, * 1860), původem Němec, spisovatel básní vlasteneckých, nábožných a mystických *Za dušu a wutrobu* (1897). Později vystoupil v »Łužici« povídkami i verši (pod pseudonymem Dušan) také rodilý Slovák z Mošovců Jan Dobrucký (* 1854).

Nejvíce ze všech vynikl Jakub Bart (1856—1909), známější pseudonymem Ćišinski; *Kniha sonettow*

(1884) získala mu rázem první místo v poesii lužickosrbské. Byly to nebývalé zvuky v lužické literatuře, překvapující obsahem i vybroušenou, skvělou formou. Mistrovské ovládání formy prokázal také následující sbírkou *Formy* (1888), za níž šly *Přiroda a wutroba* (1889), *Serbske zynki* (1897), *Ze žiwjenja* (1899), *Krew a kraj* (1900), *Z křidłom worjołskim* (1904), *Z juskom wótčinskim* (1904), *Wysk a stysk* (1905), *Za ćichim* (1906), *Serbske wobrazki* (1908) a posmrtná kniha *Swětło z wyšiny* (1911). Knižně dosud nebyly vydány další básnické cykly *Z wotmachom*, *K hwězdam* a překlady *Z čěskich lyrow*. Ćišinski jest lyrik rázu hlavně reflexivního, v posledním desítiletí jeho života víc a více ozývala se u něho struna satirická. Obsahem valnou většinu jeho prací tvoří lyrika vlastenecká, čím dále ohnivější a pádnější, dále nálady z přírody i erótika, v posledních básních i mystika a náboženské přemítání. Lidovému duchu blíží se ve svých balladách a romancích, jinak je způsob jeho psaní čistě individuální, vědomě spějící za cíli jinými, než měli na mysli napodobitelé Zejleřovi. Básnická řeč Ćišinského je také zcela jiná, než básnická řeč Zejleřova a jeho epigonů. To vše také bylo příčinou výtek nenárodnosti, jež Ćišinskému činěny, ač neprávem. Vydal i veršované drama *Na Hrodźišku* (1880), jedinou to dosud dramatickou práci lužicko-srbskou literární ceny. Z doby

Obr. 17. Jakub Ćišinski.

prvních básnických pokusů vyniká idyllické epos *Nawo-ženja*, psané hexametrem, ale jen z části uveřejněné. Z té doby pochází také povídka *Narodowc a wotrodźenc* (v »Lípě Srbské«). V letech 1904 a 1905 napsal i dvě studie o novější lužicko-srbské literatuře (jedna vyšla ve »Sborniku po slavjanověděniju« I. v Petrohradě, druhá v »Letopisu Matice Srbské« v Novém Sadě).

Nová generace však vydala i vědecké pracovníky, z nichž první místo náleží Arnoštu Mukovi (* 1854), vynikajícímu jazykozpytci slovanskému a ethnografu. Jeho *Statistika Serbow* (1884—86) a zmíněná již historická mluvnice dolnolužická (*Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niedersorbischen Sprache* 1891), jeho četné sbírky lidových písní, rozpravy filologické a literárně historické v »Čas. Mać. Serb.«, jehož redakci převzal po smrti Hórnikově r. 1894, učinily jej známým po všem světě slovanském. Převzav duševní vedení života lužického v letech 90tých, připojil se k velikým svým předchůdcům, Smolerovi a Hórnikovi, s nimiž tvoří trojici stožárů lužické lodi. — Vedle něho z mladších věnoval se domácímu jazykozpytu Jurij Libš (* 1857), který sepsal první skladbu jaz. hornolužického (1884); praktickou mluvnici hornolužickou (1895) vydal Jurij Kral. — Ze staršího pokolení vynikající činnost v letech 70tých a 80tých vyvíjel Michal Hórnik. Důležitost má jeho *Historija serbskeho naroda* (1884, zpracování polského díla W. Bogusławského); ryzostí jazyka pak i pro slovanského filologa mají vynikající cenu jeho *Biblijske stawizny* a klassický překlad Nov. zákona (*Nowy Zakoń*, 1896) pro katolíky, pořízený spolu s pozdějším biskupem Jiřím Łusčanským (1839 až 1905), spisovatelem četných spisů náboženských a dějin lužického semináře v Praze. Vedle H. Dučmana, K. A. Jenče, M. Rostoka a jiných starších spolupracovníků »Časopisu Mać. Serb.« sluší uvésti zejména Jana Wjelu (Radyserba), který ve své starosti kromě belletrie věnoval se hlavně slovnikářství a příslovnictví; výsledkem

této jeho práce jest hlavně kniha *Přisłowa a přisłowne hrónčka a wusłowa hornjołužiskich Serbow* (1902). — K vědeckým a literárním pracovníkům luž. připojili se v letech 80tých Čechové Ludvík Kuba a Adolf Černý. První vydal sbírku lidových písní (1887), druhý kromě tří sbírek lidových písní vydal spis *Mythiske bytosće łužiskich Serbow* (1893—98) a jiné práce ethnografické a literárně-historické i stal se také belletristou hornolužickým (zejména četnými překlady z české poesie).

Obr. 18. M. Andricki.

Podobně jako v letech 70tých vystoupila i v letech 80tých mladá družina literární, jež si založila vlastní list. Byl to *Łužiski Serb* (1895—96), časopis pro srbský lid a studenty, jejž redigoval Mikławš Žur. Trvání jeho bylo příliš krátké, tak že se nemohl zakotviti hlouběji v lidu i literatuře. Zajímavo jest, že byl vlastně orgánem pražské »Serbowky«; evangeličtí studenti účastnili se teprve v několika posledních číslech, kdy se stal spoluredaktorem J. Gólč. V poesii »Lužického Srba« udával tón Jakub Šewčik (* 1867), jenž však záhy se odmlčel. Povídkami z lidového života zásobil »Lužického Srba« J. Nowak-Kašečanski.

Krátce po zaniknutí »Lužického Srba« vystoupil v »Katolickém Poslu« Jurij Winger (* 1872), dobrý povídkář, později i cestopisec a překladatel ze slovanských literatur. Vynikl zvláště v povídce historické, na níž jest patrný vliv studia V. Beneše-Třebízského. Ze-

jména sluší uvésti povídky *Hronow* (1893) a *Poslednja primicija w Tuchorju* (1894).

Po zaniknutí »Lužického Srba« jest zase jediným belletristickým časopisem »Łužica«, v níž v letech 90tých velmi čile a bystře pracoval Mikławš Andricki (1870 až 1908), spoluredaktor (a ve skutečnosti redaktor) její od r. 1896—1904. Hlavním jeho oborem byla publicistika, jak bylo již řečeno v dějinách národnosti; kromě toho psal i drobnější črty belletristické, překládal, zejména divadelní hry (mezi nimi Jiráskovo drama *Gero*, 1906), a napsal i studii o Ćišinském (1906). Po Andrickém převzal redakci »Łužice« Jakub Ćišinski (s ním byl do r. 1907 jako redaktor stále ještě uváděn Muka), za něhož, podobně jako za Andrického, vyznamenávala se »Łužica« rozhodným vystupováním ve věcech národních. Také ostřejší tón kritický se v ní ozýval. Od smrti Ćišinského jest jmenován jako odpovědný redaktor Marko Smoleŕ, ale skutečným redaktorem jest Fr. Kral (* 1886). »Łužica« vede si stále živě, zejména v projednávání věcí národních, a vynáší i jména nových pracovníků. Ale ještě nyní dominuje zde stále Ćišinski pozůstalými básněmi a básnickými překlady.

»Serbske Nowiny« vycházejí při stejném programmu i rozsahu od r. 1884 redakcí Marka Smoleŕa (* 1857), syna velikého buditele lužického. M. Smoleŕ koná ve svém listě i nemalou práci belletristickou nesčetnými překlady povídek a novel (hlavně z češtiny a ruštiny). V »Srbských Novinách« v prvních letech XX. stol. počal uveřejňovati básně v antických rozměrech starší evangelický spisovatel náboženský, Matej Urban (* 1846). R. 1905 vydal sbírku jich *Wótčinske hrona*, blížící se svými thematy vlasteneckým básním Ćišinského. Po ní následovala sbírka vlasteneckých sonetů *Wokřewne wonješko* (1907) a náboženská báseň nebo vlastně kruh básní, psaných antickými rozměry a opěvujících utrpení a oslavení Kristovo: *Stawizna ćeŕpjenja a překras-*

njenja našeho Knjeza a Zbóžnika Jezom Khrysta (1908).

Od r. 1891 vychází při »Srbských Novinách« jako samostatná příloha náboženský týdeník *Pomhaj Bóh* redakcí J. Gólče (v prvých 2 letech také F. Selly a P. Lenika) a K. A. Fiedleřa; kromě toho vycházel jako samostatná příloha »Srbských Novin« od r. 1881 *Serbski Hospodař*, jenž se od r. 1883 tiskl při stejném obsahu zvlášť v pravopisu evangelickém a zvlášť v katolickém. Založil jej M. Hórnik, po něm jej dlouhá léta (od 1882) redigoval G. Kubaš, po něm K. Wjeńka, potom Jak. Nowak-Horjanski a po několikaleté přestávce J. Słodeńk a M. Nawka. V posledních letech vycházel již jen v pravopisu katolickém a koncem r. 1910 byl zastaven (splynul s »Kat. Poslem«).

V »Čas. Maćicy Serbskeje« přibyli v posledním desítiletí noví spolupracovníci Marćin Renč (články historické), Matej Handrik (národopisné a jazykozpytné studie a materiály z okolí Slepého), Jurij Pilk (četné rozpravy historické), Bogumił (G.) Šẃela (jazykozpytné práce o dolnolužičtině), Jakub Nowak, Jakub Šewčik, Jan Cyž (přísp. literárně hist.), M. Andricki (studie o Ćišinském), Mjertyn Moń (sbírky folkloristické), Jan Křižan, Jan Aug. Jenč (studie o mythologii), Polák Alfons Parczewski (studie statistické, historické, literárněhistorické i jazykové), Rus Vl. Francev (korespondence), Čechové Jos. Karásek a F. Tajrych a j.

V druhé polovině let desátých XX. stol. vzniká také časopisectvo pro děti a vůbec se rozvíjí literatura pro mládež. Do té doby nebylo časopisu pro mládež kromě několika čísel časopisu *Njebjeska Zahrodka* (1888), a to ještě byl podnik cizí (byl vydáván asi ve 13 řečech zároveň). R. 1906 začal Fr. Kral (pseud. Rachlowc) vydávati čtvrtletní dětské přílohy ke »Katolickému Poslu« (*Raj*) a k »Srbským Novinám« (*Zahrodka*). »Raj« potom vydáván byl měsíčně a konečně vychází čtrnáctidenně písmem latinským, kdežto »Zahrodka« se neroz-

vijí. Neblahá roztržka v pravopise a nepochopitelná konservativnost evangelíků, kteří jinde jsou hlasateli pokroku, kdežto v Lužici tvrdošíjně ulpívají na zastaralém německém pravopise, škodí i zde. Čilý redaktor »Ráje« vydal r. 1911 pro děti i kalendářík *Nadžěja*. R. 1910 vyšel i pěkně vypravený, illustracemi Preissigovými ozdobený překlad Karafiátových »Broučků« (*Brunčki*) od C. Wjeńky, první to knížka svého druhu v lužickosrbské literatuře.

Oba kalendáře pro lid, evangelický *Předźenak* a katolický *Krajan*, vycházejí dosud pravidelně.

Jak patrno, literatura hornolužická rozvila se za posledních sto let znamenitě. Rozkvět její označuje nejlépe rozvoj časopisectva od Dejkova »Vyprávěče a Kurýra« až k řadě soudobých časopisů hornolužických, ve vědě označují postup jména Smoleŕ, Pful, Hórnik, Muka, v belletrii především jména Zejleŕ a Ćišinski. Ale v belletrii skoro po dvě desítiletí od zániku »Lužického Srba« panovala stagnace — od družiny, seskupené kolem tohoto listu, nevyskytlo se mladé hnutí, které by vyneslo nové síly. Stál tu jediný, silný Ćišinski, vedle něhož se ozýval stařičký Radyserb-Wjela a vystoupil rovněž starší již pracovník M. Urban. Za těch okolností působila smrt Jakuba Ćišinského tím více jako úder hromový. Vyslovovány i pessimistické obavy, že tento nejskvělejší dosud zjev lužickosrbské poesie byl zároveň — posledním básníkem lužickosrbským vůbec.

Ale nebylo by to ani přirozeno, kdyby ze semene jím zasetého nemělo nic nového vzklíčit. V posledních letech, ještě za života Ćišinského, ozývala se v »Łužici« nesměle nová jména básnická: Michał Nawka, Jan Cyž, po smrti Ćišinského Józef Nowak, Józef Jakubaš a konečně s odvahou a vervou Jan Skala, při jehož pružných verších a poeticky zachycovaných náladách přírodních bezděky tane otázka: Snad ten přináší zase jiskru boží a jest povolán, aby znova vznítil plamen lužické poesie? Z ostatních M. Nawka pokouší se i na poli drobno-

kresby novellistické a překládá (přeložil Gogolova »Revisora«[1]), kromě něho vystoupil delší povídkou Pawoł Domaš (vlastním jménem Mikławš Hajna), pilně překládá Jan Bryl (Serbin) a píše s Nawkou, Wjeńkou a j. i různé články. Připojíme-li k nim F. Krale, redaktora »Łužice« a »Ráje« — máme pojednou novou, mladou družinu literární, tak dlouho očekávanou. Kde jsou nová poupata, jest naděje na květy a plody. Nová družina má připravenější půdu pod nohama, než měli předchůdcové, může tedy pracovati směleji, více do hloubky i do šířky. Jen má-li dosti vnitřní síly a talentu. Jsme na prahu doby nových nadějí — kéž nás nesklame.

B. Dolnolužická.

1. Doba stará. První literární památkou dolnolUž. a luž.-srbskou vůbec jest Jakubicův překlad Nového zákona (viz str. 109.) z r. 1548. Také první známý tisk luž.-srbský náleží dolnolužičtině, je to *Zpěvník* a *Lutherův malý katechismus* v překladě Albina Mollera (asi 1542 až asi 1626) z r. 1574. Následoval r. 1610 katechismus *Enchiridion Vandalicum*, jejž vydal Ondřej Tara (Tharaeus). Jak patrno, také literatura dolnolužická byla vyvolána potřebou náboženskou, jíž výhradně sloužila až do stol. XIX. Při tom ovšem přirozeně byli spisovatelé dolnolužičtí jako hornolužičtí vedeni k badání jazykovému; tak již r. 1650 Jan Chojnan (kolem 1600—1664), pokusil se o mluvnici dolnolužickou *Linguae Vandalicae conatus*, která však nikdy nebyla tištěna, ale často opisována. Tiskem od Tharaeova katechismu nic dolnolUž. nevyšlo (nepřihlížíme-li k malému *Abecedáři* z r. 1671) až do působení Bohumila Fabricia, rozeného Němce, jenž r. 1706 vydal *Lutherův malý katechismus* a vida, kterak dychtivě byla knížka přijata, založil ve vsi svého působení (v Kóřeni u Chotěbuze) vlastní knihtiskárnu, v níž vytiskl překlad *Nového zákona* r. 1709 a později ještě r. 1728

a 1741. Po něm v prvé polovině XVIII. století vydávali Dolnolužickým Srbům náboženské spisy (katechismy) Abraham Kńežk (1670—1732), Kryša Gabriel Fabricius († 1757) a Bohuvěr L. Lehmann. Ve druhé pol. XVIII. století působili v dolnolužické literatuře tři Němci: Jan L. Wille vydal r. 1753 *Knihy žalmů*, r. 1754 a 1769 *Jesusa Siracha*, r. 1760 *Kancionál*; Jan Boh. Hauptmann (1703—1768) vydal r. 1761 velmi dobrou *Dolnolužickou mluvnici* a 1769 *Lubńowski sarski sambuch* (kancionál); konečně Jan S. Schindler (1758—1841) vydal r. 1791 *Biblickou dějepravu*. Vedle nich pouze dva Dolnolužičané koncem XVIII. stol. věnovali se literárním potřebám dolnolužického lidu: Jan Bjedrich Fryco (1747—1819), který přeložil *Starý zákon* (1797), a bratr jeho Pomhajbóh Khrystalub Fryco (1744—1815), vydavatel Lutherova *Katechismu* (1774), modliteb (*Bjatowaŕske knigły* 1797) a j. Na počátku XIX. stol. oba překlady Písma, Frycův a Fabriciův, znova vydal Schindler, ale pokazil mnoho dobrého v řeči a pravopise Frycově. Kromě toho vyšla v l. 1824—1829 trojdílná Schindlerova postilla (*Pŕatkaŕske knigły*). Jinak nikdo se v první polovici XIX. stol. nestaral o duševní potravu lidu dolnolužického; jediný D. B. Głowa (Kopf asi 1787—1865) vydával mu náboženské knížky (zejména *Serbske spiwaŕske knigły*, 1806) a příležitostné zpěvy a písně, psané bídným jazykem i pravopisem. Přece však rozcházely se v mnoha tisících výtisků mezi vesnickým lidem, který dychtivě sahal po každém tištěném slově srbském. K literatuře dolnoluž. sice náleží 2. díl Smoleŕovy *Sbírky písní*, ale vzácné dílo to nemělo vlivu na lid; při vydávání písní dolnoluž. byli Smoleŕovi nápomocni K. V. Broniš (1788—1881), bratr jeho Jind. Aug. Broniš, Jan Post a Komor. Dolnolužické písně sbíral také Bohakhwal Markus, ale ty vyšly teprve značně později, již po smrti sběratelově (v »Časop. M. S.«, 1881, vyd. Hórnik). Ani *Dolnolužický slovník*, jejž sepsal J. G. Zwahr a jejž vydal syn jeho

*

teprve r. 1847, neměl při své neúplnosti a nedokonalosti valného vlivu na rozvoj chudičké literatury dolnolužické.

2. Doba nová. Teprve od r. 1848 vlivem nár. hnutí v H. Lužici nastává jakýsi obrat k živějšímu ruchu i v literatuře dolnolouž. Toho roku pastor Mato Nowka († 1862 neb 1863) založil skrovničký týdenník *Bramborski serbski Casnik*, jenž však již r. 1852 přestal na půl roku vycházeti; pak ujal se redakce pastor Kito Pank (1808—1895), načež od roku 1864 jej rediguje učitel Kito Šẃela (* 1836). Jsou to jediné týdenní noviny dolnolužické vlivu nepatrného, jež působily leda tím, že byly psány dolnolužicky. »Braniborského« v něm bylo vždy více než »srbského«, pročež zcela správně od r. 1885 změněn jeho titul v »Bramborski Casnik«. Kromě »Casniku« jisté oživení dolnolužické literatury přivésti slibovalo založení »Serského towarišstwa Dołojcneje Łužyce« r. 1850; ale po vydání agitační brošurky a dvou knížek pro lid obsahu zábavného, přeložených z němčiny, činnost spolková utuchla. A tak kromě »Casniku« vycházely zas jen tu a tam spisy pro náboženskou potřebu lidu přičiněním Šẃely, Grysa († 1878), Panka, Kopfa, Tešnaŕa, Haussiga, P. Broniše, Kita Albina († 1888) a Šadowa; vedle nich lze jmenovati pouze Dalejovu (K. Ch. Dalej, něm. Dahle, † 1892) stručnou *Dolnolužickou mluvnici*, něm. sepsanou ku potřebě srbských žáků gymnasia chotěbuzského. Důležitost má nové vydání Nového zákona z let 1860 péčí J. B. Tešnaŕa a hlavně vydání celé bible péčí pastora K. Haussiga (1821 až 1870) a jeho spolupracovníků Albina, Šadova, Broniše, Panka a Tešnaŕa. Největší činnost vyvíjel Jan Bjedrich Tešnaŕ (1829—98), jenž zahájil své působení překladem německého traktátu proti opilství *Z kjarchoba domoj*, načež se věnoval vydání Nového zákona a účastnil se vydání celé bible. Dvojí vydání Willova kancionálu (1860 a 1866) pod srbským názvem *Serske duchowne kjarliže*, dále *Wósomźaset duchownych kjarližow* pro školy (1869), sbírka pův. kázání *Ten*

kněz jo mój pastyř (1869, 4. vyd. 1901) a *Nowe bjatowařske knigły* — toť další hlavní body jeho činnosti. Pro literaturu dolnolužickou mají knihy Tešnařovy důležitost snahou po čistotě jazyka a ustálení pravopisu.

Do této doby spadají skrovné počátky dolnolužické belletrie. Prvním básníkem dolnolouž. byl Kito B. Stempel (asi 1787—1867), jenž přeložil *Faedrusowe basnicki* (v »Čas. M. S.« i v otisku r. 1854). Překlad Theokrita zůstal pouze v rukopise, tak jako většinou i jeho původní, široké básně epické, z nichž jedna dokonce se ztratila; jen v »Łužičanu« 1861—64 tištěny jsou některé ukázky z básně *Te tśi rychłe tšubale: zuk, głos a rěc.* Těžkopádné verše jeho mají cenu spíše filologickou než literární. Několik slabých básniček napsal Hendrich Kopf (1833—1884; pseud. Bukowinski) do »Łužičana« a Mjertyn Grys († 1878) do »Čas. Mać. Serb.«; Grys kromě toho vydal sbírku nábožných i světských písní, přeložených i původních, literárně bezcenných (*Spiwańa młodym i starym*, 1867).

Obr. 19. M. Kósyk.

Teprve vystoupením evang. duchovního M. Kósyka (*1853) v »Čas. Mać. Serb.« 1878 objevuje se v literatuře dolnolužické vážnější talent básnický. Od vřelých elegií vlasteneckých přešel k písním a balladám v duchu národním, kterýž obrat konečně vynesl dolnolužické literatuře rozměrnější idyllu *Serbska swaźba w Błotach* (1880), psanou hexametrem. Po ní následovala historicko-epická báseň *Pśerada markgrofy Gera* (»Čas. M. S.«, 1882)

a drobnější básně v »Łužici«, které však po odchodu básníkově do Ameriky stále řidly, až konečně básník odmlčel se úplně. Část jeho sebraných básní vydalo dolnolužické studentsvo 1893 (*Zběrka dolnoserbskich pěsńow*). Před ním r. 1877 vydal Němec Jiří Sauerwein (1831—1904) hrstku písní, snažících se zalíbiti vkusu lidovému, *Serbske stucki* (v »Časopise Maćicy Serbskeje« i zvlášť); budí však zájem více svým původem, než cenou literární. Sauerwein totiž mluvil a psal celou spoustou jazyků, na př. i litevsky, i jazyky východními, ale jazyk a kraj i lid dolnolužický si oblíbil obzvláště, tak že i za jeho práva lámal kopí. Proti útokům německé žurnalistiky na Srby vydal brošurku *Noch etwas mehr Licht in der sehr trüben Sache des wendischen Panslavismus* (1885) a proti poněmčování srbských dětí školou brošurku *Leśe-Woda abo Hucba mimo płoda* (1885). V letech devadesátých minulého století, když se Kósyk již odmlčoval, počal v »Casniku«, v »Pratyji« i »Łužici« vystupovati učitel Fryco Rocha-Tuřański (* 1863), který jest nyní, když Kósyk se již neozývá, jediným básníkem dolnolužickým. Básnickou individualitou, která by dovedla vznésti dolnolužickou poesii k absolutním výšinám umění, není ani on, ale má lehký verš, jímž dovede vysloviti i vřelejší city vlastenecké, i prostinké látky z všedního života, blízké lidovému cítění. Verše jeho nyní pravidelně vycházejí kromě »Casnika« také v »Łužici«; větší ukázku přinesl r. 1898 i »Časopis Maćicy Serbskeje« (*Wěnašk dolnoserbskich pěsńow*).

Kolem r. 1880, kdy Kósyk vystoupil, vůbec počal živější ruch v dolnolužické literatuře, podnícený zejména také založením dolnolužického odboru »Matice Srbské«. Duší tohoto odboru byl Hendrich Jordan (1841—1910), původem Hornolužičan, který v matičních knihách vydal řadu povídkových a vzdělavacích spisů pro lid (*Bogumił*, *To som cynił za tebe*, *Jaden źeń w Kapernaumje* a j.) atd. On také přispíval pracemi z dolnoluž. folkloru

a slovnikářství do »Čas. Mać. Serb.« (zejména *Delnjołužiske ludowe bajki*, 1876—79). V publikacích pro lid, vydávaných dolnolužickým odborem, kromě Jordana spolupracovali Tešnař, Rocha, Krušwica, Ladko, Kołoźej, Nyčka, Šẃela, Kóřeńk, Haussig, Rěžo, P. Broniš, G. Broniš a j.

V jazykozpytu dolnolužickém pracovali Hornolužičané M. Hórnik (rozpravami v »Čas. M. S.«) a zejména E. Muka, který vydal zmíněnou již histor. mluvnici dolnolužickou. Po něm na základě jeho prací Dolnolužičan G. Šẃela (* 1873) ujal se zejména otázky pravopisné a vydal pravidla sjednoceného a ustáleného dolnolluž. pravopisu (*Dolnoserbski pšawopis*, 1903). Velmi prospěšnou práci, zejména pro inteligentní dorost, vykonal také svou praktickou mluvnicí a cvičebnicí dolnolužickou (*Lehrbuch der niederwendischen Sprache*, 1905 a 1911). Do starších ročníků »Čas. M. S.« slovnikářskými pracemi (kromě H. Jordana) přispívali Dolnolužičané K. W. Broniš a J. B. Nyčka, do novějších kromě Nyčky pracemi jazykozpytnými a folkloristickými G. Šẃela, G. Bolte a M. Móń.

Časopisectvo dolnolužické zastupoval do r. 1904 jen *Bramborski Casnik*. Vycházel sice v l. 1870—71 náboženský měsíčník *Missiońske powěsći* a roku 1890 redakcí G. Broniše týdeník pro lid a zejména pro mládež *Serbska hutšoba*, ale oba zanikly. Teprve koncem r. 1904 počal ev. farář B. Bieger vydávati náboženský měsíčník *Wosadnik*, jenž dosud vychází redakcí F. Rochy (více o »Wosadniku« na str. 93.).*)

*) Hlavními prameny dějin lužickosrbské literatury jsou práce *Jenčovy* a *Dučmanovy*, vzpomenuté v této kapitole. Soustavný přehled podán v díle *A. N. Pypina* a *V. D. Spasoviče* »Istorija slavjanskich litěratur« (díl II., 2. vyd. 1881, český překlad Kotíkův 1880—82). Kromě toho viz moje práce: »O nynější luž. literatuře« (Různé listy o Lužici, 1894), »Sto let lužického časopisectva« (Květy. 1899); »Sto let lužickosrbské poesie« (Slovan. Přehled III.), »J. Ćišinski a nová doba horno-

VI. Umění, hudba, divadlo.

Umění výtvarná zastoupena jsou u Srbů Lužických jediným jménem; byl to Hendrich Theodor Wjela (německy Wehle, 1778—1805), oblíbený u dvora cara Alexandra I. Maloval krajiny kavkazské, perské stepi atd.

Šťastnější jsou Srbové Lužičtí v hudbě, v níž vynikli hlavně tři skladatelé: Korla August Kocor (1822 až 1904), Bjarnat Krawc (* 1861) a Jurij Pilk (* 1858). První z nich vynikl četnými písněmi, skládanými v duchu národním; cykly takových písní jsou i větší jeho skladby oratorické (»Nalěćo«, »Podlěćo«, »Žně«, »Nazyma«, »Zyma«, »Kwas«), ba i opera »Jakub a Khata« (vše na texty Zejleřovy). O proniknutí jeho skladeb duchem lidové písně svědčí znárodnění četných jeho písní. Moderně vzdělaný skladatel jest Krawc; čím jest Ćišinski srbské poesii, tím jest Krawc hudbě srbské. Také on jest skladatelem četných písní, ale ty, ač také čerpají z národní písně, náležejí náladou

Obr. 20. K. A. Kocor.

---

lužické poesie« (Slov. Přehl. IX.), výroční přehledy lužickosrbské literatury v ročnících Slovanského Přehledu, »První lužický časopis a jeho redaktor« (Zlatá Praha V.), »Michal Hórnik« (Slovanský Sborník, 1887), »Vlastní životopis J. A. Smoleřa« (Slovanský Přehled XII.), »Lužické spisovatelky« (Lumír, 1894), »Herta Wićazec« (Budyšín, 1901), »Stawizny basnistwa łužiskich Serbow« I. (Bud., 1910) a j.

i provedením hudbě moderní. To zejména platí o jeho delikátních skladbách symfonických (»Při Lubaće« a j.). Moderní, velice náladový skladatel jest i Pilk (pseud. Pawoł Hodźijski), jehož zpracování nár. písní jsou znamenitá. Z větších jeho skladeb zasluhuje býti uvedena opera »Smjertnica«. Mladší jejich epigoni (Słodeńk, Frejšlak) nevyspěli ještě v hudební individuality.

(O hudbě lidové a hudebních nástrojích bude řeč níže v oddílu: Umění lidové.)

Divadlo v srbské Lužici jest dosud jen ochotnické, o nějaké stálé scéně nemůže býti řeči. První divadlo srbským jazykem bylo hráno 2. října r. 1862 v budyšínské srbské Besedě. K představení tomu zvolen Klicperův »Rohovín Čtyrrohý« v překladě J. Ćěsly (»Rohowin Štyrirohač«). Od té doby řada vesnických spolků hlavně v saské H. Lužici pěstuje horlivě také divadlo; i studentstvo o svých skhadźowankách pořádává divadelní představení. Repertoir lužický jest ovšem lidový; skládá se skoro šmahem z překladů a zpracování divadelních her cizích, většinou českých (Klicperových, Pflegrových, Stroupežnického, Koldy Malínského, Jiráskových a j.), též polských (Bałuckého, Fredry), ruských (Gogola) a německých. Přináší je »Serbska dźiwadłowa zběrka« (dosud 17 čísel), kterou vydává od r. 1880 Arn. Muka (s ním po nějaký čas i Ćišinski a Andricki). Kromě ní jest i »Dźiwadłowa zběrka« Marka Smoleŕa (dosud 4 č.). Některé divadelní hry vyšly i mimo tyto sbírky, tak že všech divadelních her vydáno dosud 40. Cizí hry překládali a zpracovávali J. Ćěsla, A. Muka, J. Bart-Ćišinski, M. Žur, J. Winger, M. Andricki, M. Hajna, M. Nawka, F. Kral-Rachlowc, M. Kokla a j. Jediným původním dílem dramatickým určité ceny literární jest Jakuba Ćišinského historická truchlohra »Na Hrodźišku«. Jinak jest i několik původních her lidových, zvláště žertů a frašek, od H. Dučmana, M. Andrického, M. Hajny a j.

Opera srbská (ač jich jest několik od Kocora, Krawce

a Pilka na libretta Zejleřova, Ćišinského a Dučmanova) dosud provedena nebyla.*)

VII. Život spolkový.

Doplňkem k oddílu o dějinách lužickosrbské národnosti podávám přehled ruchu spolkového, poněvadž v něm se obráží síla národního uvědomění a životnosti větve lužickosrbské.

Na prvním místě stojí spolky k vydávání knih, z nichž zase nejpřednější místo zaujímá *Maćica Serbska v Budyšinje*, zároveň jediná učená společnost lužickosrbská. Vydává vědecký »Časopis Maćicy Serbskeje«, samostatné vědecké publikace a spisy pro lid. Její výroční »hłowna zhromadźizna« (valná hromada) koná se pravidelně ve středu povelikonoční a jest předním národním svátkem lužickým. Tento den, středa po velikonocích, jest vůbec dnem přehledu národní práce; na něj kladou své výroční schůze i jiné kulturní spolky, zejména svaz spolků studentských, i sjíždí se v tu dobu srbské vzdělanstvo i probudilejší rolnictvo ze všech konců Lužice do Budyšína, radí se, beseduje a vším tím posiluje a rozohňuje k další práci. Při Matici jest řada pracovních *odborů*, které se scházejí a o své činnosti referují hlavně po vánocích; nyní jest jich 9, totiž: odbor jazykozpytný, historicko-archaeologický, národopisný, umělecký, belletristický (a zároveň divadelní), hudební, paedagogický, přírodozpytný a národohospodářský. — K Matici Srbské pojí se jako samostatný odbor *Matice Dolnolužická*, který se stará o vydávání lidových spisů dolnolužických. — Vedle Matice působí v Horní Lužici *Serbske lutherske knihowne towařstwo*, jež vydává náboženské knihy pro

*) Srov. můj článek »Lužické divadlo a pěvecké slavnosti« v knize »Různé listy o Lužici«.

evangelíky, a podobné katolické *Towaŕstwo swjateju Cyrilla a Methodija.*

K těmto spolkům důležitostí svou se druží *Towaŕstwo pomocy za studowacych Serbow*, poskytující stipendia i menší podpory srbským studujícím. O srbské studentstvo a jeho zájmy nejnověji (od r. 1910) se stará také *Towaŕstwo starych knjezow serbskeje studowaceje młodźiny,* t. j. spolek bývalých členů lužickosrbského studentského svazu. Má pečovati o udržování studentských spolků a o zachování neb zřizování hodin jazyka srbského při středních školách.

Velmi významné jest *Swobodne zjednoćeństwo katholskich wučerjow serbskeje Łužicy* (Volné sdružení katolických učitelů srbské Lužice), mající na zřeteli zájmy učitelstva i obecného školství lužickosrbského v katolických osadách. (Že se tu sdružili učitelé jen jednoho vyznání, vysvětluje se tím, že obecné školství v Sasku jest konfesijní.)

V poslední době (1909) vznikl také první politický spolek, totiž *Wjesne wólbne towaŕstwo.* Působil výborně při posledních volbách do saského sněmu a zasahuje i do jiných důležitých otázek národních. R. 1910 na př. svolal řadu veřejných schůzí proti zkracování beztoho skrovných práv srbského jazyka v obecné škole. Přijaté resoluce protestovaly zejména proti počínání budyšínského okr. inspektora školního rady Bacha.

Velký význam mají v Lužici spolky studentské, jichž je řada — více neb méně, podle toho, kde, v kterých městech a ústavech právě lužickosrbská mládež studuje. Nejstarší jsou: *Sorabicum* v Lipsku pro srbské posluchače tamější university, *Serbowka* v Praze pro theology i gymnasisty, kteří zde studují (v dřívějších dobách i pro netheology, ale nyní správa pražského semináře takové studenty do ústavu nepřipouští, čímž ve skutečnosti nejsou připuštěni ani do Serbowky) a *So-*

cietas slavica Budissinensis pro budyšínské gymnasisty. K nim se pojí *Włada*, spolek chovanců katolického učitelského ústavu v Budyšíně, *Swoboda*, spolek chovanců evangelického semináře učitelského v témž městě, a *Syrotka*, spolek srbských studujících na gymnasiu v Doupově, v uzavřeném území v Čechách. (Vznik tohoto spolku je spojen se snahami saské vlády a německých biskupů drážďanských po odstranění srbského semináře z Prahy; dosud studovali všichni gymnasisté, posílaní do Čech, na pražském německém gymnasiu malostranském — nyní od r. 1909 část jich, z nižších tříd, jest odkázána do Doupova.) Dolnolužické spolky »Zwěstk« a »towarišstwo« dolnolužických srbských chovanců učitelského semináře v Staré Darbni již po řadu let nedávají známky života, pročež jich zde k nynějším spolkům nepočítáme. Všecky studentské spolky spojeny jsou ve svaz se zvláštními stanovami, jemuž se podle jeho populárního výročního sjezdu říká *skhadźowanka*. Svaz má nyní tři sjezdy: letní o velkých prázdninách (hłowna skhadźowanka serbskeje studowaceje młodźiny), jarní v době velikonoční (nalětnja skhadźowanka) a od r. 1910 i zimní v době vánoční (hodowna skhadźowanka). Mimo skhadźowanku stojí činné pražské *Łužisko-serbske towařstwo Adolf Černý*, které nyní již není ryze studentským spolkem, ač bylo založeno lužickosrbskými studenty, vystoupivšími z pražského semináře (lépe řečeno přinucenými k vystoupení proto, že po absolvování gymnasia nevstoupili na theologii); nyní také již to není spolek pouze srbský, nýbrž česko-lužický a přeměňuje se pomalu ve spolek srbofilů. Ze studentských spolků předního místa si dobyla »Serbowka« celou svou činností od svého založení. V rukopisných ročnících prací jejích členův uloženo jest množství prvotin pozdějších předních spisovatelův a vlastenců lužickosrbských. Vybrané práce také vydala tiskem ve 4 svazcích svých »Jubilejních spisů«. Svaz všech studentských spolků podnikl svým nákladem vydání Sebraných spisů Ondřeje Zejleŕa. Jinak

působí svaz probuzensky tím, že pořádá své sjezdy po lužickém venkově, a to každého roku jinde a hlavně v místech ohrožených. Spolek »Adolf Černý« vydal »Brunčki«, překlad Karafiátových »Broučků«. Jinak všecky studentské spolky založeny jsou k tomu, aby se jejich členové v společných hodinách vzdělávali v mateřštině a i jinak, společným studiem domácích dějin, literatury, četbou a pod. rozvíjeli své národní uvědomění. Zkrátka, nahrazují si společnou soukromou pílí, co jim cizí škola nepodává.

Zábavně poučných spolků jest značný počet: *Bjesada* v Budyšíně, nejstarší ze všech, ale v posledních letech pohříchu málo činný, katolická *Jednota*, rovněž v Budyšíně, *Serbske towaŕstwo za Khwaćicy a wokolnosć* (s odborem divadelním a pěveckým, což platí skoro o všech zábavně-poučných spolcích lužickosrbských), podobné *Serbske towaŕstwo* v Bukecích, *Serbska Lipa* v Rakecích, *Jutnica* v Njeswačidle, *Lubin* v Budestecích, *Serbosław* v Khróšćicích (»serbske mužske towaŕstwo«), *Klinka*, volné sdružení selských synků v Khróšćicích, *Towaŕstwa knježnow* (spolky dívek) v Radwoŕu a Ralbicích, *Čornobóh* a *Jednota* v Drážďanech, katolické besedy (*Katholske bjesady*) v Staré Jaseńci, Kukově (v posledních letech znova posrbštěná), Radwoŕu, Ralbicích a pěvecké spolky (*Serbske spěwaŕske towaŕstwa*) v Khróšćicích (*Jednota*), Radwoŕu (*Meja*), Pančicích (*Lipa Serbska*), Ralbicích (*Lilija*), Baćoni, v Kulově (*Bratrowstwo*) a v Slepém (oba poslední v pruské H. Lužici). Většina těchto spolků vyvíjí velmi živou činnost, zejména v posledních letech; znamením vzestupu spolkového života jsou i sjezdy srbských spolků, pořádané od r. 1909. Zdá se, že povedou k dávno zamýšlenému svazu lužickosrbských spolků.

Takový důležitý svaz utvořila řada hospodářských spolků. Je to *Towaŕstwo serbskich burow* s pobočnými spolky v Khróšćicích, Ralbicích, Malém Wjelkově,

Bělčecích, Bukecích, Poršicích a v Hodźiji. Vedle nich jsou samostatné rolnické spolky (*burske towařstwa*) v Rakecích, Šešově, Bukecích, Wojerecích, v Stróži, Wochozích (*Towařstwo serbskich hospodarjow*) a v Slepém (poslední čtyři v pruské H. Lužici). K nim se druží spolek k pojišťování dobytka v Ralbicích a včelařský spolek *Serbska pčołnica* v Khróšćicích.

Sem hodí se připojiti hospodářské záložny a spořitelny (*nalutowařnje*) v Radwořu, Róžantě, Khróšćicích, Wotrowě, Hodźiji, Baćoni, Malém Wjelkově, Zarěči a Malešecích. Také svaz těchto záložen se připravuje.

Ve Velké Dubrawě je spolek na podporu nemocných; v Dźiwoćicích náboženské *Serbske evangelske-lutherske missionske towařstwo.**)

Celkem tedy mají Lužičtí Srbové nyní (pokud lze zjistit) 66 spolků a družstev; z nich jsou literární 4 (počítáme-li samostatně i Dolnolužickou Matici), mezi nimiž 2 náboženské (jsou tedy náboženské celkem 3), učitelský 1, obecně kulturní 1, politický 1, studentských 7 (i se spolkem »A. Černý«), zábavně-poučné 24 (mezi nimi ryze pěveckých 7), hospodářských 16, podpůrné 2, pojišťovací 1, záložen 9. Podle nářečí jest jen 1 dolnolužický (nepočítáme-li nečinné 2 spolky studentské), ostatní hornolužické. Z hornolužických připadá na pruskou část Horní Lužice 6, na saskou Horní Lužici 52, mimo Lužici má sídlo 7 spolků. — Od prvního přehledu lužickosrbských spolků, jejž jsem podal v I. roč. Slovanského Přehledu, přibylo 13 spolků.

VIII. Školství.

Jak již řečeno, národního školství obecného ani vyššího v Lužici není; srbský jazyk jest v lidových školách

*) Jsou v srbském kraji i spolky vojenských vysloužilců, ale ty jsou německé duchem i působením.

pouze pomocným, střední školy jsou vůbec jen německé. Přece však ve směru národním jsou v Sasku mnohem lepší poměry než v Prusku.

V Sasku již školní zákon z r. 1835 přihlížel poněkud k mateřskému jazyku lužickosrbských dětí: dovoloval učiti náboženství také srbsky (školy obecné jsou totiž konfessijní). R. 1848 podali Lužičtí Srbové k saskému ministerstvu petici, jejíž hlavní body žádaly ve věcech školských: 1. rovné právo srbštiny s jazykem německým ve školách srbských, tedy zavedení škol utrakvistických místo německých; 2. zavedení srbštiny jako zvláštního předmětu vyučovacího na gymnasiu a učitelském ústavě, pro chovance učitelského ústavu pak i zavedení hospitací na některé srbské obecné škole. Jak patrno, byly požadavky srbské petice velice skromné — proto ani ty v celém rozsahu nesplněny; kdo málo žádá, dostává ještě méně, ne-li nic. R. 1849 vláda ustanovila, že se *má* v elementárních srbských školách vyučovati náboženství na základě mateřského jazyka dítek, krom toho pak i srbskému čtení. Tak zní v podstatě i nový zákon školní z 26. dubna r. 1873. Dle něho vyučuje se náboženství srbsky tam, kde jsou srbské bohoslužby; při tom však má se přihlížeti k tomu, aby děti dovedly vše i německy pověděti. Podle slovného znění zákona jest vlastně i v náboženství lužická srbština jen jazykem pomocným. Čtení a psaní učí se s počátku německy a srbsky. Ve všem ostatním má se co možno nejdříve dospěti k němčině.*) Tu záleží mnoho na učiteli a míst-

*) § 12. odst. 4. zní: »Den Kindern wendischer Nation ist sowohl das deutsche, als das wendische Lesen zu lehren. Es ist darauf zu halten, dass sie Sicherheit und Gewandtheit im schriftlichen wie im mündlichen Gebrauche der deutschen Sprache erlangen. In den oberen Klassen ist in allen Fächern in deutscher Sprache zu unterrichten. Nur der Religionsunterricht ist unter Mitanwendung ihrer Muttersprache zu ertheilen, so lange regelmässiger, wendischer Gottesdienst für die Gemeinde abgehalten wird.

ním školním dozorci, jímž jest z pravidla farář; okresní, vládní inspektor přihlíží jen k německým výsledkům, kdežto srbskému jazyku věnuje pozornost jen tehdy, zdá-li se mu, že jest — příliš pěstován.

V pruské Lužici, hlavně dolní, jsou poměry lužického školství mnohem nepříznivější; souvisí to dílem s neblahými poměry lužického kostela v těchto částech Lužice. Konfessijní školy lužické jsou přirozeně němečtější či srbštější podle toho, má-li osada německého či srbského faráře, a v té příčině jsou poměry zvláště v Dolní Lužici smutné. Vláda pak stojí tu ode dávna příkře proti srbské Popelce. Již Bedřich Vilém I. vydal (ovšem jen pro Chotěbuzsko, poněvadž v ostatní Lužici vládli kurfirštové saští) dva germanisační patenty v l. 1714 a 1735, dotýkající se krutě i lužické školy. Jak již na svém místě řečeno, není posud v Prusku obecných základních zákonů školních; školství řízeno jest nařízeními ministerskými a výnosy vládních dozorstev (Regierung), platnými pouze v příslušných okresích vládních. Za dob školního rady Stolzenburga vydána lehnickou správou některá vynesení, přihlížející s jistou spravedlností i k potřebám srbských dětí pruské Horní Lužice. Od r. 1874 však nastala tu nová doba útisku tím bezohlednějšího, jenž nepovolil, pokud neodstoupil původce jeho, školní rada Bock, zapřisáhlý nepřítel Srbstva. V listopadu 1891 konečně dovolila lehnická správa užívání srbštiny (ovšem jako jazyka pomocného), ve všech předmětech kromě počtů. Dovolení na papíře by tu bylo — jen kdyby také byla dobrá vůle u německých a němčících inspektorů, ba i učitelů! Frankfurtská královská správa nevydala posud žádného výnosu, hledícího k potřebám dolnolužických škol, jako by ani Srbů v Dolní Lužici nebylo. I vypadá to v dolnolužických školách v národním ohledu žalostně. Podle Mukovy »Statistiky« bylo roku 1884 v Dolní Lužici 58 farních osad se školami zcela německými, kdežto jen ve 14 osadách užíváno při vyučování částečně také srbštiny! A těch 14 osad náleží

vesměs k okresu chotěbuzskému; v ostatních čtyřech okresích je srbština ze škol vyloučena. Srbskému čtení vyučuje se sotva v 7 osadách okresu chotěbuzského, srbskému psaní nikde! — Z té příčiny, že se dolnolužické dítě většinou nenaučí ve škole srbsky čísti, vydal H. Jordan (nákladem Alf. Parczewského) *Cytańku* pro samouky r. 1883.

Nejstarší lužické čítanky jsou: abecedář dolnolužický 1671, hornolužický Kilianův 1735 (*Serbske katholske ABC-knižki*, po druhé 1780) a Šěrachovy *Hornołužiske šulknižki* (pro evangelíky) 1770, později 1778 a 1803. V době probuzení vyšly: Körnigova čítanka pro evangelické školy *Lazowarske knižki za serbsku młodžinu* 1842, jež však nevešla skoro v užívání, a Schneiderova čítanka pro katolické školy 1847 *Knižki k prěnjom' lazuwanju w serskim, němskim a łaćonskim pismje* (srbským písmem rozumí se katolický pravopis, latinským pravopis analogický). Ta byla 1866 nahrazena Hórnikovou čítankou *Prěnja čitanka za serbske katholske wučeŕnje*, jíž se užívalo až do let osmdesátých. R. 1883 vydána pod týmž názvem čítanka Braunerova za spolupracovnictví Hórnikova. Místo ní r. 1903 zavedena Symankova *Prěnja čitanka*. Evangelické školy dostaly teprve r. 1872 přičiněním Matice Srbské čítanky Bartkovy (I. a II.), jichž se, arci v novějším zpracování, užívá dosud. Jinak jsou různá vydání katechismu (pro katolíky nyní od F. Rězaka, pro evangelíky od J. Jakuba) a biblické dějepravy (pro evang. nyní od Mateka) pro lužické školy, z nichž jmenovati sluší Hórnikovy *Biblijske stawizny* 1891, sepsané klassickou srbštinou. Péčí Matice vydán i školní zpěvník *Spěwna radosć* (srbsko-německý). V letech šedesátých vyšly i pro srbské školy pruské Horní Lužice školní knihy, a to 2 stupně čítanky, 2 katechismy, biblické dějiny a první úvod do němčiny. Za doby Bockovy však zakázány. Také dolnolužické školy dostaly koncem let šedesátých (1867) čítanku *Schreiblese-Fibel für deutsch-*

wendische Schulen pro elementární třídu od F. Bojta, ač v ní bylo více němčiny než srbštiny; od těch dob však nová nevydána. Jinak jsou i vydání katechismu (*Dr. Mertyn Lutherusowy mały Katechismus*) a biblických dějin (*Bibliske hulicowaňa ze starego Testamenta* od H. Jordana) pro školní potřebu. Srbskému čtení v nemnohých školách učí se děti na vyšších stupních z bible a kostelních zpěvníků.

Kandidáti učitelství ze saské Lužice vzdělávají se na 2 německých ústavech učitelských (evangelickém a katolickém) v Budyšíně i na učitelském ústavě (evangelickém) v Lubiji, z pruských Lužic pak na ústavě v Staré Darbni (Alt-Döbern). Srbské chovance evang. ústavu budyšínského vyučuje mateřské jejich řeči učitel Polan, chovance katolického ústavu farář M. Žur, budyšínské gymnasisty ev. farář z Bukec G. Mjeŕwa. Přičiněním »Towaŕstwa starych knjezow« mají býti zavedeny hodiny lužické srbštiny také na budyšínské reálce i na škole rolnické.

Toť vše, co lze o lužickém školství pověděti. Nejlépe v národním ohledu jsou opatřeny děti katolických škol, kde působí horliví učitelé, kteří si také založili vlastní učitelskou jednotu. Na evangelických školách jest vedle dobrých vlastenců mnoho vlažných Srbů, ba i odp..dlíků, pracujících proti vlastnímu národu. V dolnolužických školách jest několik ušlechtilých vlastenců (mezi nimi básník Rocha), ale jest jich málo.*)

IX. Lid.

1. Povaha tělesná a duševní.

Srbové Lužičtí jsou lid zdravý, otužilý, postavy vysoké, ne hřmotné, nýbrž spíše ztepilé; to platí zejména

*) Srv. mé články »Lužickosrbské školství« v Stručném Slovníku Paedagogickém a »Lužická škola« v knize Různé listy o Lužici.

o Hornolužičanech, kdežto Dolnolužičané jsou průměrně postavy menší, za to pleť jejich jest jemnější, zejména v Błotech, kde ženy vynikají krásou. Vlasy jsou většinou tmavé, oči hnědé. Vousy muži skoro bez výjimky si holí.

Jako přední duševní vlastnost Srbů Lužických německé prameny, zejména starší, vytýkají uzavřenost a nedůvěřivost k cizincům; novější spisovatelé něm. (Schön, Müller a j.) sami vysvětlují, že tuto nedůvěřivost vypěstoval odvěký útlak německý. K nedůvěřivosti proti cicincům pojí se osobní hrdost, což obé jest Srbům štítem vůči Němcům i pánům, děvčatům štítem počestnosti. Jinak jest Srb přímý, bez falše a lsti. Vrchnosti duchovní i světské jest oddán neobmezenou věrností, loyálnost jeho jest nezkazitelná; jsa konservativní v celém životě, jest konservativní zejména i v životě politickém. Srbští vojáci byli r. 1849 jedinou oporou saské dynastie, srbští voliči jsou vždy spolehlivou podporou stran konservativních. Směry radikální a pokrokové neměly dosud do Lužice přístupu. Konservativnost lidu je také jednou z příčin dosud trvající nesjednocenosti v pravopise hornolužickém. Tyto vlastnosti vysvětlují z části houževnatost, s jakou Srbové Lužičtí po věky odpírají germanisaci. Srb nepohlíží na Němce vzhůru, naopak má vědomí jisté převahy nad ním; nenávisti národnostní však nezná. Říká: každý Srb umí srbsky i německy, ale Němec jen německy. Má tedy sám jisté uvědomění národní, nepřihlížíme-li k tomu, jehož nabyl vlivem literatury a národní práce. Má i sám jisté vědomí slovanské, jehož nabyl přímým stykem s jinými Slovany; charakteristický jest výrok prostého Srba ze zapadlé vesničky: Poláci, Rusové, Čechové mluví také srbsky, jen že řečí trochu obrácenou. Řeč svoji (pokud na něj neměla demoralisující vliv germanisace) miluje, jako miluje svoje pole, svou dědinu, svůj kraj. Jsou i příklady, že se řada rodin vystěhovala jen pro germanisační útisk. Jinak Srba Lužického vyznačuje hluboká nábožnost. Jediné větší hnutí vystěhovalecké kolem pol.

stol. XIX. mělo příčiny náboženské Jest zbožný až k bigotnosti, ale náboženská nesnášelivost jest ho daleka. Vyznání svému jest věren nezlomně, přestoupení k jinému vyznání neb smíšený sňatek pokládá se za největší neštěstí, ale při tom obě vyznání v Horní Lužici (Dolní jest veskrz evangelická) žijí vedle sebe v nejvzornější snášelivosti a svornosti; přezdívek pro jinověrce v jazyce lidu srbského není. Lid mluví o božím slunéčku, boží bouřce, božím obilíčku atd. (bože słónčko, bože njewjedro, bože žita), pozdravuje se jen božím jménem, proklínání však naprosto nezná. Jest hloubavý, duševně bystrý; písmáků a literátů samouků jsou četné příklady. V XVIII. stol. žil prostý sedlák Jan Gelanski († 1767), který se sám naučil (ovšem v různém stupni) 38 řečem. Z jiných vyniká písmák Jan Ńepila a básník samouk Pětr Młóńk;*) není čísla »Srbských Novin«, v němž by nebylo příležitostného veršování (ke křtinám, svatbě, jubileu, úmrtí atd.) od nějakého vesnického samouka. Všeobecná mravnost jest na vysokém stupni, o čemž svědčí minimální počet zločinů. Na poměr obou pohlaví Srbové Lužičtí pohlížejí mnohem liberálněji, než by bylo lze očekávati při vlivu, jejž na ně mají náboženství i řády společenské. Počet dětí svobodných dívek totiž jest poměrně vysoký, za to manželská nevěra jest naprosto neznáma. Sociální postavení dítek nemanželských jest však v Lužici mnohem lepší, než kdekoliv jinde, ba možno mluviti i o nepředpojatosti k dětem nemanželským. Srb jest krajně přičinlivý a v práci vytrvalý. Žebráků mezi nimi takřka naprosto není. Ač základním založením duševním jest vážný, mnohdy až k hloubavosti, jest při tom přece bodrý a veselý i družný. Miluje zpěv, hudbu a tanec, rád beseduje, má humor i vtip. Rád jde do »korčmy«, ale pijákem není; alkoholismus rozšířen jest jenom v krajinách továrních (zejména u Grodka),

*) Viz můj článek v Květech roku 1894 »Lužičtí pěvci z lidu«.

ač ne tak, jako u jiných národů. Také pohostinství jest v Lužici domovem.

2. V e s, o b y d l í.

Lužickosrbská ves (*wjes*) bývá zpravidla utvořena dvěma souběžnými řadami selských dvorů, těsně k sobě se družících a štíty svých obytných stavení obrácených do návsi či k široké cestě, jež celou dědinou probíhá. Uprostřed vsi stává kostel (*cyrkej*), obklíčený hřbitovem, poblíž něho fara, škola a po případě panský dvůr (*knježi dwór*). K nim na obě strany podél cesty pojí se statky (*kubło*) sedláků (*bur*): celoláníků (*lenik*) a půlláníků (*połleńk*), usedlosti zahradníků (*zahrodnik*) a chalupníků (*khěžkař*). Nejbohatší vsi nacházíme v saské Lužici, nejchudší v písečných, lesnatých rovinách pruské H. Lužice a na severu Lužice Dolní.

V chudších dědinách, nejčastěji na severu D. Lužice, nacházíme starší typ obydlí, v němž pod jednou střechou připojeny jsou k vlastnímu obydlí též chlévy a stodola. Jinak obydlí s několika hospodářskými staveními tvoří d v ů r (*dwór*), ohražený na otevřených stranách plotem plaňkovým nebo deskovým (z prken svisle neb vodorovně sbitých). Různým umístěním stodoly a stájí vznikají různé typy dvora: *a*) zadní stranu dvora tvoří stodola (*bróžnja*, dolnolluž. *brožńa*), položená proti vjezdu, jednu bočnou stranu tvoří obydlí (hornol. *khěža*, *domske*, *dymske*, dolnol. *wjaža*, *śpa*, t. j. *jśpa*), druhou chlévy (hl. *hródź*, dl. *groź*, v pomezném nářečí *chlew*), spojené po případě s výměnkem (*wuměnk*); *b*) stodola posunuta jest ze dvora na konec zahrady; v tom případě buď jest dvůr na této straně ohraničen plotem, buď zde místo stodoly stojí kůlna (*kólnja*) neb přístřeší k dělání řezanky (*rězańca*, *rězańnja*); *c*) stodola jest proti vjezdu jako v případě prvním, na jedné bočné straně dvora jest obydlí s chlévy, na druhé pouze plot; *d*) stodola takovéhoto dvoru posunuta jest na konec za-

hrady jako v případě druhém; *e*) jednu stranu tvoří obydlí, druhou chlévy se stodolou, na straně proti vjezdu připojuje se přímo ke dvoru zahrada. V každém z těch případů vjíždí se do dvora buď vraty (*wrota*), nebo zvláštním stavením, kterému se říká *pod kólnju* (v D. Lužici a v pásu pomezném na severu Horní Lužice). V obou případech vedle vrat pro povozy bývají ještě dvířka (*durička*, dl. *źuŕka*). Za stodolou počíná ovocná *zahroda* (dl. »*zagroda*« neb »*gumno*«, patrně odtud, že v ní za starodávna býval humno či mlat pod širým nebem), v níž zhusta stává pec (dolnolůž. *pjac*, *pěc*, v přechodních podřečích do hornolužičtiny *pjekaŕnja*); v některých končinách D. Lužice mívají peci řadou na široké návsi před jednotlivými dvory. Podobně, jako chlebová pec, bývá druhdy oddělen i sklep (*piwnica*, *pinca*). Vedle vjezdu do dvora před průčelím obytného stavení jest zahrádka zelinářská a květinová (hl. *zahrodka*, dl. jest květnice *zagrodka*, zelnice *gumnyško*). V ní anebo na protější straně mezi chlévy (po případě výměnkem) a plotem je *studnja*, z níž v Dolní Lužici voda čerpá se váhou, jak se v Čechách říká (dolnolůž. *zwód*, *zwyd*).

S e l s k á s t a v e n í v lužicko-srbských vsích jsou dvojího způsobu: na jihu, v saské Horní Lužici, převládají t. zv. *tykowane khěže*, t. j. stavby hrazděné (lepenicové), při nichž kostra ze svislých, vodorovných a šikmých trámů vyplněna jest cihlami — na pomezí sasko-pruském stavení toho druhu již mizejí a místo nich nastupují *bolowane khěže*, totiž chaty pouze dřevěné (*bola* = kláda). — Nejnovější stavení jsou ovšem zděná. — Společné vlastnosti lužickosrbských obydlí jsou: *a*) Obytné stavení (*khěža*, *domske*, dl. *wjaža, jśpa*) vždy jest štítem a okny světnice, tedy užší stranou (průčelím), obráceno do návsi neb k hlavní cestě. *b*) Mezi průčelím a návsí jest květinová a zelinářská zahrádka. *c*) Delší strana se vchodem obrácena jest do dvora. *d*) Síň (*khěža*, dl. *wjaža*) jde napříč stavením; druhdy bývá příční stěnou rozdě-

lena na dvě části, z nichž přední se říká *khěža* (dluž. *wjaža*), zadní *kuchinja, kuchnja*. *e*) Chlév (pro krávy v H. L. *hródź*, v Dolní *grož*, v pomezném nářečí *chlew*; prasečí a husí chlívek jmenuje se hl. *khlěw*, dl. *chlěw*) nachází se skoro šmahem pod jednou střechou s obydlím, nejčastěji hned vedle síně; zřídka mezi síní a chlévem bývá komora neb malá světnice (*mała jstwa*). Jen v nejzámožnějších statcích bývají chlévy a stáje z části neb zcela odděleny od obydlí. *f*) V chudších usedlostech bývá kromě chléva i stodola (*bróžnja, brožńa*) pod jednou střechou s obydlím. Je to patrně nejstarší typ, vzniklý rozdělováním z prvotního, nerozděleného obydlí. *g*) Střecha (*třěcha*) kryta jest slamou, jen u novějších stavení šindelem nebo břidlicí; úhel při hřebenu střechy jest více méně pravý. *h*) Lužická *khěža* jest pravidelně přízemní; jen v zámožnějších, hrazděných statcích saské H. Lužice shledáváme poschodí, t. zv. *horny stoł*. Dřevěné chaty staršího původu nemívají poschodí; mívají nanejvýš jen podkrovní světničky neb komůrky (hluž. *najstwa*, dluž. *najśpa*).

Podle vnitřního rozdělení lze rozeznati dva hlavní typy lužicko-srbské chaty. Prvních 7 právě podaných vlastností obydlí dává obraz obecnějšího typu, rozšířeného buď všeobecně nebo převládající měrou po celé Lužici. Přihlížíme-li k obydlí chudších jako k formě starší, prvotnější, bylo by ideální schema obecnějšího typu srbského obydlí toto: jizba (hl. *jstwa*, dl. *jśpa*) — síň — chlév — stodola. Druhý, vzácnější typ přichází jen v nejsevernější části D. Lužice (na př. v Bórkovech a Janšojcích). Charakteristikou jeho jest výstupek na průčelní straně, jenž obsahuje komůrku, čímž stavení nabývá zvláštního rázu; kromě toho při tomto typu bývají pod jednou střechou s obydlím i chlévy a stodola, t. j. typ tento přichází jen při méně zámožných, chudších usedlostech. Jiné charakteristikon jest vchod komorou do světnice, tak že ve skutečnosti má tento typ 2 vchody: hlavní, bezprostřední v delší straně (ze dvora do síně)

a vedlejší v průčelní straně (ze zahrádky komorou). Konečně jsou znakem tohoto typu 2 vchody do síně, tedy s obou delších stran chaty; lze tedy jedněmi dveřmi do síně vejíti a druhými vyjíti, čehož u prvního typu není. Schema druhého typu by tedy bylo: komora (výstupek), světnice, síň (po případě rozdělená v síň a kuchyni), chlév, stodola.

Z rázovitých vnějších ozdob lužickosrbské khěže sluší především uvésti t. zv. *stoł*. Jsou to dřevěné sloupy (druhdy ozdobně tesané a řezané) a oblouky, přiléhající na průčelí a pomáhající nésti lomenici; někdy staví se »stoł« i k boční stěně do dvora. Setkáváme se s ním v saské H. Lužici a v přilehlé jižní části pruské H. Lužice, a to i v krajinách poněmčených. Lomenice (*swisle*, plur.) bývá nejčastěji jednoduchá, ze svislých prken sbitá, někdy i ozdobnější. Charakteristickou ozdobou dolnolužského stavení je hornolužicky t. zv. *kićina* (dolnolužického názvu jsem nezjistil); jsou to skřížené, přečnívající konce krajních latí střechy, přiříznuté buď v podobu zobáku neb ptačí hlavy, spirály a pod. Chlévy mívají po celé délce malebnou pavláčku (*gank*), na niž se vystupuje po žebříku a z níž se vchází pod střechu, kde se chová seno a sláma a kde spávají pacholci.

Vnitřní zařízení bývá podobné našemu: ve světnici v koutě proti dveřím (zpravidla v koutě mezi okny do zahrádky a oknem do dvora) stojí velký stůl (***blido***), podél stěn, sbíhajících se v koutě za stolem, lavice (***ławy***, ***ławki***); u stolu bývá ještě volná lavice (jíž se někdy říká ***blidko***) a stolice (***stólc***, ***stólčk***). V koutě nad stolem visívá kříž a obrázky svatých. V protějším rohu (vedle dveří) stává misník (***polca***, dl. ***pólicu***, někdy také ***špižka***), jenž jindy bývá v khěži. V druhém rohu vedle dveří stojí ohromná kamna (***kachle***, dl. ***kaḿeny***) z kachlí nejčastěji zelených, buď plochých, buď miskovitě vyhloubených. Ve čtvrtém rohu stojí široké lože (***łožo***, dl. ***postol***, ***ostola***). V kamnech topí se zvenčí, ze síně, která tudy

slouží za kuchyň (i když není příční stěnou rozdělena v síň a kuchyň); zatápí se tam pod komínem na ohništi (*wohnišćo,* dolnoluž. *hognišćo*, někde též *pjacyk*), na něž se dvouuché hrnce přistavují na třínožky dřevěnými vidlicemi (*kachlowe widlicy*). Jindy nalézá se *pjecak* (dolnoluž. *pjacyk*) ve světnici vedle kamen (ve výklenku, spojeném s komínem), a vaří se jídlo na něm; v zimě se vaří na ohništi, ústícím do síně, čímž se zároveň vytápějí kamna. Na »pjecaku« svítívalo se také loučí, proto se mu někde říká dluž. »*swěšnik*«. Prázdné místo za kamny nazývá se *hela* (t. j. peklo); v D. Lužici bývá hela tak široká, že kamna vlastně stojí ve dvou třetinách stěny, oddělující světnici od síně; často bývá tato dolnolužická hela částečnou stěnou oddělena od ostatní světnice. Jindy dokonce zde vzniká komůrka (hl. *jstwina komorka*). Podezdívka kamen zhusta vystupuje tak, že na ní lze seděti, jako na lavici; v tom případě jmenuje se *muŕka* (t. j. zídka); jindy zastupuje ji prostá *ławka*. V kamnech je zazděn *kachleńk* (kamnovec) a kromě něho *truba*, v níž se peče. Nad kamny u stropu bývá zavěšena *žerdź* (neb 2—3) čili *hrjada*, na níž se věší šatstvo a prádlo. U lože stává *kolebka*; v Dolní Lužici a na severu pruské H. Lužice ji zastupuje primitivní *humpała* (*čumpala*): buď plachta, zavěšená od stropu (na »žerdźi«), neb plachetka na třech tyčkách, nahoře svázaných a snadno přenosných. Takovouto přenosnou humpału brávají s sebou matky i na pole. Státi a choditi učí se dítě v běhadle (*stojawa*).

V síni vedle pjecaka bývá zděná skrýše na popel (*popjełowa buda*, *popjełowa dźěra*). V H. Lužici vedle pjecaka bývá také chlebová pec (*pěc*); častěji však — v Dolní Lužici pravidlem — jest od hlavního stavení oddělena. V tom případě stojí *pjekarnja* buď v zahradě, buď před obydlím na návsi. V zadní stěně síně bývá vchod do sklepa (*pinca*, dl. *piwnica*), není-li rovněž od hlavního stavení oddělena. V síni stojí též *kamor*, t. j. almara na šatstvo, nejčastěji malovaná. Ze síně vedou

schody (*skhód*) na půdu (*łubja, hornja łubja*); část její nad světnicí jmenuje se v pomezním nářečí *najspa* (dl. *najśpa*), i bývá někdy přepážkou od půdy oddělena a v skutečnou světničku upravena. Zde neb v komoře (jindy i ve světnici) stává malovaná truhla (*truhła*, *truhlica*), v níž dívky a ženy chovají své šaty a prádlo.*)

3. Kroje.

Lidové kroje ženské zachovaly se podnes na větší části území srbského, hlavně v sev. polovici D. Lužice, ve větší části pruské H. Lužice a u katol. Hornolužičanů. Hornolúž. evangeličky v Sasku odložily svůj národní kroj již kolem pol. XIX. stol. Muži jen tu a tam ještě nosí zbytky bývalého lidového kroje: dlouhý *kabat* z režného plátna (hlavně v D. Lužici) a ještě delší, modrý, soukenný šosák (*suknja*) s četnými mosaznými knoflíky (tu a tam v pruské H. Lužici, zejména v okolí Mužakova), v zimě bílý ovčí *kožuch*; krátké koženky a jiné části bývalého mužského kroje již vymizely.

Ženské kroje lze rozděliti na dvě hlavní skupiny. Ve skupině hornolužické rozeznává se kroj katolický, bývalý kroj evangeliček v saské Lužici a kroje pruské H. Lužice se dvěma hlavními typy, západním (wojereckým) a východním (v němž zase lze rozeznati odstín jižní a severní, mužakovský). Ve skupině dolnolužické lišily se kroje jižní, nyní vymizelé (v okolí Komorova), od krojů severních, dosud zachovalých v okr. chotěbuzském. Ve všech krojích pozorovati lze četné odstíny (tak že podle jednotlivých odchylek poznávaly se neb dosud se poznávají Lužičanky různých farností), pouze kroj katolický jest nerozdílný na celém území katolických

---

*) O hornolužických obydlích psal již *J. E. Smoleŕ* ve své sbírce písní. O lužických obydlích vůbec vydal jsem podrobnou studii »Wobydlenje łužiskich Serbow« (Budyšin, 1889; před tím polsky ve varšavské »Wisle« 1889).

Obr. 21. Svatební průvod z hornoluž. Khelna (katol.).
(Braška, nevěsta se ženichem, 2 słonky, 4 družičky, ostat. svatebčané.)

Srbů. Celkovým charakterem kroj katolický jest nejvážnější; čím dále k severu přibývá v krojích pestrosti.

Základní barva obyčejného katolického kroje, všedního i svátečního, jest černá. Černá jest dlouhá sukně (*šorca*) i široká, celou sukni téměř zakrývající zástěra (*šorcuch*), černý jest živůtek (*štałt*) bez rukávů, u dívčího kroje vpředu s napodobeným zeleným šněrováním, černý jest čepeček (*hawba* čili *měca*), tkanicemi pod bradou zavázaný, černé jsou na něm i široké stuhy, vzadu na dvě veliké smyčky zadrhnuté a dlouhými konci po zádech splývající. Za tkanici čepečku se zastrkuje pestrý podbradek (*sekla*). Takový jest kroj dívčí. Vdané ženy nosí místo štałtu se šněrováním živůtek (rovněž bez rukávů) s knoflíky; kromě toho označují vdanou ženu úzké bílé proužky čepečku (*čěpc*), jež na skráních zpod černé hawby vykukují.*) Nedělní kroj liší se od všedního jen černým kabátcem (*pjezl*), jenž se obléká přes živůtek; podobá se našim špenzrům, maje šůsky kraťounké a rukávy u ramene naduté (vatou vycpané) a k pěsti zúžené. Kromě toho v neděli do kostela přehazují si přes hlavu velký černý šátek (*rubiško*), jenž se vpředu váže na hrubý uzel velkých konců. Jen ženské, které jdou ke zpovědi a ke stolu Páně, mají šátek bílý, pod bradou sešpendlený (*płachćička*), v němž činí dojem jeptišek. Celkem jest nedělní kroj pochmurný. Veselejší jest kroj slavnostní: kroj nevěstin a zejména kroj družičky.

Odznakem katolické srbské nevěsty jest pokrývka hlavy, *borta*. Borta bývala rozšířena po celé H. Lužici, nosívaly ji také družičky a vůbec dívky při různých slavnostních příležitostech; borta nevěstina však lišila se jistými znaky (hlavně zelenou barvou stuh) od borty družiček. Nyní zachovala se borta takřka výlučně jen

*) Není to snad skutečný spodní čepeček, nýbrž pouze bílé, obyčejně krajkové proužky, na spodní straně hawby přišité. Ale jméno naznačuje, že jsou asi zbytkem spodního čepečku, který se snad nosil za starodávna.

v kroji katolické nevěsty (kromě toho jen v kroji nevěsty a družiček z okolí Wojerec a Klětna v pruské H. Lužici). Podoba její jest prastará, i nejstarší popisy a zobrazení její hodí se na nynější tvar. Základní forma její jest vysoká, zkomolená homole, zrobená z černého sametu; dole vzadu jest borta otevřena a opatřena šněrováním. Na hlavu připevňuje se zelenými stužkami, propletenými účesem a šněrováním na zadní části borty. Tato úprava jmenuje se *hładźenje*. Na ně připevní se ***slěbornik***, kruhovitá to, zlatistá ozdoba se 12 přivěšenými hvězdičkami. Nad slěbornikem nachází se širší, zelená stuha, na dvě smyčky zavázaná a přes slěbornik volně na šíji a záda spadající. Otevřený vrch borty zdobí routový vínek, přikrášlený umělými květinami a perličkami. Na ňadrech nevěstiných skvějí se četné šňůry perel (skleněných) a několik řad velkých, stříbrných i zlatých, starožitných mincí. Tato ozdoba z mincí (*šnóra*) jest dědičná a nosí ji také družičky. Jinak má nevěsta černý *pjezl*, dlouhou černou sukni, jíž zakrývá bělostná zástěra; opásána jest hedvábnou bílou stuhou, napřed zavázanou. Na krku má vyšívaný tylový, bílý šátek.

Družička (*družka*) nosí také ozdobu z perel a »šnóru«, na hlavě však má *hawbu* obvyklého tvaru, jen že se stuhami růžovými (v době smutku zelenými). Místo pjezlu nosí družky *štałt* (ale může býti i družka v *kožuše*, t. j. pjezlu); paže kryjí dlouhé rukávy košile, kdežto při obyčejném kroji nosí se rukávy krátké. Stuhy kolem pasu jsou růžové (při smútku zelené). — V témž kroji jdou dívky i za kmotry.

Vdané kmotry a starosvatky (*słonki*) nosí černý čepeček s černou krajkou (*cankata měca*).

Zcela podobně, jako nyní katolické »słonki« nebo kmotry, chodily kdysi evangelické Hornolužičanky v Sasku při slavnostních příležitostech, jen místo černého pjezlu nosily světlebarevný, šedý neb hnědý (nikdy však ne červený). Družičky nosily bílý čepeček s širokým krajkovým límcem (*křidlata kapa*), jinak šly buď

v modrém pjezlu, neb v šněrovačce, tak že jen bílé, sdrhnuté a nadmuté rukávce košile zakrývaly horní část paže. Ozdob z korálů a penízů na ňadrech nenosily. Za to družičky na západě pruské H. Lužice (v okolí

Obr. 22. Uprostřed Dolnolužičanka z Popojc v obvyklém kroji svátečním, v zadu dvě katol. družičky hornoluž., v předu dívka v bývalém kroji evang. družičky z okolí Budyšína.

Wojerec) nosí na celých prsou bohatou ozdobu z perliček a korálků a na hlavě nízkou bortu. Charakteristické u wojereckých družiček (a tamního ženského slavnostního kroje vůbec) jsou také pestré vlněné rukávy, dole širší, jež se navlékají a připevňují pod krátké, široké rukávce košile (*kitelk*); zástěra jest bílá, vyšívaná. Na východě pruské H. Lužice v jižní části (v Klět-

ném a okolí) strojí se družičky podobně, jen že místo zvláštních barevných rukávů mají paže zakryty dlouhými rukávy bílé košile; nevěsta kromě toho zahaluje se v bílou plachetku. Jinak příznakem tohoto kroje (ve svátek) jest

Obr. 23. Družičky (»družki«) z okolí Wojerec v pruské Horní Lužici.

čepeček (*hawba*) s krajkami po obou stranách obličeje, se světlobarevnou hedvábnou stuhou, zavázanou pod bradou na smyčku, a s pestrým (při smutku bílým), úzkým *bantem* nad čelem, jenž se vzadu svazuje a jehož dlouhé konce splývají k šíji a po zádech. V sev. části východní H. Lužice pruské počínají sukně krátké, které jsou příznakem krojů dolnolužických. Větší část těchto

krojů, hlavně ve farnosti slepjanské (Slepo), vyznačuje barevný (v době postu předvelkonočního modrý) čepeček s uzounkou krajkou (bílou neb barevnou) kolem obličeje a malou smyčkou (*sekla*) pod bradou. Dívky nosí šně-

Obr. 24. Nevěsta a ženich ze Slepého v pruské H. Lužici.

Obr. 25. Dívka z Wuskidźe v pruské Horní Lužici ve svátečním kroji.

rovačku, do kostela ženy i dívky oblékají modrou jupku, ozdobenou ovčím kožíškem na okraji rukávů. Sukně jsou krátké, obyčejně zelené a pruhované, zástěra široká, s tištěnými vzory; na cestu do kostela pro případ deště berou s sebou velký, bílý šátek z domácího, hrubého plátna, jejž nesou svinutý pod paží (pročež sluje *podpažk*). Nelze říci, že by tento kroj byl půvabný. Hezčím

jej činí sváteční hawba dívek, vyznačující se vyšívanými křídly vzadu. Půvabnější jest sousední kroj **mužakovský** (na př. z Wuskidźe, viz obr. 25.), jejž charakterisuje hawba s širokou, varhánkovanou krajkou kolem obličeje.

Obr. 26. Na zápraží chaty v dolnolužických Blatech.

Vliv těchto krojů patrný jest ještě na jihovýchodě **Dolní Lužice**, kdežto vymizelý kroj jihozápadní (komorovský) tvoří přechod k vlastním krojům dolnolužickým; sváteční jeho čepec má již široký, tuhý, varhánkovitý límec jako na severu Dolní Lužice. — Dolnolužický kroj, jaký se dosud všeobecně nosí v okolí Chotě-

buze, Picně a v Błotech, vyznačuje se hlavně krátkými, pestrobarevnými, hojnými a širokými sukněmi (jako u Plzeňaček) a originální pokryvkou hlavy. Všedně totiž i v neděli odpoledne nosí Dolnolužičanky na hlavě přeuměle vázaný šátek (*lapa*), obyčejně vlněný, pestrobarevný s třásněmi, někdy i hedvábný, v cípech barevným vyšíváním zdobený, v době smutku bílý, škrobený. Lapa vázána je tak, že dva cípy po obou stranách hlavy daleko odstávají (říká se jim *rogi*, t. j rohy), zadní, široký cíp visí přes šíji ke hřbetu. Do kostela nosí ženy v Błotech (zejm. v Bórkovech) *měcu* s bílým, velmi širokým, tuhým, varhánkovitým límcem (*canki*) se dvěma rovněž tuhými, bílými smyčkami (*ušlagi*) vzadu; »měca« sama (totiž vlastní pokryvka hlavy) ovinuta jest pestrým (při smutku bílým) šátkem. Podobné formy, ale nádhernějšího provedení jest *hupac* dolnolužické nevěsty. Hupac (hopac) ovinut jest místo šátku širokou stuhou, černou, zeleně a bíle květovanou (aneb naopak zelenou a černě květovanou); stuha připevněna jest špendlíky na tuhou papírovou kostru. Vpředu nad čelem jest hupac ozdoben zeleným věncem, spleteným z umělých květin a zelených i bílých perliček. Za ním jest přišpendlen malý, routový *wěnk* (vínek); vzadu vroubí hupac růženec perel. Pod bradou jest k tuhému límci připevněn *huwězk*, bílá, hedvábná stuha se zelenými květy, zavázaná na smyčku.

Obr. 27. Dolnolužická nevěsta z Popojc.

Podobný hupac nosí také svobodné dívky, jsou-li družičkami neb kmotrami. Nevěsta liší se od nich černou *jopkou* (kabátcem) s dlouhými rukávy; když kráčí k oltáři, má přes hupac a přes obličej *mychac* (původně *dmychac*, závoj), v rukou nese až po zem dlouhý *šant* (šátek).

Obr. 28. Úplný a poloviční smutek v Klětném (prus. Horní Lužice).

Zvláštní jest kroj smuteční (hluž. *žarowařska drasta*, dl. *žałowańska drastwa*) v D. Lužici a v pruské H. Lužici. Za rakví totiž jdou ženy celé zahaleny v bílé, veliké plachty (hl. *čělna płachta*); v D. Lužici (v Błotech) jdou takto za rakví všecky ženy, což působí dojmem neobyčejně vzrušujícím, v H. Lužici jen příbuzné zemřelého. Takto chodí po dobu hlubokého smutku, t. j. po

celý měsíc, i do kostela. Rozeznává se úplný smutek (za bližší příbuzné) a poloviční (za vzdálenější); při úplném smutku zahaluje bílá plachta celou postavu ženy, od temene až takřka po okraj sukně, při polovičním jest plachetka menší. V Bórkovech v dolnolluž. Blatech skládá se bílé smuteční zahalení ze dvou částí: jednou se zahaluje sukně, druhá se přehazuje přes hlavu a horní část těla. V některých částech H. Lužice (na př. v Klětném) nosí ženy při polovičním smutku přes čelo bílý pásek (*płatk*); při úplném smutku dříve v některých vsích nosily se 2 takové pásky přes čelo. Tohoto pásku ženy po celou dobu smutku neodkládají.

Všeobecným znakem krojů lužickosrbských jest chudoba vyšívání. Vyšívána bývají jen dýnka čepců katolického kroje, křídla svátečních čepců slepjanských, bílé zástěry a šátky kroje wojereckého i bývalého evangelického v Sasku a komorovského v D. Lužici, modré zástěry vyšívané bílou přízí, konečně tu a tam lapy dolnolužické.

Na nohou nosí se dlouhé, červené neb bílé punčochy (*štrympy*) a kožené neb i sametové střevíce (*črije*, *stupnje*, dl. *ćreje*, *ćrejki*); po domě a do práce muži i ženy nosí kožené *tofle* (pantofle) nebo *drjewjancy* (dřevěné s koženým nártem). V zimě nosívají se plstěné *buncle*; někde (v Dol. Luž.) pletou i střevíce ze slámy.*)

4. Zaměstnání.

Srbové Lužičtí jsou národ **rolnický**, jen malá menšina se věnuje také jiným zaměstnáním. Nejzámožnější

---

*) Hlavní prameny luž.-srbské jsou: *J. E. Smoleŕ*, Pěsnički; *E. Muka*, Statistika. V českém jazyce: *A. Černý*, Svatba u Lužických Srbů (1893); U luž. katolíků (»Světozor« XXXI.); Národop. výstava luž.-srbská v Drážďanech (Český Lid« VI.); téhož referáty o drážďanské výstavě v »Nár. Listech« 1896 (č. 178, 185, 187, 188, 195, 196, 197) atd.

sedláci, *burjo* (*bur*, majetník celého lánu), jsou na jihu, v úrodné saské H. Lužici. Zde také nejedno *ryćeŕkubło* (rytířský statek, Rittergut) a * rićežne kubło* (lenní statek, Lehngut) zůstalo v rukou srbských. Vlastník pololánu sluje *połleńk*, ještě méně polností má *zahrodnik*, nejméně *khěžnik* (chalupník). Polností vůbec nemají (nýbrž při chatě jen zahradu) *khěžkar* (domkář) a *budaŕ* (baráčník). Na polích pěstují kromě obilí (*pšenica*, *rožka*, *ječmjeń*, *wows*) hojně pohanku (*hejduška*, zejména v severnějších, méně úrodných krajinách), brambory (*běrny*, *kulki*, *neple*), dále hrách a čočku (*hroch*, *soki*), vikev (*woka*), řepu (*rěpa*), mrkev (*morchej*, t. j. *morcheŕ*), zelí (*kał*), boby, salát (*solotej*, t. j. *soloteŕ*), dýně (*dynja*), tykve (*banja*), jetel (*dźećel*) atd. Hojně pěstuje se len (*lan*) pro domácí potřebu. Na značném stupni jest sadařství (zejména na jihu, na př. v okolí Budestec). Velmi rozvinut jest chov koní, dobytka a drůbeže. V dolnolluž. Błotech ovšem jest domovem rybářství, které i jinde (při Sprévě) se provozuje (*rybak*, *rybar*). V pruské Hor. Lužici a na severovýchodě Dolní Lužice setkáváme se i s vyvinutým rybnikářstvím (*hat*, dl. *gat*, rybník). K povznesení svého stavu a k hájení jeho zájmů mají srbští rolníci četné rolnické spolky (*burske towaŕstwa*), jež v saské H. Lužici (kde jich jest nejvíce) spojeny jsou v »Zjednoćeństwo serbskich burskich towarstwow«. Četné jsou i rolnické záložny systému Raiffeisenova (*nalutowarnje*). Až do konce r. 1910 vycházel také rolnický list »Serbski Hospodaŕ«.

Chudší obyvatelé pracují buď jako dělníci polní a hospodářští, někde, ale skrovnou měrou, i jako dělníci tovární, nebo se věnují řemeslu, nejraději tesařství (*ćěsla*) neb zednictví (*murjeŕ*, *muleŕ*). Ale i jiná řemesla doma na vsích i v městech svého kraje provozují: kovářství (*kowaŕ*), kolářství (*wojnaŕ*, *kołodźej*), truhlářství (*blidaŕ*, *tyšer*), ševcovství (*šewc*), krejčovství a švadlenství (*krawc*, *šwalča*), hrnčířství (*hornčeŕ*), tu a tam (v lesnatých krajinách prus. Lužice) i uhlířství (*wuhleŕ*). Ženy

dosud v pruské Lužici většinou samy spřádají len pro domácí potřebu na kolovratech (*kołwrot*). Přástvy panují dosud ve větší části prus. Lužice; přádlo brávají s sebou i na pastvu, kde předou na vřeteno s *klibory* (přeslice k opásání dřevěným obloukem kolem života). Také tkaní zde až do nedávna obstarávaly ženy samy, ba někde se tká domácně dosud (na př. modré, samodílné sukně *šwabicy* na Mužakovsku). Také stuhy si ženy tkávaly a někde (kolem Wojerec, Kulowa) dosud si tkají samy na ručních stávcích (*ručne krosnička*). Tu a tam objevuje se mezi Srby i tkadlec ze řemesla (*tkalc*). Z jiných řemesel vyvinulo se domácí hodinářství v Sedlišću v D. Lužici (u Komorova); dřevěným hodinám zde robeným obecně se říká *serbske zegarje*. Ze živností provozují řeznictví (*rěznik*), krčmářství (*korčmař*) i kramářství a kupectví (*klamař*, *překupc*). Jen tu a tam jsou mezi nimi jako krčmáři a kramáři usazeni Němci (židů mezi nimi téměř není). Povozníci ve městech (hlavně v Budyšíně) jsou skoro napořád Srbové. Nějakého domácího, typicky srbského průmyslu není.

Dávají-li syny své na studie, určují je především povolání kněžskému a učitelskému, aby mohli působiti doma, v Lužici. Ale jest i řada srbských lékařů, právníků, professorů atd., z nichž ovšem jen malá část může zůstati ve vlasti.

5. Strava.

Na lužickém venkově jídá se pětkrát denně. Časně ráno, před prací jest *přěnje snědanje*, k němuž se jídá *zawjerćena muka* (polévka z mouky) neb jiná polévka, nebo brambory a chléb (po případě se sýrem), k čemuž v novější době přistoupila káva (*kofej*). Později ráno jest podobné *druhe snědanje*, v poledne *wobjed* (brambory, zelenina, luštěniny a pod., jen ve svátek také maso), odpoledne *swačina* a večer po práci *wječeř* (brambory).

Z oblíbených národních jídel uvádíme: hustší moučnou polévku z mléka, t. zv. *wósmuž*, jahelník (*w mlócy jahły*), žemlovou bábu (*w mlócy całty*), pohankové krupky (*hejdušne krupy*), ječné kroupy (*ječne krupy*), dolnolužické *bundele* (jáhly se slaninou, olejem, cibulí a pepřem, zavíjené do zelného lupene a vařené ve vodě nebo mléce); polévky pivnou (*piwowa polewka*), mléčnou (*w mlócy p.*), z podmáslí (*butřankowa p.*), bezinkovou (*bozankowa p.*), jaternicovou (*kołbasowa p.*). Oblíbená jest vepřovina; jídá se ovar (*połčik*), vařené vepřové s tmavou omáčkou (*swinjace mjaso z čornej jušku*), vepřová pečeně (*swinjaca pječeń*) se sušeným ovocem (*sušenki, pječenki*), jaternice (*kołbasy*) s kyselým zelím (*kisały kał*) nebo s vařenou cibulí (*cybla*). *Howjaze mjaso* jídá se se světlou omáčkou (*swětła juška*), s hustou pohankou (*husta hejduška*), s hustými kroupami (*huste ječne krupy*), bramborovou kaší (*tołčene kulki*), opíkanými krájenými brambory (*kuskate kulki*), se zelím (*słódki kał*), cibulí nebo křenem (*khrěn*, dl *chrěn*). Připravuje se i osrdí s kyselou zavrtěnou omáčkou (*šlink z kisałej zawjertnjenej jušku*) nebo s hnědou omáčkou (*bruna juška*), dále okruží s bílou nakyslou omáčkou (*krjózk z běłej kisałej jušku*), s níž nebo se zapraženou omáčkou (*pražena zawjerćena muka*) se také jídá telecí maso (*ćelace mjaso*); dále játra na másle nebo na slanině (*w butře* nebo *w tučnje pječene jatra*), uzené maso (*sušene swinjace mjaso*) se zelím, brukví (*kulawa, kulirèpa*) a pod., *skopjaca pječeń*, pečená husa, holub, kuře atd. (*husyca, hołb, kurjo*). Vejce požívají se vařená na tvrdo (*wobli jeja, woble jeja*), míchaná, pečená; oblíbené jsou okurky (*kórki*), hlávkový salát (*solotej*) se smetanou nebo s olejem či slaninou, *hróch*, čočka (*soki*), řepa (*rěpa*), nakládané brusinky (*prusnicy*), *samosydk* (ssedlé mléko), atd.*)

---

*) Srv. *Smoleř*, Pěsnički.

6. Zvyky a obyčeje.

a) Rodina, obec. V luž.-srbské rodině vše podrobeno jest hospodáři (*hospodař*); ve větších hospodářstvích nazývá se vskutku pánem (*knjez*). Nedospělé děti pomáhají v hospodářství hlavně při pastvě, dospělé pracují podle ustanovení hospodářova nebo hospodyně stejně s čeledí (*čeledź*). Ke stolu zasedá rodina i čeleď s hospodářem společně. Poměr k výměnkáři (*wuměnkař*) jest zpravidla pěkný, ale i zde vyskytují se případy neutěšené, na něž poukazuje přísloví: Výměnek dávati jest nevděku dávkou nejkyselejší.

O věcech obecních radí se *hromada* (dl. *gromada*), kterou svolává *šołta* (představený) a jíž se účastní všichni hospodáři. Někde (v Kulovské osadě) odbývají se také výroční všeobecné hromady, t. zv. *wěrcy**) po třech králích (viz níže: výroční obyčeje). Svolávání hromady dálo se kdysi a dílem dosud se děje posíláním obecního (rychtářského) práva, jemuž se říká *heja* nebo *kokula* (dluž. *delka*, *gmejnski klapac*). *Kokula,* t. j. zakřivené dřevo, již patrně vymizela. V užívání jest dosud *gmejnska heja*, t. j. dřevěná palice, která se s připevněným oznámením »hromady« posílá dům od domu, a to po vsi na pravo. Gmejnska heja chodí (*heja khodźi*) dosud v záp. polovici pruské H. Lužice, pak v okolí Wóslinku a v severnějších katol. vesnicích Lužice saské. V mužakovském okolí posílá se místo ní *delka*, malá dřevěná deska, na niž se obecní vyhlášky přilepují. Také v Dolní Lužici ve vsích v okolí Dŕowka říkají kladivovité heji »delka« (i Němci tam říkají: »Delka geht um«).**)

b) Narození, život dětský. Lože rodičky (*njedźelničine łožo*) zakryto jest bílými plachtami (*njedźelske ruby* nebo prostě *njedźele*), zavěšenými buď na »nebesích«, je-li postel s nebesy, neb od stropu na tyčkách, jež otec zvlášť k tomu účelu v lese opatřil. Po narození

*) Zapomenutím zkaženo ze starosrbského *wěc*, *wěco*.
**) Srv. *A. Černý*, Heja (»Různé listy o Luž.«).

děcka báby pozorovávaly nebeská znamení a věstily z nich budoucnost. Také den a hodina narození rozhodují o budoucnosti nemluvněte. Děti, narozené v neděli (*njedźelske dźěći*), jsou šťastné, také více vidí, než ostatní lidé — jsou *widźerjo*, jasnovidci. Také půlnoční hodina neb poslední noc v roce dávají dětem v té chvíli zrozeným tuto čarovnou moc a sílu věšteckou. Proti zlé moci má šestinedělka pod hlavou modlitby, jež později dává děcku do kolébky, kromě toho do 6 neděl po celé noci svítí. V té době, a zejména do křtu a úvodu, nesmí matka dítě ani ve dne opustiti, sic by jí bylo vyměněno za »přeměnka«. Pohlédne-li v té době na dítě cizí člověk, má dříve říci: »Bóh luby Knjez je će prjedy widźał« (milý Pánbůh tě dříve viděl) aneb »Bóh zwarnuj tebje« (Bůh tě opatruj). Kdo přijde po narození děcka návštěvou, místo pozdravu přeje rodičům: »Daj Bóh zbože wašemu synkej (wašej dźowčičcy), zo by strowy a čerstwy narostł«, a šestinedělce, »aby šestinedělí šťastně dokončila«. Kmotry zve bába, a to nejméně tři, mezi nimi vždy jednu kmotru svobodnou. Je-li kmotrův a kmoter více, jest jich vždy lichý počet: děvčátko má většinu kmoter, chlapec kmotrův. Kmotrovství nikdo neodepře, sic by záhy umřel. Dítě ke křtu nese nejmladší kmotra v slavnostním kroji, v ruce s kytičkou, v níž nesmí chyběti rozmarina, loučíc se s matkou slovy: »Pohanka bjerjemy, křesćijanka zaso přinjesemy.« Při křtu drží holčičku nejmladší kmotra, chlapce nejmladší kmotr. Když bylo dítě svěcenou vodou (*křćeńska woda*) pokřtěno, navléknou mu křestní košilku (*křestnička*) s vyšitým křížkem na prsou; ke konci obřadu vkládají kmotři a kmotry křtěnci do peřinky *wjazanje*, zabalené v kmotrovském listu (*křćeński list*) a převázané na kříž červenou vlnou neb hedvábím. Při tom přihlíží se k tomu, aby v balíčku byly peníze různého druhu; k nim se chlapečkovi přidává devatero zrní, děvčátku lněné semeno a jehla s nití; u katolíků kromě toho nesmí scházeti *swjećatko* (svatý obrázek). Při návratu z kostela druhdy

mládež zatahuje kmotrům cestu podobně, jako při svatbě. Doma odevzdá jiná kmotra matce nemluvňátko se slovy: »Pohanka smy brali, křesćijanka smy zaso domoj přinjesli.« K obřadu křtu pojí se mnoho pověr. Na př. pláče-li dítě při křtu, záhy umře (jinde: bude hezky zpívati); před příchodem kmotrů položí se na práh sekera a koště proti učarování atd. Po návratu s novokřtěncem ozdobí se bílé závěsy matčina lože: nahoře uprostřed, kde se závěsy dělí, připevní se křestnička a rubiško (šátek), jímž bylo dítě zabaleno, po stranách pověsí se šátky darované od kmotrů, níže na rubech připevní se stužky, jimiž byla křestní peřinka ozdobena, i červené nitky, jimiž bylo wjazanje zavázáno, u katolíkův i swjećatka z kmotrovských darů do vínku. Nyní počíná domácí slavnost, *křćizna* (*křćizny*), která někdy trvá i 2 až 3 dni. Zhusta však se křtiny oslavují až po šestinedělí, ba i po delší době (třeba po roce). V tom případě podá se kmotrům po křtu jen malé občerstvení. Jsou-li křtiny až po 6 nedělích, přicházejí kmotry do té doby *na paćeřki*, t. j. přinášejí kmotřenci darem šňůrku červených koralův a jiné dárky, matce pak obyčejně nějakou část oděvu. — Do šesti neděl nesmí matka vykročiti ze dvora. V té době každé neděle, když sezvánějí do kostela, obleče matka dítko jako ke křtu (i do »křestničky«) a teprve, když minula doba služeb božích, zase je převleče a pověsí křestničku na *njedźelske ruby*. Po 6 nedělích, někdy již po 4 (nikdy však dříve) jde matka s dítětem po prvé do kostela (*dźerži přěni kemšikhód*). Před odchodem pomodlí se Otčenáš u svého lože a odprosí všecky domácí, jako by šla ke zpovědi; po návratu ještě jednou se pomodlí »do rubow« (do závěsů) svého lože, načež se ruby odstraní. Byla-li matka po prvé v kostele již po 4 nedělích, položí si zabalené ruby do hlav postele, kdež zůstanou do skončených 6 neděl; do té doby také matka jako šestinedělka v poledne a večer, když se zvoní k modlitbě, nikdy není mimo světnici, nýbrž modlí se u svého lože.

Děti pokládá Lužičanka za boží požehnání; kolik dětí matka porodila, o tolik stupňů se přiblížila k nebi (totéž se říká o kmotrovství). Děti vychovávají se pečlivě, ale přísně, v tradicích zděděných po praotcích a pramateřích. I kmotrové a kmotry účastní se vychování svých kmotřenců. Po celý dětský věk (u evang. až do konfirmace) obdarovávají o velikonocích (na zelený čtvrtek: *dawać zeleneho štwórtka*) kmotři své kmotřence.

Z her nejobvyklejší jest hra na schovávanou (*so khować*) a na honěnou a chytanou (*so łojić*). Hra na honěnou objevuje se v různých podobách a variacích: *ptački předawać* (kupec kupuje ptáčka, který však uletí, než kupec zaplatí, načež jej kupec honí), *płat měrić* (děti v řadě, držíce se za ruce, představují plátno, na jednom konci řady je tkadlec, na druhém zloděj mu bere plátno; tkadlec jej honí), *wjelk a kurjatka* (hospodyně svolává kuřátka domů, vlk je chytá), *kóčki honić* (kočka honí myš, která se utíká do kruhu dětí), *dyp, dyp knježi hróch* (naše: trhám, trhám lusky . . .), *so k štomikam wuběhować* (naše hra na škatule), *khudu babu łojić* (hra na slepou bábu). Hoši na pastvě rádi se křížkují (*so wupřimować*), tlukou jáhly (*jahły tołc*: dva hoši, zády k sobě obrácení, vyzdvihují se střídavě na zádech), tahají kocoura (*kocora ćahać*: dva hoši klečíce proti sobě přetahují se svázaným provazem, jejž si byli oba vložili na šíji), chléb válejí (*khlěb walec*: převracejí se v kozelci sedíce), stavějí se na hlavu (*na hłowje stać*), metají kotrmelce (*so přez hłowu mjetać*), kolem sv. Jana lezou na máji (*na žerdź lězć*) atd. Na 1. května neb na Jana Křt. děti skáčí přes šibeničky z vrbového proutí (*šibjeńčki skakać*), jindy skáčí po jedné noze a posouvají kamének v mříži, na zemi nakreslené (*paradiz*). Dívky rády lapají kaménky (dl. *kamеńcowaś*), vyhazují a chytají ořechové skořápky (*pankować*), hoši o velkonocích koulí vajíčky (*walkanje*), jindy házejí boby, knoflíky a pod. do důlků (*jamkować*). »honí svini« (dl. *rampu gnaś, tšinku góniś:* hoši stojí v kruhu každý

u dolíku, chlapec uprostřed kruhu snaží se vehnati kouli neb kulatý kámen a pod. do některého důlku, čemuž ostatní brání) atd. Společné hry jsou: *bublinkowańe* (dl., hádání o knoflíku v pěsti uzavřené), *ptački zhudować* (děti zvedají ruce při vyslovení ptačího jména), *boži raj hrać* (do země zarazí se prut s 15 postranními haluzkami, krátce přiříznutými; hráč hodí nožem, padne-li mu poznamenanou stranou vzhůru, pověsí si na nejnižší haluzku ohnuté dřívko — »kwaklku«; kdo se svou kwaklkou dostane se nejdříve nahoru, jest v ráji), *zahrodku sudžić* (hra slovní, v otázkách a odpovědech, oblíbená i u dospělých dívek) atd. Děti, zvl. chlapci, robí si i řadu hraček, zejména *šipki* (malé šípy) z dřívka s pérem v rozštěpu, jimiž se *šipkuje* (hází rukou), *prok* (prak), *chytańku* (dl.) neb *funkawu* (hazečku, t. j. rozštěpené dřevo s kamenem v rozštěpu), *kłok* (šíp, jenž se vystřeluje z luku), *pukawu* (bouchačku z bezové větvičky, zbavené duše), *sykawu* (stříkačku rovněž z bezové větvičky), *barcawu* neb *piščałku* (píšťalku z vrbového prutu), jejíž otloukání provázejí různými říkadly atd. — Říkadel vůbec lužické děti umějí množství; oblíbená jsou zejména také říkadla k rychlému vyslovování, z nichž dl. říkadlo *kopa snopow pó jsy leši* spojeno jest s hrou na pletenec.*)

c) Věk jinošský a panenský. Mládež škole odrostlá a náležející již k čeledi neb pracující společně s čeledí v domě otcovském, tvoří zvláštní obec v obci. Zejména společenský život dívek pojat jest v přesné, tradiční řády, které se zachovávají zejména ještě v pruské Lužici (H. i Dolní). Dívky jedné dědiny pojí v pevné, organisované těleso zpěv, píseň. Dívky totiž volí si ze svého středu nejlepší zpěvačku za kantorku, která řídí hromadný zpěv děvčat (na přástkách, na návsi ve sváteční odpoledne, o svatbách atd.). Vdá-li se kantorka,

*) Srv. *Smoleŕovy* Pěsnički.

nastává nová volba, nebo odstupující kantorka sama jmenuje svou nástupkyni. Ve větších vsích bývá kantorek tolik, kolik přásteven.

Milou zábavu poskytují mládeži obojího pohlaví přástky (*přaza*, dl. *pśěza*), které dosud přes různé zákazy úřadů (již Abr. Frencel připomíná zákaz přástek z r. 1677, »poněvadž děje se v nich zhusta mnoho zla a nekázanosti«) zachovaly se zejména v mnohých odlehlých dědinách D. Lužice a prus. Lužice Horní. V saské úplně vymizely. Doba domácích přástev trvala od sv. Burkharda (11. října) do popeleční středy s přestávkou v čase vánočním (totiž od předvečera štědrého dne, někde již od předvečera sv. Tomáše, do sv. tří králů). Společné přástvy počínají o něco později, obyčejně s napadnutím prvního sněhu, tedy kolem sv. Martina; konají se střídavě každého roku u jiné hospodyně. Na přástvách jest nejúrodnější pole národní písně, pohádek, pověstí a bájí. K přástvám pojí se báje o worawách, které trestávaly přadleny za překročení doby přástvy (od 7—10 hod.), a grabech, lesních to mužích s koňskýma nohama, kteří přicházívali do přástev na táčky. Žertovným způsobem připomíná se na přástvách jiná báječná bytost, drěmotka či »drěmotawka« (též »drěmak« neb »Herman«), kterou představuje některá z dívek, aby zahnala zmáhající se dřímotu přadlen. Veselo jest, když jsou přítomni hoši, kteří předem si vyžádali od dívek dovolení, aby je směli v určitý večer vyčastovati pivem a »palencem« (kořalkou). Určeného večera *so hotuje přaza*, t. j. odbývá se při přástvě veselá zábava dlouho do noci; »přaza so hotuje« asi třikrát za dobu přástev. Kromě toho pořádají se pravidelně ještě dva zábavní večery: t. zv. *dopałowak* neb *dołamowak* (dl. *łamak*) či *dołha nóc*, poslední večer před vánocemi, o němž odbývá se soud nad lenochy a ospalci i nad zbytky nespředeného lnu — a na popelečnou středu *zakałanje přazy* (zapíchnutí přástvy), o němž přaza, přestavená plným kuželem, odsouzena jest k probodnutí. Na »dlouhou noc« pamatují

dívky, když se před tím někde ve vsi zabíjí: tu chodí večer pod okna *kołbasy stonać* (vzdychat o jitrnice); vyprošené takto »kołbasy« uschovají se v komíně až do dlouhé noci. Vesele tráví se také předposlední večer před ostatky, zvaný (v okolí Slepého) *čarny wječor* neb *cazowječor*. Tu opět jsou hoši přítomni a mládež navzájem se maluje v obličeji sazemi; odtud jméno večera. Z přazy vznikají a pořádají se i jiné zábavy mládeže, o nichž bude řeč níže při výročních obyčejích (*bože džěćo,* vodění *starego* a *młodego*, *kóń*, *baćon*).

Jiným místem zábav mládeže jest »korčma«, v níž zase vládnou hoši. Zde při různých výročních a slavnostních příležitostech shromažďuje se mládež k tanci (*k rejam*). Kdysi jako všeobecný národní tanec byla po celé Lužici rozšířena *serbska reja*, která jest nyní v lidu omezena již jen na vsi katolické a okolí Slepého, kde se dosud užívá lidových hudebních nástrojů (viz níže: hudba); jinak v novější době tančí ji také intelligence srbská na svých plesech. Hoch, jenž zaplatil muzikantům, »má reju«, t. j. zahajuje tanec; zatleská na své děvče, podá mu piva, načež dívka za zpěvu ostatních sama před ním tančí. Po chvíli zatleská hoch, uchopí dívku kol pasu a tančí s ní srbskou reju, což jest ostatním znamením k tanci. Serbska reja jest čtyřkrokový tanec místní v taktu tříčtvrtním; na první dobu připadnou dva rychlejší kroky, na druhé dvě po jednom volnějším; tanečníci otáčejí se stále na témž místě. Po chvíli ustanou, učiní několik kroků do předu a nazpět na původní místo, načež znova tančí reju. Kromě srbské reje mívali dojista Srbové Lužičtí řadu drobných tanců mladšího původu, o nichž však z dřívějších dob nemáme zpráv. Teprve ve své druhé sbírce lužicko-srbských písní popsal jsem 9 lidových tanců z pruské H. Lužice a z Lužice Dolní; jsou to (většinou podle začátku písní): *Moja Mařka, Kleskata reja* (připomínající č. strašáka), *Pólski žyd, Ja mam lubku z Bageńca, Do Drjowa, Ach rozmilona lubka moja, Słužiła holčka, Sławkojc*

mama, Stup dalej. Mnoho zábav spojeno s výročními obyčeji, o čemž povím níže.*)

d) Svatba. Sňatky uzavírají se spíše s praktickými zřeteli než z lásky. Proto ženich volí si obyčejně nevěstu z místa aneb aspoň z nejbližšího okolí (přísloví: ženu si beř ze sousedství, kmotry zvi z daleka). První nabídku činí jinoch vyhlédnuté dívce prostřednictvím *brašky* (tlampače), jenž vyzví vše potřebné. V příznivém případě učiní mládenec návštěvu s braškou v domě své vyvolené; takové návštěvy se opakují, ženich chodí *na wuhlady* (dl. *na huglědy*). Následuje návštěva rodičů nevěstiných u rodičů ženichových, načež po smluvení podmínek slaví se zasnoubení (*slub*, dl. *zlub*), obyčejně v sobotu večer neb v neděli, při čemž braška obřadným způsobem mladé lidi zasnubuje delší řečí, protkanou citáty a přirovnáními z Písma. Když byly přípravy k svatbě (hl. *kwas*, dl. *swažba*) vykonány, nastává *na kwas prošenje* (zvaní na svatbu), kteréž obstarává v Horní Lužici braška, v Dolní a na pomezí obou Lužic, kdež není tlampačů z povolání, dva svobodní družbové (z nichž první se nazývá *pódružba*, *pobratš* neb *wjeliki družba*, druhý *mały družba*, *pśidružba* neb prostě *družba*). Ozdoben kyticemi, fábory a šátky, v ruce s vysokou holí braška obchází (v Dolní Lužici družbové zvou koňmo) svatební hosty a zve je dlouhou řečí. Před svatbou vymění si snoubenci dary, někdy také den před svatbou přestěhuje se výbava nevěstina do nového domova, při čemž pomáhají sousedky; která z nich práci tu řídí, jmenuje se hl. *hładźeŕka*, dl. *głažnica*; v nevěstině domě zatím vijí děvčata s nevěstou věnečky.

Hlavní osoby při svatbě kromě ženicha (*nawoženja*,

*) Kromě *Smoleřových* Pěsniček viz mé studie a črty: »Přástvy na Lužici« (Kalendář Zlaté Prahy 1894), »Lužická korčma« (Různé listy o Lužici), »Lužické kantorky« (hořická Lýra XI.) a j.

dl. *nawožeń*), nevěsty (*njewěsta*) a rodičů jsou: braška (družba, pódružba), svatové (*swaty*), *słonki* (starosvatky) a *družki*. Kroje, pokud se zachovaly, byly popsány; také ženich, jako nevěsta, má stuhy (u věnečku na klobouku a u náprsní kytice) jen v barvě zelené. Svatové, svobodní hoši, bývají v H. Lužici dva (*swat* a *towaŕš*), v Dolní tři (*wěliki družba*, *pśidružba* a *swak* neb *towariš*), rovněž na pomezí obou Lužic (*družba* a *dwaj zagólcaj*). Při velikých svatbách dolnolužs. bývá i více svatů, *pódružba*, *družba*, *pśidružba*, *towariš*, *swato*; pódružba může býti toliko jeden, ostatních svatů může býti více než po jednom. Nevěstě ku pomoci jest v Horní Lužici *słonka* (t. j. »zasłonjaca žona«, poněvadž nevěstu autoritou svojí zaslání), obyčejně kmotra neb starší příbuzná, která nevěstu místo matky doprovází do kostela. Ženich má také svoji słonku. V Dolní Lužici není słonky, zde obyčejně matka sama doprovází dceru k oddavkám; ve voze nevěstině však usedá *babka* (*maznica*), stará příbuzná, kteráž ani při obřadech nevěstina vozu neopouští. Nevěstu provázejí *družki*, dvě, čtyři i více. V Dolní Lužici družičky mají zvláštní jména, podobně jako svatové: první slove *towariška* (neb dvě *towarišce*), druhá (neb druhé dvě) *swaśka* (*swaśce*). Při větších svatbách bývá i více stupňů družiček: s pódružbou jde *pódružka*, s družbou *družka*, s psidružbou *pśidružka*, s towarišem *towariška*, se svatem *swaśka*.

V den svatby sejdou se hosté ženichovi v jeho rodném domě, posilní se snídaním (dl. *hobědk*, *mały hoběd*), načež braška delší řečí *z domu žohnuje* a za ženicha všecky odprošuje (dl. *małe wótpšosowańe*). V nevěstině domě zatím družičky strojí nevěstu, sedící na díži (v okolí Slepého dokonce stojící v díži); matka vkládá jí do střevíce tolar, po případě do druhého po zrnku ode všech polních plodin; jindy béře si nevěsta do kapsy chléb a sůl, do střevíců »dorant« (Achillea ptarmica L.) a »koprik« (Anethum graveolens L.). Ženich se svaty při větších svatbách v Dolní Lužici a v okolí

Slepého jedou pro nevěstu koňmo, ozbrojeni holemi s fábory (kdysi šavlemi). Je-li ženich z jiné vsi, zatáhnou mu ženy a děti rodné vsi nevěstiny cestu i nepustí ho do vsi bez výkupného. Když přijede ženich se svými hostmi do dvora nevěstina, zahrají »herci« (muzikanti) svatební píseň (na př. »Jězdźili hólcy su, hanjeli...«), kterou všichni svatebčané zároveň zpívají. Potom přistoupí braška k domovním dveřím, ale ty jsou zamčeny; teprve na třetí zaklepání ozve se otec nevěstin a po obšírném výkladu braškově otevře. Braška nyní žádá matku o vydání nevěsty, ale ta dlouho se vymlouvá a vytáčí, až konečně vyzve brašku, aby si nevěstu sám vyhledal; když ji konečně braška po dlouhém hledání našel, »žohnuje« ji z domu. Jindy žádá matka za nevěstu výkupného plný stůl tolarů, načež braška položí po tolaru do prostřed stolu a na všecky čtyři rohy. Když takto nevěstu pro ženicha koupil, přivedou mu nejprve zastřenou babu s hrncem na zádech, potom mladou dívku a konečně nevěstu. Potom družki připínají ženichovi a svatům svatební kytice a šátky. V Dolní Lužici někdy také si ženich koupil nevěstu od první družičky, načež jej družičky ozdobily šátkem a kyticí a první z nich podala mu sklenici piva, přikrytou talířkem s vínkem a šátkem od nevěsty. Na otázku, co mu je z toho všeho nejmilejší, odpověděl: »Od srdce rád všecko přijímám, ale nejmilejší jest mi moje nevěsta.« Když odevzdal dolnolužický družba nevěstu ženichovi, má t. zv. *wótpšosowańe na dwoře* (odprošovací řeč na dvoře) čili *wělike wótpšosowańe.*

Nyní nastupují cestu do »cyrkwje« (kostela) na vyzdobených vozech, v Dolní Lužici často (kdysi zpravidla) muži na koních. Napřed jede vůz s hudebníky, za ním vůz nevěsty, kterou provázejí její svatové, družičky a słonka; ve 3. voze jede ženich se svými družičkami a słonkou, v posledním voze ostatní hosté. U katol. Srbů obyčejně kromě družek a słonek žádná ženská nejede ke svatbě. Přede všemi vozy jede braška koňmo; ne-li,

jede na voze nevěstině. Po církevním obřadu obejdou słonky s družkami kolem novomanželů, načež všichni jdou kolem oltáře skládat oferu. — Cestou do kostela i z kostela hrají hudebníci *kwasne přezpola* (svatební písně přes pole), při čemž v H. Lužici svatebčané zpívají. Hoši při tom střílejí, słonka rozhazuje mezi lid koláče, nevěsta a družičky cukrovinky, oříšky, někdy i drobné peníze. K jízdě do kostela a k obřadu pojí se mnohé pověry, na př. někde nevěsta nese tajně pod paží krajíček chleba, jejž při svatební hostině nepozorovaně ženichu do jídla nadrobí, aby si pojistila vládu nad ním; ve svatebním průvodu nesmí býti bělouše, znamenalo by to smrt; nevěsta nesmí se ohlížeti, znamenalo by to, že se dívá po jiném, t. j. že bude brzy vdovou; déšť na cestě do kostela je zlým znamením, na cestě z kostela požehnáním; v kostele mají nevěsta a ženich státi tak těsně vedle sebe, aby se dotýkali, by zlá moc nemohla mezi ně vstoupiti (neb aby vzájemná jejich náklonnost trvala navždy) atd. Při návratu z kostela ženy a děti zatahují svatebčanům cestu. V Dolní Lužici odbýván potom až asi do let 60tých před kostelem na návsi t. zv. nevěstin tanec. Podobně před dvorem svatebního domu neb na dvoře tančí se dosud v mnohých krajinách *njewěsćinska reja*, již zahajuje první svat, po němž tančí s nevěstou všichni, vyjímaje ženicha, který sedí sám ve světnici a nesmí tanci přihlížeti. První cesta nevěstina jest nyní do chléva, kdež převrhne konev vody, aby jí krávy vždy hojně dojily, dá kravám sena a někdy i některou podojí atd. Když vyjde z chléva a podá hostům a divákům krajáč s pivem, má braška *žohnowanje z wěrowanja* (vítání od oddavek) čili *žohnowanje do kwasneho domu a za kwasne blido*, načež uvádí novomanžely a svatebčany k hostině. Nevěstu a ženicha posadí za *čestne blido* čili *njewěsćinske blido* (čestný, nevěstin stůl) v koutě proti dveřím (*njewěsćinski kut*). Hostí bývá mnoho, mnohdy 100—200. Před novomanžely stojí po hořící svíčce, čí dříve dohoří, ten dříve umře; ne-

věsta dostává skrojek z prvního bochníku chleba, jejž potom pečlivě chová, poněvadž je dobrý v dětských nemocech atd. Při hostině (*wulki wobjed*, dl. *ẃeliki hobed*) podává se chléb s máslem a sýrem, *tykanc* (veliký koláč, rozkrájený na třírohé díly), pivná polévka, hovězí maso s křenem, vepřová, skopová neb husí pečeně, *čorna tunka* z vepřové neb husí krve, sušených hrušek a vepřového neb husího masa, jahelník (*w mlócy jahły*) neb *krupy z jušku* (pohanková krmě s omáčkou) a *kołbaski* (jitrničky). Při tom pije se »brune« (hnědé) pivo a »palenc«, hrají a zpívají se svatební písně, jež pějí i diváci před okny, braška pak vede veselé *piwne rěče*. Novomanželé nesmějí po čas hostiny od stolu povstati, mají co nejméně jísti a nevěsta co nejméně mluviti. Po hostině následuje v Dolní Lužici prodávání nevěstina střevíce a ženichova klobouku, všeobecně pak ceremoniální *nakładowanje* čili *składowanje* (odevzdávání dárků novomanželům), k němuž braška vyzývá krátkou řečí a ke konci děkuje delším proslovením. Někde potom i družičky a svatové navzájem dávají si dary, ale žertovné. Potom celý průvod svatebčanů odebéře se k tanci, ale zase bez ženicha. Nevěsta po několika tancích obejde kolem taneční síně a loučí se s mládenci podáním ruky, načež v průvodu svatů odejde. Pozdě v noci, když novomanželé mají se odebrati na lože, odehrá se líčený boj o nevěstu a ženicha, jež družičky a mládenci nechtějí vydati ženám a mužům. Konečně ženatí zvítězí a ženy nevěstu očepí (*čěpcować*), t. j. odejmou jí »bortu« neb »hupac« a nahradí ji čepečkem, jaký mají słonky (v Dolní Lužici bílou »lapou«). V Horní Lužici potom nevěsta se zavázanýma očima jde se svým věnečkem do středu dívek: které jej vloží na hlavu, ta se nejdříve vdá; v Dolní Lužici žena, která nevěstě vínek odebrala, hodí jej družičkám, která jej chytne, bude první nevěstou. Potom braška krátkou řečí vylíčí význam chvíle a s nevěstinou słonkou odvede novomanžely do ložnice. Druhého dne ráno hudebníci »budźa njewěstu«, načež se pokračuje

*

v hodech a tancích. Nyní trvávají svatby dva až tři dni, ale dříve slavívaly se až i týden.

Na konci svatebních radovánek, když jest výbava naložena, má braška (družba) *wužohnowanje z kwasneho domu* čili po dolnoluž. *dobru noc,* načež se nevěsta loučí s rodiči a sourozenci, provázena písněmi svých družek. Na cestu z domova vezme s sebou slepici, kterou pustí v novém dvoře: z toho, setrvá-li slepice hned na dvoře či poplaší-li se a vzlétne na sousední dvůr, soudí se o stálosti nevěstina štěstí manželského. Vstupujíc do svého nového domu, podává tomu, kdo jí prvně vyjde vstříc, kousek chleba. První neděli po svatbě slaví se *młody kwas* (dl. *młoda swažba* čili *ṕerpuś,* t. j. ṕerwy puś, první cesta). Novomanželé jdou se svými příbuznými, słonkami, družkami a svaty do kostela, načež se vrátí k společnému obědu, který často končívá tancem.*)

e) Nemoc a smrt. V nemoci Srbové Lužičtí pomáhají si nejraději sami domácími, tradičními prostředky, při nichž pověra zhusta má vynikající úlohu. V každé vsi bývala nějaká *mudra* čili *zelowa žona,* dl. *zelowa baba* (*zelbaba*), která znala léčivé byliny (*zela*) a uměla zaříkávati a zažehnávati (*zaprajeć, žohnować,* dl. *gusłowaś*), měřiti nemocného (*měrić*) atd. Mnoho bylo i lidových ranhojičů a lékařů (*runaŕ, pytaŕ*), zejména mezi ovčáky a rasy (*wowčeŕ, drač*), kteří připravovali masti (*žałba*), náplasti (*bjeńtuch, plestr*), rovnali (*runać*) údy atd. Jinak i každý Srb sám znal různé ustálené prostředky a léky, zaříkávání (*zaprajenje,* dl. *zagrono*) atd. U většiny nemocí prostý lid spatřoval vliv buď nějaké mythické bytosti (personifikace choroby) nebo udělání (*načinjenje*) od zlých lidí, čarodějů a čarodějnic (*kuzłaŕ, khodot,* dl. *chódot — kuzlaŕniča, khodojta,* dl. *chó-*

*) Kromě díla Smoleřova srovnej moji podrobnou studii »Svatba u Lužických Srbů« (Praha 1893).

dołá), a jen u některých chorob — zejména u zranění — viděl příčinu přirozenou.

V lidových receptech, zaříkacích formulích, pověrách atd. jmenují se na př. tyto nemoci, vady a poranění: *štawpa* (píchání*), *žołtawa* (dl. *žołšica*, *žołšelina*, žloutenka), *stróžele* (dl. *zlěkańe* neb *zlěk*, nemoc z uleknutí, z něhož prý vzniká veliká část chorob), *stanjenje* či *staće*, též *nadostaće* (dl. *naglěd*, t. j. uřknutí, též prý zřídlo většiny nemocí), *boža ručka* (mrtvice), *wić* (dl. *tergańe*, dna, pakostnice, suché lámání), *wiwy, widlišća* (křeče), *waka* (tasemnice), *wosypica* (dl. *wóspice*, osypky), *zabry* neb *zabr* (dětská nemoc: houby, osutina v ústech), *wujědnicy* (dětská nemoc), *wił* (chorobné splštění vlasů, polsky: kołtun, kołdun), *hikawka* (škytavka), *pěhi* (dl. *pěgi*, pihy), *brodawki* (dl. *brodajce*, bradavice), *kurjace woka* (dl. *kokošyne riši*, kuří oka), *wěchće* (svrab), *zrostk* (výrůstek, zduřenina a pod.), *kula* (boule), *zaćeklina* (oteklina), *pucheŕ* (puchýř), *brjód*, *wrjód* (vřed), dl. *reginy* (křeče, padoucnice, fantas v horečce) atd.

Z léků a léčivých bylin nejčastěji se uvádějí: *lipowe kćenje* (l. květ), *bozankowe kćenje* (bezový květ), *stróžawe zelo*, *stróželinowe zelo* (Scabiosa succisa, čertkus, jindy Centaurea scabiosa, čakánek), *swětlik* (s. lékařský), *hermančik* (heřmánek), *kosćadło* (kostival), *rozkobnik*, *rozkhodnik* (rozchodník), *rozraz* (dl. *zele źewjeś bólosćow*, rozrazil), *bulica* (černobýl), *leńčk* (Antirrhinum Linaria, květel, len matky boží), *połon* (peluněk), *lane symjo* (lněné símě), *piwoń*, *piwonja* (pivoňka), *jichtowa rěpa* (lilek obecný), dl. *reginowe zele* (potměchuť), *wićowa rěpa* (posed bílý), *zymne wohnjowe zelo* (toten), *njemdre* n. *runace zelo* (arnika) atd. Trhání těchto a jiných léčivých bylin doporučuje se zvláště na Wałporu (dl. Hopargu, t. j. Valpurgu), na Jana Křt. v poledne neb na hod boží velikonoční před slunce výcho-

*) Štapać neb kałać = pichati.

dem. Z pověr, vládnoucích v lidovém lékařství lužickém, budiž uvedeno na př. přičítání léčivé moci věcem po zemřelých (na př. *wotemrěty* n. *namrěty kluč*, t. j. klíč po zemřelém, pomáhá prý při dětských nemocech), věcem ze hřbitova (úštěpkům z křížů) a j.

Na smrt pohlíží Srb s klidem; za neštěstí pokládal by smrt bez zaopatření svátostmi umírajících, smrt samu však nikoli; jsou případy, že i nápis na kříž náhrobní obstarávají si starší lidé za živa. Cítí-li Srb blížiti se poslední hodinku, často sám požádá, aby byl položen na čerstvou slámu, na níž se lehčeji umírá. Těžko se umírá při západu slunce. Také lidé s těžkým hříchem dlouho umírají. Kdo nemůže nikterak zemříti, vynesen na hnůj zemře. Také se povídá o studánkách, z nichž voda (*smjertna woda*) ulehčovala smrt. Když nastane umírání, pootevře se okénko, aby duše mohla odletěti; jindy otvírá se až po smrti. Při umírajícím klečí všichni domácí v tiché modlitbě, když posledně vydechl, modlí se společně »Wótče naš«. Zemřel-li hospodář, oznámí se smrt jeho hned dobytku a včelám. Mrtvolu (*ćěło*) umyje *ćěłowa žona*, načež se sláma z pod mrtvoly vynese na hnůj a voda po umytí nebožtíka vylije do křoví — nikdy do chléva, sic by skot onemocněl; na hnoji a v křoví může je ptáček přeletěti a učiniti neškodnými. Mrtvola se nyní položí na prkno a přikryje prostěradlem (*smjertny rub*); v některých vsích v Dolní Lužici bývá ve vsi jen jedna *smertna dela**) (neb několik), která se půjčuje. Úmrtí buď oznamuje sousedům ćěłowa žona, buď posílá se po vsi se zprávou od představeného gmejnska heja, někde pak (v okolí Kulowa a Wojerec) černá palice, zvaná *čorny kij* neb *smjertna heja*; na rozdíl od obecní heje jde smjertna heja po vsi na levo. Kdo nyní přijde navštívit dům smutku, prve než na koho pohlédne a pozdraví, jde přímo k nebožtíku a kleče se u něho pomodlí, načež přeje domácím: »Trošťuj was Bóh we wašej

*) Deska.

zrudobje.« Pokud jest mrtvola v domě, nikdy nesmí býti zůstavena o samotě; v noci sedí u ní čěłowa žona. Po celou tu dobu také nejen v domě smutku, ale i u nejbližších sousedů (až do třetího souseda) konají se všecky práce potichu, od hřmotných prací vůbec se upouští (dříví se neštípe, nemlátí se atd.). Zemřel-li hospodář, nepracuje se po tu dobu ani s potahem na poli. Večer před pohřbem (někde každý večer do pohřbu) světí se v domě smutku *pusty wječor*: sejdou se všichni sousedé, t. j. z každé rodiny ve vsi aspoň po jednom členu, a trvají pospolu ve zpěvu úmrtních a jiných nábožných písní hluboko do noci, často (v létě) až do svítání. Mrtvola do rakve (*kašć*) obléká se buď v bílý, plátěný rubáš (*kitel* neb *smjertnica*, dl. *smertnica*) neb prostě zabaluje v bílé plátno; někde oblékají v bílou smjertnicu jen svobodné a děti, kdežto starší lidé dostávají do rakve černý kroj. Do rakve dávají mrtvole kancionál a modlitby (*spěwaŕske a modleŕske*), ženám šátek do ruky; někde dávají do rakve jehlu s nití, mýdlo a hadřík, dále brejle, nosil-li je nebožtík, mužům i břitvu. Hrob po starém obyčeji většinou dosud kopou vesničtí muži po pořádku (*po rjadu*), začež se někde platí do obecní pokladny určitý poplatek; po Novém roce za to všichni muži společně pijí (*porjadne piwo*). Svobodným a dětem kopou hrob, vyzvánějí atd. svobodní. Dítě do roka staré obyčejně nese ke hrobu jeho starší kmotr. Nekřtěňátka někde pochovávají večer. Též samovrahy pochovávají večer a mnohdy s projevy neúcty (na př. někde nevezou rakev na hřbitov vraty, nýbrž ji podávají přes zeď). K pohřbu (*pohrjeb*, *khowanje*, dl. *zakopowańe*) sejdou se příbuzní ve světnici, ostatní *přewodźerjo* na dvoře. Když se rakev vynáší z domu, schýlí se na prahu třikrát k zemi. Před tím dá se všemu dobytku píce, aby neležel, a při pohřbu hospodáře oznámí se skotu, že hospodáře odnášejí. Je-li pohřeb do jiné vsi, naloží se rakev na *rěblowany* (řebřinový) neb *deskowany* (fasuňkový) vůz a přikryje bílou plachtou (někdy obecní, u před-

staveného uschovanou). V Dolní Lužici někde s sebou brávají hned také prostý, dřevěný kříž náhrobní. Na hranicích obce zastaví průvod obyčejně při malé vyvýšenině, kterou nazývají *morwa kupka* neb *smjertna hórka*, a pomodlí se Otčenáš, načež se zde s vozu shodí jedna řebřina (*rěbl*). Ta zde zůstane, dokud se nerozpadne a nezetlí, tak že někde vznikají celé hromady rozpadávajících se řebřin. (Rovněž přišel-li někdo nešťastným způsobem, vraždou a pod. o život, kladou Srbové na to místo, kdykoli jdou kolem, větvičku, tak že se jich časem navrší celá hromada). Na rakev do hrobu házejí pozůstalí i účastníci pohřbu po třech hrstech hlíny; teprve když byl hrob úplně zasypán, odebéře se průvod do kostela a po skončených zádušních obřadech vrátí se pozůstalí ještě k hrobu, u něhož se klečíce pomodlí. Po návratu domů modlí se znova na místě, kde rakev stála, načež bývá účastníkům poskytnuto pohoštění (dl. *góscina*). O smutečních krojích byla řeč na str. 175. Smutek (*žarowanje*, dl. *žałowańe*) rodičů po dětech a naopak trvá rok, po otci někde rok a 4 neděle; po sourozencích 18 neděl, po jiných příbuzných čtvrt léta. Hluboký smutek trvá 4 neděle, a po ten čas zůstávají věci nebožtíkovy nedotknuty; teprve po té době pozůstalí o ně se dělí. Ženy, jimž zemřely rodiče, někde i po uplynutí doby smuteční zachovávají smutek tím způsobem, že o vánocích, velikonocích a letnicích jdou do kostela černě. Někde i po duchovním chodí osadnice do kostela ve smutku po 4 neděle.

f) Výroční obyčeje a pověry. Výroční obyčeje pojí se většinou k dobám a svátkům roku církevního. Advent (hl. též *přikhad*, dl. *pśichod*) jako u nás jest dobou nadílení dětem. Na sv. Barboru za soumraku večerního házejí rodiče dveřmi do světnice ořechy, jablka a pod.; říká se: *Barbora mjece* (B. hází). Na sv. Mikuláše se dětem naděluje (většinou perník atd.): *swjaty Mikławš wobradźa*. V kteroukoli neděli adventní tu a tam ještě chodí *bože dźěćo* (*b. dźěćatko*, dl. *b. źiśetko*),

za něž se obyčejně na přástvě strojí jedna z přadlen: obleče přes svůj oděv mužskou košili, vyzdobenou stužkami, čepeček ozdobí si zeleným vínkem (umělým) a zastře se závojem. S metlou a zvonkem v jedné ruce, v druhé se šátkem, do něhož jí rodiče dávají dárky pro dítky, chodí dům od domu, provázena ostatními přástevnicemi. Vstoupivsi do světnice ptá se: »Su tu žane dobre dźěći?« načež po kladné odpovědi rodičů dítě po dítěti se modlí neb říká biblické průpovědi. Na konci bože dźěćo udílí dětem dárky. Někde chodí s božím dítětem *rumprich* (*rumpodich*, patrně něm. *Knecht Ruprecht*), výrostek, přioděný obráceným kožichem, aby nahnal strachu nezvedeným dětem. Vlastní doba vánoční trvá od božího hodu (resp. štědrého dne) do tří králů; jest plná kouzelné a věštecké moci, která podle pověry lidu některých krajin Lužice rozšiřuje se i na 9 dní před božím hodem. (Vánoce slují hl. *hody*, dl. *gódy*: štědrý den neb večer hl. *patoržica*, *pateršica*, *swačina*, dl. *gwězdka*, *swacyna*, *swěty źeń*; noc ze štědrého dne na boží hod *boža nóc*; boží hod hl. *hodownička*, dl. *bóžy źeń*, *gódownica*.) Na štědrý den ráno u katolíků jdou všichni domácí (i čeleď) až na jednoho neb dva na *jutnje* (roráte), načež se mlátí až do 11 hodin. Potom jest snídaně a oběd najednou (*wobjed*); obyčejně však jí se až na večer (*swačina* a večeře zároveň). K této hostině, společné pro rodinu i čeleď, připravuje se buď devatero jídel, nebo (u chudších) aspoň jídlo, skládající se z 9 součástí, na př. vepřoviny, prosa, vody, soli, mrkve, cibule, řepy, pšeničné mouky a hrozinek. K štědrodennímu obědu, resp. večeři zvou se i včely a ovocné stromy; zároveň dá se dobytku a drůbeži nasype se do kruhu, utvořeného ze řetězu, neb do obruče (ale nevolá se). V ten den pekou se také v Horní Lužici *hodowne kołački* n. *hodowne wosuški* (podlouhlé pečivo, uprostřed vtlačené), v Dolní Lužici *mazańce*. Také kravám peče se *wosušk* ze zbytků chlebového těsta a otrubů, k čemuž se přidává andělika (*jandźelske zelo*,

Archangelica officinalis), česnek a svěcená voda; kousek tohoto pečiva dává se dobytku každého jitra po celé vánoční období. Když se prostírá na stůl o štědrý den, kladou se pod ubrus na kříž dvě hrsti slámy; z této slámy po večeři ováže se každý ovocný strom třemi slámkami, aby hojně nesl. Ta doba jest vůbec časem věštby a symbolického působení na budoucnost, k ní pojí se zejména mnoho pověr hospodářských. Tak na př. při obědě (večeři) dívky mlčí a po jídle jdou házet košťata na stromy: spadne-li koště, zůstane děvče svobodno, zůstane-li na stromě a ukazuje držadlem ze dvora, vdá se děvče do roka, ukazuje-li ze dvora pometlem, zemře; nebo třesou plotem dvora, v němž zemřel hospodář — kde se ozve pes, tam jest jejich ženich; nebo odkrývají 3 talíře, z nichž pod jedním jest routa (svatba), pod druhým hlína (smrt), pod třetím nic (žádná změna), atd. Při štědrodenním obědě (večeři) hospodář rozdělí jablko všem u stolu, aby po celý rok nezabloudili; když se vrátí z půlnoční, dupe na práh chléva, aby toho roku čarodějnice dobytku neuškodily; měří vodu z hrnéčka do hrnéčka a soudí z toho o úrodě obilí; do dvanácti misek z cibule nasype sůl a v které se přes noc rozplyne, ten měsíc v roce bude mokrý, v které nic, suchý, atd. *Boža nóc* jest vůbec plna kouzelné moci; té noci ve 12 hod. kvete kapraď (*paproć*), ale květ hned opadá — kdo si té chvíle dá napadat kapradího květu do střevíce, bude rozuměti všem zvířatům. V boží noci strojí také v novější době rodiče dětem vánoční stromek (*hodowny štomik*), pod nějž kladou jim dárky. Boží hod vánoční (*hodownička*), jako každý sváteční hod, jest šťastný den; děti toho dne zrozené budou vždy šťastny. Také toho dne má býti k obědu devatero jídel nebo krmě z devatera součástí; co od jídla odpadne, nesmíš zvednouti, sic bys dostal vředy. V kostele odevzdávají hospodáři a hospodyně dary pro duchovního. Z počasí dvanácti dní období vánočního soudí se na počasí dvanácti měsíců.

Podobně, jako štědrý den a noc, jest i noc novoroční a sám nový rok (*nowe lěto*) dobou kouzelnou, plnou věštby a vlivu na osud lidský i vůbec na budoucnost. V novoroční noci slévají dívky olovo; ze zvuků, jež zaslechne poslouchající na křižovatkách, soudí o událostech nastávajícího roku: zvuk od konví neb okovů znamená oheň, od prken neb vůbec dřeva smrt, hvízdot krádež a pod. Také na nový rok, lehneš-li si po odzvonění ke mši na rozcestí, můžeš ze zaslechnutých zvuků souditi o budoucnosti. Kdo na nový rok hodně skáče a běhá, bude po celý rok čilý; kdo má na nový rok k obědu jahelník (*w mlócy jahły*), bude míti po celý rok dostatek peněz. Večer před novým rokem neb ráno na nový rok pekou se *nowe lětka* z pšeničné mouky, totiž drobné pečivo rozličné podoby; nowe lětka v podobě domácích zvířat pekou se pro dobytek, lětka různých podob pro děti i pro dospělou mládež. Děti donášejí nowe lětka darem svým kmotrům, začež zase od nich dostanou nějaký novoroční dárek. Na nový rok také dívky svým milým posílají nowe lětko, totiž jablka, ořechy, pečivo atd.

Také na tři krále peklo se zvláštní pečivo *třódrak* (čti: tsjódrak), jakási to hvězda o třech cípech. Kdysi chodívali v ten den »tři králové«, zpívajíce píseň o třech mudrcích od východu, která se však nezachovala, tak jako hra sama vymizela. V úterý po třech králích v Kulowské osadě odbývají se t. zv. *wěrcy* (*wěcy*), t. j. všeobecné, výroční obecné hromady. Dopoledne již scházejí se občané ke zkoumání účtů za uplynulý rok. Potom každý má právo přednésti vše, co proti kterémukoli sousedu má. Odpoledne sejdou se v krčmě, kde vypijí sud piva na obecní útraty; večer přijdou také hospodyně, přinesou chléb, krčmářka dá cukr, muži pivo i připravuje se *drjebjenjo*, t. j. sladká pivná polévka s nadrobeným chlebem. Po večeři skončí den tancem.

Ve čtvrtek před vánocemi nebo před Novým rokem přadleny v Dolní Lužici »vodily starého« (*starego*), ve

čtvrtek po vánocích neb v prvých dnech po Novém roce »mladého« (*młodego*) — t. j. patrně na označení odchodu starého roku a příchodu nového vodí nejprve stařenu s hrbem a berlí a starce se lnem na hlavě, spadajícím vzadu po šíji, později pak mladý párek, ustrojený v kroj nevěsty a ženicha, za nimiž kráčí družba. Při tom přejí šťastného nového roku — a za to sbírají jitrnice, vejce, slaninu atd. k dobrému večeru. Tím vlastně počínají masopustní maškarády (masopust hl. *póstnicy*, dl. *zapust*). Tak některého večera přivádějí hoši do »přazy« koně (*kóń*), t. j. hocha, jenž představuje jezdce s koněm (u nás klibna), jindy zase *baćona* (čápa). V dřívějších časech (dokud to nebylo úřady zakázáno) ke konci masopustu sestupovali se vesničtí mládenci (a s nimi někdy i mladí hospodáři) v masopustní bratrstvo (hl. *kołbasnicy*), přestrojovali se za medvědy, koně, kominíky atd. a chodili s hudebníky po vsi dvůr ode dvora, prováděli často i rozpustilé žerty, vyprošovali si (neb přímo brali) jitrnice, slaninu atd., po případě i peníze a zvali děvčata na večerní zábavu do krčmy. Zde zvolený *tóčka* (výčepník) nalévá společníkům i hostem pivo ze džbánu, přivázaného na dlouhé stuze od stropu. V poslední večer jezdí nejvtipnější řečník z »kołbasniků« na stoličce po stole, kolem něhož sedí děvčata, a žertovným způsobem od nich vymáhá peněžité příspěvky na společné pivo. V Dolní Lužici a v přilehlé pomezní části Horní Lužice takovým masopustním průvodům se říkalo *campor* (*camper*, *camprowaś*; též jednotliví účastníci jsou *campory*, *campery*). Někde »camperovaly« děti, t. j. chodily po vsi s dlouhými pruty, ozdobenými stužkami, a v každém dvoru zpívaly píseň, napomínající k pokání a k obrácení k bohu; za to dostávalo se jim drobných dárkův.

V době postu zpívají děvčata evangelických dědin každé neděle odpoledne na návsi nábožné písně. K období velikonočnímu pojí se dosud mnoho obyčejův. a pověr, které je označují jako radostnou slavnost jarní.

Na smrtnou neděli (*smjertnica*) vesnická mládež lužická vyháněla smrt (*wuhnaće smjerće*); za časův A. Francela zhotovila mládež ze slámy a hadrů loutku, kterou na dlouhé žerdi přede všemi neslo silné děvče, kdežto druzí po loutce házeli, zpívajíce: »Leć horje, leć horje, jarabate woko; padń dele, padń dele, jarabate woko!« Za vsí hodili »smrt« do vody nebo za hranice obce, z čehož často vznikaly boje s mládeží obce sousední. Jinde mladí, staří vynášeli ze vsi víchy slámy, jež na obecním pomezí na místě, kde se pohřební průvody zastavují, spálili; vracejíce se volali: »Smjerć smy wuhnali, lěćo zaso přiwjedźemy!« Sledy toho obyčeje zachovaly se až do století XIX. V okolí Grodku děti a výrostkové nastavěli na vozíček haluzky jehličnatých stromův, ozdobené pentličkami, jezdili s nimi dvůr ode dvora se zvláštními říkadly a písněmi, sbírajíce za to dárky, načež táhli za ves a zde vozík s haluzkami (jemuž říkali *chodař*) buď spálili, buď uvrhli do vody. Jakýmsi zbytkem vynášení smrti byl snad i dolnolužický obyčej nošení *starego*, t. j. vynášení ze stodoly na dvůr posledního snopu, koncem zimy vymláceného, svázaného v mužskou podobu a ozdobeného barevnými stužkami a hadříčky. — K velikonocům samým (hl. *jutry*, dl. *jatšy*, v pomez. nář. *jastry*) připínají se pod. obyčeje a pověry jako u nás. Na květnou neděli (*bołmončka*, *bohownička*) zastrkují se svěcené kočičky do polí a kočičky samy (*micki*) dávají se dobytku do pití; na *zeleny štwórtk* i v následujících dnech vaří se *jutrowne jejka* (velikonoční vajíčka), tu a tam prostou kresbou zdobená neb nápisem, většinou jen prostě obarvená; na veliký pátek (*ćichi pjatk*, též *wulki p.*, dl. *śichy pětk* atd.) před slunce východem označují dvéře chlévů křížky; noc s bílé soboty (*martrowna* n. *jutrowna sobota*) na boží hod (*jutrownička*, dl. *jatšownica*) tráví děvčata na návsi, chodíce statek ode statku a zpívajíce nábožné písně (v Błotech zpívají na lodích), v dřívějších dobách té noci hoši stříleli; o půlnoci nabírá se »jutrowna woda«, neboť v tu dobu

prý jest všecka voda svěcená a má léčivou a omlazující moc; jako v Polsku, Rusku a tu a tam i v Čechách, tak i v Lužici jest obyčejem vzájemné oblévání »velikonoční vodou«; na boží hod mládež hraje o vajíčka (zvláštní hra, zvaná *walkanje*), z čehož se vyvinula zvláštní lidová slavnost v Budyšíně, koulení vajíček s vysoké stráně nad Sprévou za účasti zástupů mládeže i obecenstva; odpoledne v katolických vesnicích konají se jízdní processí (*křižerjo*) z jedné farní vsi do druhé. — První máj s předcházející nocí filipojakubskou (podle ev. kalendáře Valpurginou, hl. *Wałpora*, dl. *Hoparga*) má v lidové pověře i obyčejích podobný význam, jako u nás. Té noci sletují se čarodějnice na horách i provádějí mnoho zla; aby neočarovaly dobytek, třeba jest před slunce západem chlévy uzavříti a dvéře poznamenati křížky atd. Večer za tmy tu a tam jako u nás »pálí čarodějnice« (*kuzłaŕniče* n. *khodojty palić*). Před 1. květnem, nyní však obyčejně až o letnicích (*swjatki*), staví hoši na návsi vysokou máji (*meja*, dl. též *swětkowny bom*), která za tance a radovánek skácí se až v den nanebevstoupení Páně, po případě na Jana Křt.; někde zastrkují k 1. máji na hnojiště *mejki* (březové větvičky) za každého člena rodiny atd. Jarní slavnosti končí se svátkem Jana Křtitele (*Jana Křćenika*), k němuž připíná se nejvíce pověr a obyčejů. V předvečer (v noci) Jana Křtitele pálívaly se ohně, jež mládež, kvítím ozdobená, přeskakovala. Toho dne (neb vůbec v svatojanském období) jezdíval *Jan*, mladík, všecek ověšený věnci a kvítím, s maskou z březové kůry na obličeji; za vsí strhly jej ženy a dívky s koně a rozdělily se o jeho květy, jimž přičítána kouzelná moc. V době svatojanské (devět dní před Janem a devět po něm) vůbec mají rostliny zvláštní moc, pročež v té době sbírají se léčivé a kouzelné byliny; největší moc mají rostliny v poledne na sv. Jana, kdy také se otvírá země (hory) tam, kde jsou poklady.

Ke konci žní slaví se *domkhowanka* (obžinky), zvlášť

veselým svátkem však bývá po žních *kermuša* (posvícení), k níž se pekou velké koláče (*tykancy*) a kteráž se slaví hostinou a tancem obyčejně po 3 dni.*)

g) Podání o mythických bytostech. V ústech a myslích lidu lužickosrbského podnes zachovaly se četné pověsti a představy o různých bytostech mythických, kteréž podle víry lidové oživují okolí člověka a různým způsobem vykonávají vliv na jeho osud. Tak dosud mnoho se bájí o *kubołčiku*, domácím to duchu, jejž může člověk získati ke svým službám a jenž se velmi blíží našemu šotku či hospodáříčku. Podobné vlastnosti má i *zmij* (dl. *plon*), který se rovná českému plívníku. Zajímavé bytosti lužického bájesloví jsou hl. *bože sedleško* a dluž. *boža 'łosć* (původně »boży głosc«), které věstí smrt neb vůbec neštěstí; bože sedleško ukazuje se v podobě bílého, plačícího dítěte, a na otázky, proč pláče, dává tajemné odpovědi; boža 'łosć jest bytost totožná, jen že se také zjevuje v podobě bíle oděné ženy s bledými vlasy. S podáním o praobyvatelích Lužice sloučeny jsou pověsti o *lutcích* (*lutki*), trpasličích bytostech, příbuzných jinak s kubołčiky a plonem, jakož i s našimi divými lidmi (divoženkami atd.). »Lutki« bývají často uváděni ve styk se spícími rytíři (*spjacy ryćerjo*), o nichž se bájí (podobně jako u nás o rytířích Blanických), že ve spánku vyčkávají svého budoucího úkolu v hoře Lubinu neb v jiných horách lužických (ve Wósmužowé h., v Kaponici), či konečně v hoře Plonické, kteráž prý jest v Čechách (patrně Blaník). Vypráví se též o obřích (*hobr*), praobyvatelích naší země; původní charakter obrů jako daemonů přírody (lesů, hor, mračen) v lužickosrbském podání až na nepatrné stopy vymizel. Za to zacho-

*) Kromě díla Smolerova (»Pěsnički«) a spisův uvedených při následujícím oddíle srv. moje feuilletony v »Nár. Listech« 1896: Velikonoce u Lužických Srbů (č. 94), Noc Valpurgina v Lužici (č. 121), Letnice v Lužici (č. 158), Jana Křtitele v Lužici (č. 189) a j.

valy se zajímavé pověsti o *grabech*, lesních to mužských daemonech, příbuzných s fauny a sylvany, a různých jiných lesních bytostech a divých lidech. Tak podle dolnolužické pověsti žijí v lesích diví lidé *šěrawy*, podle hornoluž. pověsti loví v lesích za poledne neb o půlnoci při úplňku *dźiwica*, krásná to lesní paní (panna); též *dźiwja žona* (divá žena) jest známa jako bytost lesní, která se však již sbližuje s daemony polními. V době polední obchází v polích *připołdnica* (dl. *přezpołnica*), jež vraždí opozdilce, kteří jí nedovedou na její otázky odpovídati nebo po celou hodinu o jednom a témž předmětě povídati (obyčejně o lnu); podobná bytost jest *serpownica*, kteráž se však může zjeviti v kterékoli době denní. Podobně jako připołdnica v poledne, chodí večer po západu *směrkawa* nebo též *brunčadło*. Nejpůvodnější ráz polního daemona ze všech těchto bytostí má serpownica. Lesní ženy, spříbuzněné s daemony vichru, jsou *worawy*, překvapující opozdilé přadleny. K těmto bytostem úzce se pojí *zła žona*, jíž ze slovanského bájesloví nejvíce se blíží maloruské złydni a polské boginki, mamuny. Zła žona přináší neštěstí a bídu, kde se usídlí, a nelze se jí zbaviti, dokud neodejde sama. Sem také sluší zařaditi tajemnou bytost, která podvrhuje děti; takový *přeměnk* (přeměněné dítě) je ohyzdné, přihlouplé dítě, jehož daemonická povaha projevuje se za nepřítomnosti lidí, i má v lužických pověstech vůbec podobné rysy, jako český věštík. Zde jest tělesná a duševní nedostatečnost ubohých dětí vysvětlena působením daemona — podobně (jak jsme výše již připomenuli) vůbec se připočítávají nemoci působení zlých bytostí. Zvláštní zmínky tu zasluhují *reginy*, ženští daemonové, jimž se přičítá padoucnice, fantas horečná, zuření opilců a pod. Zejména došel v lidové víře zosobnění mor (*mór, mrětwa*), kterýž přichází nejčastěji v podobě ženy; ochranným prostředkem proti morové ráně jest oborání dědiny pluhem, do něhož jsou zapřaženy nahé dívky, neb opatření nového ohně třením

dvou dřev. Smrt představují si Srbové Lužičtí jako bílou ženu (*smjerć*, dl. *smerś*), zřídka v podobě muže; kde má někdo v krátce (do 3 dnů) zemříti, tam se ukazuje *smjertnica*. Různá rčení a pověry ukazují i na zosobňování těles nebeských, ale určité nějaké podání o těch personifikacích se nezachovalo (leda o slunci v pohádce Pan Hibšyk). Také z pověstí o daemonech mračen pozůstaly jen temné zbytky. Za to dosud se bájí o bytostech způsobujících vítr a vichr (*wětr*, *wětrec hólcy*, *wichor*). Za vichru zjevují se také *Dyterbjernat* (patrně z německého Dietrich von Bern, Dietrich Bernard) a *nócny hajnik* (dl. *nócny jagaŕ*), diví to lovci, o nichž se bájí patrně pod vlivem pověstí německých. Různé světelné zjevy v přírodě daly podnět ke vzniku pověstí o bludičkách (*błudnički*, dl. *błud* atd.) a ohnivých mužích (*wohnjowy muž*). Ve vodě sídlí *wódny muž* (dl. *nykus*) a *wódna žona* (dl. *nyksowka*), o nichž se vypravuje spousta podobných pověstí jako o našem vodníku; též *čert* (dl. *cart*) má v lužickosrbských pověstech podobné rysy, jako v pověstech našich. Místo slova čert říká se eufemisticky také *dundyr* (patrně z něm. Donner), což Smoleŕ měl neprávem za jméno zvláštní bytosti. Ve stycích s čertem jsou čarodějníci a čarodějnice: *kuzłaŕniča* neb *khodojta* (*khodota*, dl. *chódota*) a *kuzłaŕ* (dl. *chódot*, *gusłowaŕ*), kteří všelikým způsobem lidem škodí, zejména očarováním krav, jimž berou mléko. Khodotja říká se též můře, která jinak má jméno *mórawa*; v pověstech o tomto zosobnění noční záduchy nacházíme rozvinutí prvotního názoru o duši člověka, která může volně z těla vycházeti (ve snu) a přijímati i různé podoby, zejména také zvířecí. Báje toho druhu tvoří přechod k pověstem o vlkodlacích, jež se v skrovných zbytcích zachovaly také u Srbů Lužických; v Dolní Lužici se totiž bájí, že některý člověk (muž) jest *wjelkoraz*, t. j. že se může v polední hodině proměniti ve vlka. Pověsti o upírech, t. j. mrtvých, vycházejících z hrobu ssát lidem krev, zůstavily v Lužici jen nepatrné stopy v některých po-

věrách; lužickosrbský název pro upíra se vůbec nezachoval.*)

h) Umění lidové. 1. Textilní a plastické umění lidové nedosahuje u Lužických Srbů toho vysokého stupně, na jaký na př. vyspěly československé výšivky, krajky a keramika, huculské předměty vyřezávané, vybíjené a mosazné atd. Výšivek v nynějších lužických krojích skoro není; ve wojereckých a bývalých komorovských krojích, jakož i v bývalém evangelickém kroji budyšínském bylo vyšívání ještě nejvíce, a to bílého (zástěry, šátky). Také tmavomodré zástěry, vyšívané bílou přízí, se vyskytují. Pestré vyšívání omezuje se na dýnka čepečků katolických i evangelických Hornolužičanek (pokud u těchto ovšem se kroj vůbec zachoval), tu a tam na »lapy« dolnolužické, na křídlaté nedělní »hawby« mužakovsko-slepjanského kroje a na svatební ručníky z týchž končin. Hornolužické »hawby« mívají na dýnku obyčejně stylisovanou kytici (nebo jen květ), provedenou hedvábím, vlnou neb i drobnými korálky na černé půdě. Křídla mužakovsko-slepjanské sváteční »hawby« zdobena bývají křížkovým vyšíváním. Rovněž tak vyšívány jsou svatební ručníky »brašků«, na nichž křížkovým stehem, nejčastěji vlnou neb červenou přízí, vyšity jsou příčné pásy, kvítky, ptáci, jeleni i postavy lidské. — Tkalcovství omezovalo se na zhotovování hrubého i tenšího plátna a barevných látek na sukně. Kromě toho sluší uvésti tkaní hedvábných, květovaných stuh na domácích stávcích (*ručne krosnička*) v okolí Kulowa a Wojerec. — Hrnčířství bývalo v Lužici dosti vyvinuto; hlavní sídla jeho byla Kamjenc, Halštrow, Biskopicy, Budyšín, Mužakow a j., nehledíme-li k jiným sídlům v krajinách dávno poněmčených. Lužického a většinou lužickosrbského původu jsou kamenné, krátkokrké hnědé džbánky

*) Soustavné dílo o luž. bájeslovi jest *Ad. Černého* Mythiske bytosće łužiskich Serbow (Budyšín, 1893—95), kde též podrobně uvedena literatura.

s plastickou výzdobou (z větviček, úponků, lístků a květů) na drsné (ryhované) půdě; zvláštním příznakem jejich bývají kuličky na konci větviček a úponků. Pocházejí hlavně z Mužakova v pruské Horní Lužici, ale i v saské Lužici se vyráběly. Velmi zajímavé jsou mísy, zdobené velkými, pestrými (obyčejně okrovými a zelenými), směle vrženými květy (připomínajícími do jisté míry t. zv. keramiku habanskou), jakož i podobně zdobené džbánky, které byly robeny asi v Lužici saské. Zde na Budyšínsku jsou také hojně rozšířeny mísy a talíře, zdobené jednobarevnými, obyčejně modrými kresbami domů a měst; lid však jim říká »žitavské mísy«, i není zjištěno, pocházejí-li z krajiny budyšínské nebo žitavské. — Malované skříně a truhly, prozrazující ve formě i výzdobě obyčejně vlivy barokní, blíží se i způsobem malby i vkusností našim severočeským. Výzdoba květinová převládá, ale rovněž zhusta přicházejí zobrazení staveb, měst a pod. — Lidové řezby vyskytují se na židlích, kolovratech, přeslicích a kuželech, mandlovačkách a pod., ale jsou většinou nebohaté a nemohou se ovšem ani zdaleka rovnati vyřezávaným předmětům huculským neb jihoslovanským. — Kraslice (*pisane, jutrowne jejka*), pokud ještě se vyskytují, mívají jen chudé bílé ornamenty na půdě červené, hnědé, fialové i zelené. Místo ozdob oblíbeny jsou nápisy, průpovědi nábožné, mudroslovné i žertovné, na př.: Wěř, hdyž so će horjo dótka, boža prawica njej' krótka (doslova: Věř, když se tě hoře dotýká, boží pravice není krátká. Volně: Když je nouze nejvyšší, pomoc boží nejbližší). Nebo: Zo by rozomk njeměł kuši, hdyž će wuča, wotčiń wuši (abys neměl rozum kusý, když tě učí, otevř uši).

2. Plody duševního umění lidového zachovaly se hojné a originální. Kromě tradiční literatury lidové (pohádky, pověsti) můžeme ukázati i na četné zjevy písmáků-samouků v dobách dřívějších i novějších. Není snad čísla »Srbských Novin«, v němž by nebylo nějakého příležitostného veršování (většinou nábožného

obsahu) některého samouka vesnického. Nejvíce z nich vynikl Pětr Młóńk z Žićeně v saské Horní Lužici, jehož »Khěrluše a spěwy« z let 1848—78 vydal J. E. Smoleř (Budyšín, 1879); velmi zajímavým zjevem je také Hans Nepila z Rovného u Slepého v pruské Horní Lužici († 1856), původce četných, velmi originálních spisů nábožného, vzpomínkového a kronikářského obsahu, z nichž však se zachovalo jen několik rukopisných knih, kdežto většina setlela se svým prostým původcem v hrobě (srv. o něm články Handrika-Slepjanského v »Čas. Mać. Serb.«, 1896, 1898—1900).

Z tradiční literatury poměrně nejméně se zachovalo pohádek (*basnički*), z čehož však nelze souditi o chudobě tohoto oboru duševní tvorby lidu; příčina záleží prostě v tom, že starší pozorovatelé nevěnovali pohádkám dosti pozornosti. Zvláštní skupinu mezi pohádkami tvoří dosti četné legendy (*bamžički*). Více jest zapsáno různých pověstí (místních, o pokladech a pod.), zvláštní pozornost pak věnována byla příslovím, v jichž četných sbírkách uložena jest filosofie lidu. Nejvíce však sebráno jest písní, jichž hojnost dosud žije v paměti a ústech lidu, tak že sbírky jich došly rozmnožení ještě v dobách novějších. Povaha textové stránky písní vyniká jasně již ve sbírce Smoleřově, jejíž největší část tvoří ballady a romance, zhusta značně obšírné, jimž lid sám říká *přezpólna*, poněvadž se obyčejně zpívají venku při polní práci neb na pastvě. Jim se blíží *hrónčka*, erótické a žertovné popěvky i kratší romance, zpívané o tanečních večerech v přestávkách, když tanečník dává připíjeti své tanečnici. K tanci samému zpívají se krátké popěvky obsahu milostného i žertovného, často až drastického, řečené *reje* (tance). *Wuženjenja* jsou romance neb i krátké popěvky, v nichž se jmenují určitá jména dívky a mládence, milé a milého, kteří tím způsobem se v písni »wuženja« (za sebe dostanou): zpívají se při společných besedách mládeže, zvláště na přástkách. Samostatnou skupinu tvoří *kwasne spěwy* (svatební písně),

které většinou rovněž mají ráz romancí. Originální jsou *słonanja*, totiž písně, zpívané přadlenami pod okny statku, v němž se zabíjelo (srv. výše život mládeže, str. 186). Hojnou skupinu tvoří *pokěrluški*, t. j. legendy, nábožné písně epického obsahu. Jsou však i lidové *kěrluše*,*) nábožné písně, které se zpívají v kostele. Jak patrno, epický živel v lužickosrbských písních převládá. Obsahem jsou milostné, žertovné a nábožné; písní vojenských téměř není, a které jsou, poukazují na časy velmi dávné. Vůbec lužickosrbské písně i textem i obsahem většinou jsou původu velmi starého (hlavně epické). Jedna píseň připomíná dávné doby historické: »Serbja so do Němcow hotowachu, słowčka pak němski njemóžachu; swoje sej koniki sedłowachu, swoje sej wotrohi připinachu...« V jiných vzpomíná se na Prahu a Čechy. Nápěvy písní lužickosrbských jsou krátké, z valné části v starých tóninách; na závěru, vyznívajícím melancholicky, zpěváci se zálibou prodlévají. Při zpěvu lid nápěv zhusta mění různými variacemi, tak že zaznamenati melodii v úplné věrnosti jest někdy takřka nemožno.

Valná část písní bývala provázena hudbou, zejména ovšem písně taneční, pak »brónčka« a písně svatební. Při takovém instrumentálním doprovodu zajímavy jsou variace, jež *herc* (hudebník) zejména na dudech na základě původní melodie vyluzuje. Existuje však i zajímavý přechod od prvotního úkolu hudebních nástrojů (podporování zpěvu) k hudbě samostatné; jsou to četné *reje* (tance), k nimž není slov, a *kwasne přezpola*, t. j. svatební pochody. Národní nástroje, na nichž tato srbská hudba vznikla, jsou: třístruné *husle* neb drobounké *huslički*, rovněž třístruné, *tarakawa* čili *serbska pišćel*, druh to oboe, konečně dvojí dudy, kosmatý *kozoł* a menší dudy z vydělané kůže bez srsti, t. zv. *měchawa*. Nyní však nikde se již lidová hudba v tomto

*) *Kěrluš* staženo z řeckého kyrie eleison podobně jako staročeské krleš, možná i pod vlivem této staročeské staženiny.

složení nástrojů neprovozuje. Tarakawa vymizela úplně a všude ji nahradil klarinet; velké husle zachovaly se jen v katolických vesnicích, a i zde mizejí; dudy a husličky zůstaly v užívání jen v okolí Slepého i Mužakowa a také jsou na vymizení. Jak patrno, zachovaly se starobylé národní nástroje pouze tam, kde se udržela i »serbska reja«.*)

X. Závěrečné úvahy.

R. 1782 — jak již v dějinách národnosti uvedeno — vyšla v Budyšíně skrovná brošurka »Gedancken eines Ober-Lausitzer Wenden über das Schicksaal seiner Nazion«, kterou anonymně vydal nepochybně Jan Hórčanski, učený Hornolužický Srb, který také srbsky cítil, ale nadějí v budoucnost lužickosrbskou nechoval. Výslednice brošurky jest velmi pessimistická. »Není tomu tak dlouho,« uvažuje spisovatel »co v Horní Lužici několik

*) Hlavní sbírky písní lužickosrb. jsou: *J. E. Smoleř*, Pěsnički hornych i delnych Łužiskich Serbow (1841—43); *H. Jordan*, Delnołužiske ludowe pěsnje (1875); *E. Muka*, Delnjołužiske lud. pěsnje I—III (1877 s doplňkem 1880, 1882, 1889), Nanjezne lud. pěsnje I—IV (1875, 83, 89, 94), Hornjoserb. lud pěsnje I—V (1872, 73, 88, 89, 94); *M. Hórnik-B. Markus*, Delnjoserbske ludowe pěsnje (1882); *Lud. Kuba*, Nowa zběrka melodiji k hornjołužiskim pěsnjam (1887). Písně lužické (V. kniha »Slovanstva ve svých zpěvech«); *Adolf Černý*, Narodne hłosy łužiskoserbskich pěsni (1888). Druha zběrka narodnych hłosow (1888), Třeća zběrka łužiskoserbskich pěsni (1894). O lužickosrbské lidové hudbě psali L. Kuba a A. Černý, hlavně v uvedených sbírkách. Pohádky, pověsti a legendy sbírali z domácích folkloristů hlavně *Smoleř* (v »Pěsničkách«) a *H. Jordan*, Najrjeńše ludowe bajki (1876), kromě nich Dučman, Muka, Šołta, Pful a j. (po časopisech); větší souborné sbírky není. Z německých sbírek mají důležitost hlavně knihy *K. Haupta* a *W. v. Schulenburga*. Knižní sbírky přísloví: *Jak. Buk*, 600 serbskich přisłowow a přisłownych prajidmow (1858). 1000 serb. přisłowow a přisłownych prajidmow (1862); *Jan Radyserb Wjela* a *E. Muka*, Přisłowa a přisłowne hrónčka a wusłowa Hornjołužiskich Serbow (1902). Podrobný Rozhled po lužické folkloristice podal *Ad. Černý* v »Českém Lidu« I. 77, 200, 261.

lužickosrbských farností docela se poněmčilo; z toho můžeme snadno usouditi, že konečně i pozůstávající ještě malý zbytek Lužických Srbů ponenáhlu úplně se obrátí v Němce.«

Tato myšlenka tolikrát byla od té doby pronesena, tolikrát byli Lužičtí Srbové pochováváni, že pomalu stala se utkvělým nutným závěrkem každého uvažování o stavu národnosti lužickosrbské. Ba našli se i němečtí statistikové, kteří zdánlivě vědeckým způsobem vypočítávali, kolik Lužických Srbů ročně se poněmčí a za jak dlouhou, vlastně krátkou dobu Lužičtí Srbové nadobro vyhynou. Tak r. 1883 Fahlisch vypočítával, že počet Lužických Srbů v Prusku ročně nejméně o 1000 klesne, tak že za 30—50 let Lužičtí Srbové v Prusku úplně vymizí a ztratí se v moři německém.

A hle, sto let a čtvrtstoletí minulo od vydání památné brošurky Hórčanského, takřka třicet let od předpovědi Fahlischovy — a Lužičtí Srbové jsou zde dosud! A nejen to, pracují uvědoměle k tomu, aby si svou národnost zachovali — a přední mužové jejich (aspoň v Horní Lužici) pohlížejí do budoucnosti zcela jinak, než koncem XVIII. stol. Hórčanski. Slyšme, jak roku 1884 velký buditel hornolužický Michal Hórnik v závěrečné kapitole »Historije Serbskeho Naroda« odpovídal na různé předpovědi o rychlém poněmčení Lužických Srbů:

»Mnoho set let již předpovídají Srbům poněmčení a v novějších dobách objevují se takoví falešní proroci častěji. Jedni praví: Srbové ztratí svou národnost, poněvadž Němců procentově více přibývá, než Srbů, ale nesrovnávají německé vsi se srbskými, nýbrž městské obyvatelstvo s vesnickým... Druzí míní: Povinná návštěva německých škol poněmčí Srby; ale takové školy máme již od r. 1835. Opět jiní povídají: Železnice dopomohou germanisaci; ale železnice protínají naši zemi již od r. 1846. Ještě jiným jest všeobecná vojenská povinnost znamením jistého poněmčení; tu však máme v Prusku již od r. 1813 a v Sasku od r. 1849. Někomu

zdá se zákon o svobodném stěhování příhodným prostředkem germanisačním — ale zhusta děti přistěhovalého Němce se posrbšťují. Nejvíce pak se domnívají triumfovati, když praví: srbština zanikne, poněvadž není vhodna k rozšiřování novodobé vzdělanosti. Rozum a paedagogika však učí, že se lidu intellektuální a morální vzdělanost nejkratší cestou vštěpuje jeho mateřštinou. A také vyšší vzdělání lze rozšiřovati řečí lužickosrbskou, jako každou jinou.«

Toť zcela jiná řeč, než malomyslný závěrek brošurky předního Lužického Srba z konce 18. stol. A slova ta, plná pevné víry v síly národní, napsal Hórnik již jako muž padesátiletý, po třicetileté činnosti na nivě národní; váží tedy tím více a mohou nám býti měřítkem, jak ohromně vzrostlo národní uvědomění lužickosrbské za sto let. Místo odumírání nastal rozkvět národní myšlenky lužickosrbské a všeho národního života lužickosrbského.

Za těch sto let povstala celá literatura ve dvou hlavních nářečích, hornolužickém a dolnolužickém. V poesii vydal tento umírající prý národ dvě vynikající hlavy básnické, Ondřeje Zejleřa a Jakuba Ćišinského, a vedle nich celou řadu zajímavých zjevů: delikátní básnířku Hertu Wićazec, epika Jana Ćěslu, pozdního byronistu Bjedricha-Wjeleměra, dolnolauž. idyllistu M. Kósyka atd.

A zajímavo, jak tito lidé, pokud byli opravdu silnými individualitami, rostli ve své důvěře v národní síly. Tak Zejleŕ r. 1828 napsal báseň »Bože sedleško«, plnou beznaděje. Dobrý duch »bože sedleško«, který podle lidových bájí svým pláčem věštívá neštěstí, plakal na hoře Žmórci. A když se lesové a krahujci sedleška zeptali, proč pláče, odpovědělo:

»Já křížem prošlo zas a zas
kraj srbský v šíř i dál,
já v bílý rubáš vidělo
se halit srbský lid,
a všecky zvony slyšelo

jsem umíráčkem bít.
Stromové, spěte tichým snem,
a krahujče, jdi spat:
nad lidu toho osudem
mě nechte vyplakat!«

Ale později, r. 1842, napsal Zejleŕ hymnu, plnou víry, plnou vědomí vlastní síly — »Trać dyrbi Serbstvo«!

Zde musí Srbstvo pevně stát
a srbský prapor volně vlát,
hor našich pokud vrcholy
se budou v údol zelenat
a na kameni kámen tam
se bude zvedat k výšinám,
a pokud Spréva hučící
poplyne v naší Lužici.

Podobná přeměna stala se i u Jakuba Ćišinského. V první knize jeho z r. 1884 nacházíme sonet »Slovanům«, v němž pozoruje nárůdek svůj jako malý člun v rozlíceném moři a v obavě o jeho osud volá k jižním bratřím, tedy k nám Čechům:

Na pomoc, kdož v srdci chová lidské city,
smrtonosných vln kdo slyší příval litý —
dříve než muž poslední v tom člunu zhyne!

Jak zcela jinak zní mužné tóny posledních sbírek jeho, jež slyšíme na př. i v sonetu »Konec trpělivosti« (Kónc sćeŕpnosće):

Buď trpěliv, byť bili v tebe suky —
toť stálá rada Srbu v jeho strázně:
já dím však, že to hanba — volám rázně,
že zhynou tak i zbylé naše pluky!

Co srbské, srbským buď, dím! Napnout luky!
a nic si vzíti nedej z rabské kázně,
svou řeč mluv nahlas, všude, bez vší bázně
a chatu, pluh si nedej vyrvat z ruky!

Lid dlouho tichý stál, co jiný sklízel,
a dosti dlouho za blázna jej měli —
a tak náš domov po kuse kus mizel.

Teď konec! Lid ať v práva svoje vstoupí!
Křivd netrpěti — buď teď zákon celý!
V tvář tepat dávají se jenom hloupí!

A slyšme, co napsal v »Łužici« 1903 mladší druh Cišinského, nadšený a ohnivý, ale při tom kritický a opravdový Mikławš Andricki, když byly uveřejněny žalostné pro Srbstvo výsledky úřední statistiky pruské i saské:

»Také já... v tvrdé škole našeho národního bytu dávno jsem se odnaučil všelikému romantismu: proto dobře vím — ze zkušenosti a v slzách zarmoucených rodičů jsem to četl —, jaké rány našemu dárodu zasazuje smutný školský systém v Prusku — ale takové desettisíce,*) to je přes příliš! Proto si Łužica umínila, že celou tu vážnou věc rozebere dopodrobna. Vážná věc to jest, vždyť běží o naše bytí a nebytí. Či snad chceme se vzdáti? Je to dost, že naší mateři jdeme na ‚pusty wječor',**) důstojně ji do hrobu připravujíce? Ne, nikdy! Poznejme se a vyvoďme z poznání potřebné důsledky! Snad seznáme, že je také v nás vina, a především v nás! — Ne, nebudeme šíti rubáše: poznejme se, popatřme do očí nahé pravdě! Neboť jedině pravda nás vysvobodí a dovede k skutkům. — Skutků je třeba, aby Srbstvo nebylo ztraceno.«

*) Míní úbytek Lužických Srbů proti Mukově »Statistice«.
**) Předvečer pohřbu; srov. výše, str. 195.

Podobné přesvědčení nyní všeobecně zavládlo — čtěte jen časové rubriky nynější »Łužice« a srovnejte je s podobnými rubrikami starších ročníků a časopisů. Kde dříve byly vyslovovány jen stesky na útlak, jen elegické vzdechy a zbožná přání — tam dnes ozývají se mužná slova národního sebevědomí, nebojácná odhalování domácích škůdců srbské věci, tam dnes vyslovují se živé podněty k práci.

A národ těchto statečných buditelů že by měl být na vymření? Národ, který vydal v různých oborech muže vzácné a který v rozličných směrech projevuje svou životnost?

Jména jako Jan Arnošt Smoleř, Kristian Pful, Michal Hórnik, Arnošt Muka budou vždy ozdobou slovanské filologie Hornolužický přírodník Michal Rostok docházel uznání i u cizích odborníků. Hudební skladatel Karel August Kocor potěšoval své rodáky po celé půlstoletí svými zpěvnými výtvory, o moderních skladatelích Bjarnatu Krawcovi a Pavlu Pilkovi-Hodźijském vyslovují se i němečtí kritikové s uznáním. A jméno ušlechtilého mecenáše lužickosrbského, kanovníka a bývalého faráře wotrowského Jakuba Herrmanna (* 1836) sluší vděčně postaviti vedle nejskvělejších mecenášů slovanských.*)

Literatura lužickosrbská, jak jsme viděli, rozkvetla netušeně, což nejlépe jest patrno na časopisectvě. Jak víme, mají Lužičtí Srbové nyní 10 časopisů, 8 hornolužických a 2 dolnolužické. Považíme-li, že Lužických Srbů jest (zhruba) asi 150.000 a že je to nárůdek takřka pouze rolnický, s intelligencí jen velmi nečetnou — uznáme, že počet lužických časopisů jest velmi slušný, zvláště hornolužických (počet dolnolužických jest ovšem nedostatečný). I počet předplatitelů jest značný — i vůbec počet odběratelů srbských spisů. »Serbske Nowiny« tisknou se ve 4000 výtisků, kalendář »Předźe-

*) Z četných jeho vlasteneckých činů připomínáme jen, že po řadu let hradil veškerý náklad na vydávání »Łužice«.

nak« (pro evangelíky) v 6000 výt., evangelické náboženské časopisy »Missionski Posoł« ve 2300 výt., »Pomhaj Bóh« v 1300 výt., »Katholski Posoł« a kalendář »Krajan« pro katolíky po 1000 výtiscích atd.

Jiným měřítkem národního uvědomění mohou býti i spolky, jak jsme ukázali v VII. oddíle. Radostným úkazem jest účast lidu v životě spolkovém, neboť 66 lužických spolků nejsou snad jen střediska intelligence — naopak valná většina jich jsou téměř naskrze spolky lidové. A s jakou zálibou a rozkoší lid pěstuje zpěv i divadlo ve svých vesnických spolcích! Měli byste slyšet pěvecké výkony na př. radwořské »Meje« nebo vidět ochotnické divadlo na př. v Khwaćicích! Kde jsou ty doby, kdy intelligenti lužičtí s úsměvem patřili na počínání Jana Arnošta Smoleŕa, který v letech padesátých zakládal první spolky! Anebo doby, kdy v letech šedesátých psalo se v lužických časopisech o prvním lužickém divadelním představení jako o nevídaném a neočekávaném zázraku! Dnes život spolkový jest jednou z hlavních vzpružin národního života na Lužici.

Obr. 29. Jakub Herrmann.

Však také v lidu patrný jest vzrůst národního uvědomění proti desítiletím minulým, neřkuli proti dobám kolem r. 1800. Tehdy byl lid k svému osudu národnímu úplně apathický. Lpěl pouze na dávných zvycích a držel se jazyka svých otců jen z přirozené kon-

servativnosti a setrvačnosti. Ovšem v jádru byl ryze srbský — ale neuvědoměle; někde na dně duše jeho dřímala láska k rodnému jazyku a všemu domácímu — ale neprobuzená. Podobal se oné stařeně, kterou jsem asi před 20 lety přivedl v údiv svým lužickosrbským pozdravem. Bylo to v okolí mužakovském, tedy na pomezí národnostním, na samém severovýchodě pruské Horní Lužice. »Pomagaj Bog,« pozdravuji stařenku malou, shrbenou, všecku shroucenou, že by ji svázal do uzlíčku. »Bog źěkuj,« odpověděla mi udiveně v podřečí, blížícím se již dolnolužičtině, a zastavila se. »Což vy jste Srb, takový pán?« ptá se mne třesoucím se hlasem. »Ovšem,« odpovídám, »u nás je všecko srbské.« — »Můj bože!« povídá stařenka polo v pláči a chápe se mojí ruky. »Tož tedy ta naše švarná řeč přece nezahyne?...«

Takovým představuji si lid srbský před sto lety vůbec, ba vyznám, že značná část jeho, zejména v Dolní Lužici a v některých částech pruské Horní Lužice, je takovou dosud. Snáší trpělivě své utlačování národní, jako by jinak ani nemohlo být — a jen při zvláštním, hlubokém otřesu duševním uvědomuje si, že jest mu nade vše drahým to, co mu berou, a že by byl šťasten, kdyby mu dali dále žíti s tím, co po otcích zdědil.

Ale z valné části, zejména v Horní Lužici, nynější lid jest jiný. Ví, že je srbský a slovanský, ví, že má právo takovým setrvati — a také to chce. Zas se mi vybavuje vzpomínka. O slavnostním shromáždění Matice po otevření Srbského domu největší dojem učinila na mne řeč rolníka Króny. Ryzí srbštinou a velmi temperamentně promluvil — ne snad řeč odposlouchanou, složenou z vlasteneckých frází, slyšených při různých příležitostech od řečníků z intelligence, nýbrž řeč svou, samorostlou, jadrnou. Řeč ta byla trpkou pilulkou pro onu část srbské intelligence, která ne-li přímým odpadlictvím, tedy svou vlažností, lhostejností nebo aspoň pohodlností a leností nejvíce škodí národní věci lužickosrbské.

»Obracím se k vám, vzdělaní páni Srbové,« tak asi mluvil ohnivý sedlák, »abyste nezapomínali svého poslání v lidu. Buďte tím, čím lidu býti máte, jeho otci a učiteli — a ne, jako tak zhusta bývá, jeho uspávači a hubiteli. Lid náš, jemuž se otvírají oči, nyní na vás volá: Konejte svou povinnost!«

Jaký to ohromný rozdíl proti stařence mužakovské. Ovšem vím, že lid lužický neskládá se jen z takových Krónů, vím, že mnohde ještě spí a podléhá vlivům cizím, že nebezpečenství pro národnost lužickou jest stále veliké, ba na mnohých stranách děsivé, že mají dosud a snad ještě budou míti velké a citelné ztráty — ale tolik vidím, že pokrok v národním uvědomění jest nepopíratelný a veliký (aspoň v Horní Lužici). Dnes na př. lid sám volá po lužickosrbském denníku, jako se stalo r. 1910 na valné hromadě Towařstwa serbskich burow, dnes schvaluje rázné a rozhodné resoluce a protesty, kde dříve nanejvýš podával skromné petice, jako v otázce školské atd.

Takový národ, byť sebe nepatrnější počtem a osídleným územím, který se může vykázati takovými sedláky jako Króna, takovými projevy životnosti, jaké spatřujeme v lužickém časopisectvě, v životě spolkovém a zejména studentském, takovými energickými vůdčími hlavami, jako jest Muka a jako byli s ním do nedávna Andricki a Ćišinski — takový národ věru není zralý k smrti. Vidíme projevy schopnosti, chuti, vůle i síly života. Lužický kmen (aspoň podle projevů hornolužických) ještě má sílu k životu — a také ještě chce žít.

Je to nárůdek, který si plně zasluhuje názvu národa statečného. Jsou to naši severní Černohorci — jen že ještě více obdivu a úcty hodní. Jižní Černohorci bránili se fysickou silou proti fysické síle ve svých přirozených hradbách — severní Černohorci v Lužici brání se v nejotevřenějším poli proti nesmírnému přívalu nepřátel i nepřátelských okolností, pronikajících celý život

jejich, brání se ne v jednotlivých bitkách, ale neustále, včera, dnes, zítra, po celý život celého řetězu pokolení.

Sklonit se v úctě před takovým národem — ale nejen to: podat mu pomocnou ruku, kde jen možno. Ovšem, Lužičtí Srbové nyní vědí, že především sami, vlastní silou mohou si pomoci, že nebude-li té síly v nich samých, žádná moc na světě nemůže jich zachránit — a toto poznání jest nejcennějším ziskem práce národních buditelů posledních desítiletí. Také nelení: vystavěli si na př. národní dům v Budyšíně na vlastní risiko, když poznali, že při spoléhání na sbírky ve Slovanstvě nedočkali by se ho snad ani za sto let — a již pomýšlejí na srbskou banku a jiné podniky, jimiž by upevnili své postavení. Ale tím není řečeno, že by pomoci nepotřebovali — a že bychom my, kteří jsme jim zeměpisně, dějinami i jazykem ze slovanské rodiny nejbližší, neměli povinnost pomáhati jim. Je tu Matice Srbská, která stále ještě má velké starosti se Srbským domem a má před sebou i jiné velké úkoly, je zde Towařstwo Pomocy za studowacych Serbow, jsou tu literární podniky a časopisy lužické, které potřebují podpory. Nuže, buďme si té povinnosti vědomi a nezapomínejme na ni.

Část třetí.

Praktické pokyny.

I. Rozvrh cesty po Lužici.

K poznání srbské Lužice bylo by ovšem třeba delšího pobytu hlavně na venkově — ale není-li to možno, stačí i týden neb několik dní k tomu, abychom si utvořili obraz kraje, lidu a života lužického. Spojení s Lužicí máme dobré: z Prahy buď do Drážďan a odtud do Budyšína, buď do Georgswalde-Hrabaćic (Ebersbach) a odtud do Budyšína přes Wjelećin (Wilthen) nebo přes Lubij (Löbau). Z východních Čech jede se přes Liberec na Žitavu a odtud přes Wjelećin nebo Lubij do Budyšína. Také v Lužici samé jest nyní více železničních spojení než bylo ještě před několika lety. K železnicím, naznačeným na mé mapě v Ottově Slovníku Naučném (totiž k tratím Drážďany-Biskopicy-Budyšin-Lubij-Zhořelec, Budyšin-Wjelećin a Budyšin-Rakecy v saské H. Lužici, k příční trati Rolany-Wojerecy-Nizka v pruské Hor. Lužici a k dolnolužickým tratím, sbíhajícím se do ohniska chotěbuzského od Zhořelce přes Slepo a Grodk, od Berlína přes Lubin a Wětošow, od Zlého Komorowa přes Dŕowk, od Kalawy, od Picně, od Gubina a od Baršće), přibylo ještě další spojení z Rakec přes Kulow do Wojerec a odtud dále přes dolnolužický Prožym do stanice Wiki na trati Zły Komorow-Chotěbuz, odbočka od Pro-

žyma do Grodka a odbočka z Radwoŕa přes Wóspork do Lubije.

Z něm. Lužice zasluhují shlédnutí Žitava (kde odpočívá M. Andricki), Ochranov (Herrenhut) a Zhořelec (Görlitz). Návštěvu srbské Lužice bylo by lze zaříditi takto:

První den: Prohlídka Budyšína. Hned u nádraží jest dobrý »hôtel Gude«, jehož majetník jest Luž. Srb; jiný dobrý hotel uvnitř města, »Bierpalast« na rohu Moltkovy a Soukenické ul. (Tuchmachergasse), je také v srbských rukou (majetník Rachlowc). Na rohu Lubinských příkopů a Vnější lubinské třídy (»Lauengraben« a »Äussere Lauenstrasse«) jest »Serbski dom«, v němž jest Smoleřova knihtiskárna s knihkupectvím; majetník tiskárny a zároveň redaktor »Srbských Novin« rád hostům ukáže srbské časopisy a novější srbské knihy. Poradí jim také, jak shlédnouti lužickosrbské museum v témž domě, po případě i matiční knihovnu. Správce musea uč. M. Wjerab bydlí v Srbském domě. Knihovníkem je starý vlastenec, básník K. A. Fiedleř. V domě jest kavárna a restaurace (nájemcem jest Lužický Srb Hajnca; srbská obsluha; možno dostati i nocleh), kde se scházívají Srbové. Odtud do městského musea a kolem radnice ke hlavnímu chrámu sv. Petra. Za ním jest katolická fara, v níž zemřel nezapomenutelný Michal Hórnik; nyní sídlí tam farář a kanovník M. Žur. O něco dále v sousedství jest residence seniora kapitoly budyšínské monsig. Jakuba Skaly, za ní starobylé děkanství (luž. tachantstwo), v němž bydlí nynější redaktor Katolického Posla, kaplan J. Deleńk. Odtud jest nedaleko ke hradu Ortenburgu, v němž zasluhuje pozornosti apelační síň s krásným stropem, na němž jest v reliefech představena lužická historie; českého návštěvníka budou zajímati reliefy českých králů. Nad hradní branou jest vzpomenutý již holdovací pomník Matyáše Korvína, pěkná práce sochařská, ale nepěkná urážka Čech — český lev představen tu jest, jak se svíjí pod nohou Matyášovou. Od hradu přijedme starou branou ke hřbitovu Mikulášskému (Mikławšk) v klíně

zřícenin gotického kostela téhož jména. Zde odpočívá Michał Hórnik, bývalý jeho kaplan a spisovatel M. Róla, český kněz Fr. Příhonský (bývalý praeses pražského lužického semináře, známý přívrženec Bolzanův) a j. Od hřbitova dolů po schodech, přes Sprévu na Židov a zde na Hrodźiško (německy zkomoleně Proitschenberg), odkud od ev. hřbitova jest nejkrásnější, vskutku čarovný pohled na Budyšín. Na hřbitově odpočívá Jan Arnošt Smoleŕ. Odtud dále proti toku Sprévy a přes most pod starou vodárnou zpět do Budyšína, vzhůru po schodech k evang. srbskému kostelu sv. Michala. Odtud do úzkých uliček starého Budyšína, z nichž kolem radnice do Bohaté ulice (Reichengasse), zakončené starobylou věží, na níž — na straně do náměstí — jest socha Rudolfa II. Nedaleko odtud (přes náměstí) jest katolický srbský kostelík P. Marie, jímž můžeme ukončiti prohlídku starého Budyšína. Na večer můžeme si do hostince »lišča jama« (Fuchsbau), jehož majetník je Luž. Srb Ditrich, nebo do restaurace v Srbském domě smluviti schůzku s některými budyšínskými vlastenci, z nichž ještě uvádím učitele J. Rječku, čilého hudebního dirigenta srbsko-katolické »Jednoty«. (Bližší podrobnosti v mém článku »Budyšín« ve Světozoru roč. XXVI., 1891—92).

Druhý den: výlet do katolické části Horní Lužice. Buď *a*) pěšky do Baćoně (něm. Storcha), dobré 2 hod. cesty; učitel Symank ochotně ukáže vnitřek pěkného gotického kostelíka s postranním oltářem slovanských apoštolů. Odtud hodina cesty do Khróšćic (Crostwitz), největší katolické vsi srbské, sídla poslance a statkáře M. Kokly; nadučitel P. Hila rád vás k němu zavede. Vyjdete-li časně ráno, asi o páté z Budyšína, podaří se vám (nebude-li doba prázdnin, kteréž trvají 3 neděle kolem 1. srpna) ještě stihnouti děti ve škole. Do večera můžete se vrátiti do Budyšína. Nebo *b*) povozem (na celý den za 9—10 marek) do evang. vsi Hodźije (něm. Göda), kde jest pastorem předseda matiční J. Křižan a kde jsou pohřbeni H. J. Imiš a

Mila Imišová. Odtud do Baćonč a Khrósćic, dále do Worklec (Räckelwitz), rodiště Hórnikova. Rodný jeho domek (proti býv. zámku hrabat Stolberg-Stollbergů, přeměněnému nyní v nemocnici) označen jest pamětní deskou. Bydlí v něm synovec Hórnikův, majetník pěkného soukromého musea. Ve Worklecích nyní tráví na odpočinku mecenáš kanovník J. Herrmann. Odtud do Klóštra (Kloster Marienstern), k němuž těsně přiléhají Kukow (n. Kuckau, rodiště Ćišinského a Tecelinovo, jehož pomník stojí před jeho rodným domkem) a Pančicy (Panschwitz), poslední srbské vesnice zde na západě. Učitelem je zde hud. skladatel J. Słodeńk. Podle času zájezd do Wotrowa (Ostro), kde jest pochován básník J. Bart-Ćišinski. Podvečer návrat do Budyšína (v přímé čáře po silnici asi 4 hod. pěšky). Nebo konečně c) vlakem ráno do Radwoŕa (Radibor), bývalého působiště Dučmanova (nyní je zde farářem spisovatel J. Nowak-Horjanski, učiteli spisovatel M. Nawka a bratr zvěčnělého Andrického, Jan). S tímto výletem aspoň do jedné katolické vsi možno spojiti buď návštěvu evang. theologického semináře prázdninového u pastora Mrózaka v Hrodźišći (Gröditz, vlakem z Radwoŕa), nebo další výlet do pruské Lužice, Kulowa (Wittichenau) a Wojerec (Hoyerswerda). V tom případě z Radwoŕa dále (anebo hned z Budyšína přímo) vlakem do Njeswačidła (Neschwitz), kde jest pastorem básník J. Wałtaŕ, odtud pěšky přes poutnické místo Róžant (Rosenthal) a Łazk (Laske) do Ralbic (Ralbicy, něm. Ralbitz), bývalého působiště M. Andrického (nyní tam jsou dobří Srbové farář a kaplan Justové a učitel Jurij Šewčik); dále do Konjec (Konjecy, něm Cunnewitz), kde jest učitelem spisovatel M. Hajna, načež přes Kóćinu (Kotten) do Kulowa. V Kulowě jest katol. kaplanem vždy nějaký Polák z pruského Slezska (nyní V. Otremba), ve Wojerecích jest nyní evang. archidiakonem spisovatel J. Dobrucký, rodem Slovák.

Třetí den: Buď *a*) výlet do evangelických vsí a na

horu Čorny Bóh (podnikli-li jsme předešlého dne výlet do katolické Lužice pěšky neb povozem). Vlakem do Pomorc (n. Pommritz), pěšky do Bukec (n. Hochkirch, zde Daun 1758 porazil vojsko Bedřicha II.), působiště vlastence pastora G. Mjeŕwy (zde navštíviti také rolníka Krónu a učitele Keŕka a Łahodu), a odtud na horu Černobóh s vyhlídkovou věží. Pak nazpět do Pomorc a vlakem do Zhořelce. Možno-li, ještě téhož dne vlakem dále do Chotěbuze — nemíníme-li navštíviti okolí Mužakova nebo Slepo. Dobrý chodec mohl by s Černoboha sestoupiti po jižním svahu a vydati se pěšky do Budestec (Gross Postwitz), kdysi působiště Mich. Frencla, nyní dobrého vlastence pastora Domašky (na hřbitově pomník srb. dobrodince J. M. Budaŕa, zemřelého 1789, který již tehdy vědomě své jmění odkázal srbské chudině). V nedalekých Hajnicích (Hainitz) působí mnoho českého dělnictva. Odtud vlakem do Budyšína a po případě ještě téhož dne buď do Zhořelce nebo do Wojerec. Nebo *b*) Z Wojerec, kam jsme byli předešlého dne dospěli vlakem z Radwoŕa neb oklikou přes Róžant atd., buď pěšky přes Kinajcht (Kühnicht), Bórk (Burk), Nowe Město (Neustadt), Mułkecy (Mulkwitz) a Rowne (Rohne) do Slepého (Slepo, n. Schleife), působiště ev. faráře a spisovatele M. Handrika. Poznáme tak zajímavou část ryze srbského, lesnatého kraje, ve Slepém můžeme uslyšeti hru na husličky a dudy. Nebo *c*) z Wojerec vlakem do Łazu (Łaz, n. Lohsa), kde jest pochován básník Handrij Zejleŕ (pastor Krygaŕ ukáže vám hrob jeho), odtud pěšky do Wochoz (Nochten) v Mužakovské »holi« k pastoru G. Śẃelovi, přednímu pracovníku dolnolužickému, a pak dále Mužakovskou »holou« přes Miłoraz do Slepého a zde přenocovat, po případě ještě na noc do Chotěbuze.

Čtvrtý den: Buď *a*) ze Zhořelce do Slepého (odtud třeba výlet do Mužakova) a na noc do Chotěbuze, nebo *b*) přenocovali-li jsme ve Slepém, do Chotěbuze — zde navštívit lužicko-německý ev. kostel

(německy Klosterkirche), při němž jedním z duchovních je Srb J. Riese (Rěžo) — dále vlakem do Kósobuze (Kunnersdorf bei Kottbus), odtud pěšky do Popoje, působiště zvěčnělého dolnolužického vůdce učitele H. Jordana (nyní rovněž Srba Rubena), dále přes Werbno (Werben, rodiště básnika M. Kósyka, působiště učitele Ladka a faráře Krušwice) do Bórkow (Burg) na pokraj dolnolužických Błot. V Bórkovech přenocovati v hostinci Krygařově (Krüger an der Mühle); za mé doby hostinská byla Lužičanka, hostinský Němec, ale příznivý Srbům, kolportoval na př. dolnolužické noviny. Nyní má hostinec syn, který jest již Srb a má také Srbku za ženu. Tam také vám poradí, kterého »cołnika« (člunaře) byste si na zítřek najali. Také hostinec »Schwarzer Adler« má Srb (rovněž Krygař). Radím, abyste hleděli do Bórkow doraziti v sobotu večer.

Pátý den — v neděli — potom shlédnete divadlo, na něž nezapomenete: Dolnolužičanky, scházející se ve svých rozmanitých a pestrých krojích do kostela. Vstupte v kostele na kůr a uzříte nezapomenutelný obraz. A potom rychle na člun a do Błot. Veslař obratně s vámi popluje přes Lipe (Leipe) a Lědy (Lehde), po případě pobočními, malebnými rameny přes výletní hostince Dub (Eiche), Kanowy młyń (Kanomühle) a Wotšowsku do Lubňova (Lübbenau), kdež se vaše cesta po Lužici skončí. Tato plavba bude druhý nezapomenutelný požitek toho dne. Kdybyste nechtěli až do Lubňova, najměte si veslaře aspoň na několik hodin, pak se s ním vraťte do Bórkow a hleďte do večera ještě doraziti do Wětošowa (Vetschau), nejbližší stanice železniční, přes Myšyn (Müschen) — ale to jsou dobré 2 hodiny cesty. — Kdo by měl těžší zavazadla, nechť 4. dne jede ze Slepého přímo do Lubňova, zde si najme člun do Bórkow a odtud zase druhého dne se vrátí rovněž po vodě do Lubňova.

Tedy šťastnou cestu! A pozdravujte ode mne Lužici!*)

*) Kapitolka tato vznikla z návrhu pětidenního výletu do Lužice, jejž jsem podal v »Časopise Turistů« 1896. — Také

II. Knihy a jiné pomůcky ke studiu.

Mluvnice, skladby. Georg Kral: Grammatik der Wendischen Sprache in der Oberlausitz. Budyšín 1895. (Nakladatel M. Smoleř, německá adresa M. Schmaler, Bautzen). Cena 4 marky. — G Schwela: Lehrbuch der Niederwendischen Sprache. I. Grammatik. II. Übungsbuch. Chotěbuz 1905 a 1911. (Nákl. vlast. Adresa: Pastor G. Schwela, Nochten b. Boxberg O. L., Prusko.) Cena každého dílu 2 marky 80 pfen. — G. Liebsch: Syntax der wendischen Sprache in der Oberlausitz. Budyšín 1884. (Nákl. M. Hórnika. Prodává spolek Cyrilometodějský. Adresa: Kanovník M. Žur-Sauer, Bautzen.) Cena 3 marky. — Lužickou mluvnici pro Čechy připravuji sám.

Slovník. Dr. Kř. Pful: Łužiski serbski słownik. (Lužicko-německý.) Budyšín 1866. (Nákl. Matice Srbské. Dostati lze v knihkupectví Smoleřově.) 9 marek, pro členy Matice 5 mk. — Dolnolužického slovníku nyní není; připravuje jej dr. Muka. — Slovník lužickočeský a českolužický připravuji sám.

Mapa. Dr. E. Muka: Serbski zemjepisny słowničk z nadrobnej ethnografiskej khartu serbskeju Łužicow. 2. vyd. Budyšín 1895. (Nákl. vlast. Adresa: Prof. dr. E. Muka, Freiberg, Sasko.) 2 marky.

Dějiny. Dějiny literatury. W. Bogusławski a M. Hórnik: Historija serbskeho naroda. Budyšín 1884. (Nákladem M. Hórnika. Objednávky nyní vyřizuje kanovník M. Žur v Budyšíně.) 4 marky. — Pypin a Spasowič: Stawizny łužisko-serbskeje literatury. Přeložl J. E. Smoleř. Budyšín 1881. (Objednávky vyřizuje M. Smoleř.) 25 pfen. — Adolf Černý: Stawizny basnistwa hornjołužiskich Serbow. Budyšín 1910. Nákl. Matice Srbské.) 2 marky.

---

spolek »A. Černý« vydal stručný návrh cesty po Lužici (za 10 hal.): Vzhůru do Lužice! (Sestavil *J. V.*)

České spisy o Lužici od autora této knihy: Lužické obrázky. Praha 1890. (F. Šimáček.) 1 K. — Různé listy o Lužici. (Matice Lidu 1894.) Rozebráno. — Svatba u Lužických Srbů. Praha 1893. (Nákl. vlast.) 1 K. — Handrij Zejleŕ: Výbor písní. Sborníku světové poesie č. 37. V Praze 1894. (J. Otto.) 1·20 K. — Jak. Ćišinski: Výbor básní. Světové knihovny č. 509. (J. Otto.) 20 h.

III. Lužickosrbské časopisy.

A. Hornolužické.

1. Časopis Maćicy Serbskeje. (Pro členy; viz níže IV.) V knihkupeckém prodeji ročník za 5 marek.

2. Łužica. Belletristický měsíčník. 4 koruny ročně. (Adressa: Buchbindermeister Max Klenke, Kamenz, Bautzenerstrasse 30. Sasko.)

3. Serbske Nowiny. Politický týdenník. Čtvrtletně 1 mk. 5 pf. (M. Schmaler, Bautzen.)

4. Pomhaj Bóh. Náboženský týdenník pro evangelíky. Ročně 2 mky. 20 pf. (Adresa táž.)

5. Zahrodka. Bezplatná čtvrtletní příloha pro děti k Srbským Novinám.

6. Katholski Posoł. Náboženský týdenník. 4 mky. 60 pf. ročně. (Pfarrer Can. N. Sauer, Bautzen.)

7. Raj. Čtrnáctidenník pro děti. 1 mk. 30 pf. ročně. (Zeitschrift »Raj« Kamenz, Sasko, Nordstr. 4.II.)

8. Missionski Posoł. Náboženský měsíčník pro evangelíky. Ročně 1·20 mk. (Pastor J. Křižan, Göda b. Bautzen, Sasko.)

B. Dolnolužické.

9. Bramborski Casnik. Politický týdenník. 4 mky. ročně. (Kantor Ch. Schwela, Schorbus b. Leuthen, Bez. Frankfurt a. O., Prusko.)

10. Wosadnik. Náboženský měsíčník evang. 1·20 mk. ročně. (Lehrer Fr. Rocha, Tauer b. Peitz, Kr. Cottbus, Niederlausitz. Prusko.)

(»Časopis Maćicy Serbskeje« a »Łužica« jsou zároveň i pro Srby Dolnolužické.)

IV. Spolky.

Uvádím jen nejdůležitější, buď že pro svůj všeobecný význam zasluhují podpory, buď že různým způsobem prospějí těm, kdož zatouží Lužické Srby blíže poznati.

Maćica Serbska v Budyšíně. Roční příspěvek 4 marky, za něž dostávají členové »Časopis Maćicy Serbskeje« i jiné spisy. (Přihlášky a příspěvky nejlépe adresovati: Prof. Dr. E. Muka, Freiberg, Sasko.)

Maśica Serbska (dolnolužická) v Chotěbuzi. Roční příspěvek 1 marka. (Adresa pokladníkova: Kantor Lattke, Werben im Spreewald, Prusko. Adresa správce skladu matičních spisů: Lehrer H. Jordan, Gulben bei Golkwitz. Kr. Cottbus, Niederlausitz, Prusko.)

Towaŕstwo Pomocy za studowacych Serbow. Roční příspěvek 1 marka. (Adresa pokladníkova: Bürgerschullehrer E. Polan, Bautzen, Schulstr. 4., Sasko.)

Doplňky a opravy.

Str. 12. řád. 16. nahoře čti Łupě místo Łubě. — *Łupoglawce* kladl J. Lelewel k řece Łupě, přítoku Nisy; s ním tak učinil Šafařík a po něm i W. Bogusławski. Vskutku jest přítok Nisy, zvaný v nynější němčině Lubst, a ten mínil Lelewel, jak patrno z mapy, připojené k jeho spisu »Narody na ziemiach słowiańskich«. Ale jména Lubst nelze vykládati Łupa; nověji se vykládalo Lubosna neb Lubostna (tak na mapě Mukově i na mé mapce), nejnověji však Muka našel v listinách znění Lubbus, podle něhož tedy přítok ten se jmenoval Lubuša.*) Padá-li výklad Łupa za německé Lubst, je zvikláno i Lelewelovo umístění

*) Přinoški k stawiznam přeněmčenych stron Delnjeje Łužicy, 71.

Łupogławců i Šafaříkův výklad jejich jména v *Łupjany*. Z té příčiny také nelze jich s jistotou zařaditi mezi kmeny lužické.

Str. 14. řád. 13. dole: Prašica jest jen název jednoho boku Černoboha. Viz poznámku na str. 60.

» 69. řád. 4. dole čti *Wille* místo Will.

» 83. řád. 11. dole čti *Dŕowku* místo Drjowku.

» 120. řád. 4. a 6. nahoře čti ʒcʒ místo ʒcʒ.

» 122. řád. 5. nahoře čti *Matthaei* m. Mathaei.

» 132. řád. 8. dole za jméno Domaška vlož do závorky (pseud. *Šyman*).

» 135. řád. 3. dole připoj: V poslední době objevil se v »Łužici« jako povídkář i *Jan Laras* (* 1845), kdysi překladatel žalmů (1872).

» 152. řád. 4. nahoře: Spolek *Syrotka* zatím zanikl. — Za to můžeme na str. 153. řád. 8. dole připojiti nové *Serbske towaŕstwo* »*Handrij Zejleŕ*« v Łazu v pruské Hor. Lužici, tak že celkový počet spolků 66 zůstává. Zábavně-poučných spol. jest nyní 25, studentských 6; z hornolužických spolků připadá na pruskou část 7. — Také ve Velkých Zdźarech v pruské H. Lužici má býti v nejbližší době založeno »Serbske towaŕstwo«. Toto spolkové hnutí jest potěšitelným důkazem živějšího národního ruchu v Horní Lužici.

K národopisné mapě: Při tak malém měřítku mohl jsem na mapě naznačovati jen území většinou srbské (t. j. v němž jest aspoň přes 50% L. Srbů) a menšinou srbské (kde jest méně než 50% Srbů). K jiným stupňům srbskosti nemohl jsem přihlížeti — a také při nedostatku podrobné, spolehlivé statistiky je to nemožno. — Někde, kde jest ještě přes 50% Srbů, nejmladší pokolení již nemluví srbsky. V takových vsích jsou Srbové vlastně na vymření. To platí zejména o vsích ve východním okolí Grodka, tak že jest největší nebezpečenství, že za několik desítiletí se poněmčí a oddělí srbskou Dolní Lužici od Horní německým průlivem.

*

Na konec srdečně děkuji příteli prof. Dru Arnoštu Mukovi za vydatnou pomoc při korektuře, za nejedno vítané upozornění i za nejednu informaci. Za různé informace jsem díky zavázán také pp. G. Šwelovi, J. Dobruckému, M. Handrikovi, M. Urbanovi a F. Kralovi.

(Dotištěno počátkem února 1912.)

Ukazatel.

Albert princ 77.
Albin K. 144.
Albrecht Medvěd 36
Američtí Luž. Srbové 80, 103.
Andricki M. 83, 84, 138, 139, 140, 149, 214, 221.
Anton K. G. 125.
Arnold Michal 44.
Ast J. 69, 123.
August I. Spravedlivý 48.

baćon 200.
Bach insp. 151.
Bałucki M. 149.
banka stavovská 55.
bannmeile 51.
Barbory sv. 196.
Bart Arnošt 56.
Bart J., viz Ćišinski.
Bartko J. 132, 133, 157.
Bašmakov 79, 81.
Bautzen 22.
Bedřich II. 48.
Bedřich August 50.
Bedřich Falcký 46.
Bedřich Vilém I. 48, 156.
Beneš Třebízský V. 138.
Benno bisk. 39, 62.
Běgař, viz Bieger.
Běloboh 60.
Běły Bóh (Běloboh) 14, 60.
Běmař (Böhmer) J. 69, 123, 124.
Běrling (Bierling) Z. 67, 111.
Bieger (Běgař) B. 93, 147.
Bjedrich Mich. (Wjeleměr) 135.
Bjedrich Mikławš 135.
Bjesada v Budyš. 77, 153.
Blahoslav J. o l. srbštině 61.
Blaník 203.
Błota 15, 19, 159, 177.
błudnički 205.
Bock insp. 80, 157.
Bogusławski W. 78, 137.
bohoslužby srb. v Drážď. 77.
Bojt F. 158.
Boleslav Chrabrý 34.
Bölov Adolf z 69.
Bolte G. 147.
Bor 60.
Bórkowy 19, 21.
Bosák, viz Pavel.
boža złosć 203.
bože dźěćo 196.
bože sedleško 203.
Bramborski Serbski Casnik 89, 144, 147.
Brancel, viz Frencel.
braška 187 sl.
Brauner 157.
Broniš G. 147.
Broniš J. A. 143.
Broniš K. W. 143, 147.
Broniš P. 91, 144, 147.
brunčadło 204.
Brunno II. bisk. 39, 62.
Bryl J. (Serbin) 85, 142.
Budař J. M. 224.

Budyšané 31, 32.
Budyšin (Bautzen) 22, 31, 62.
Buk J. 112, 129, 130, 133.
Bukowinski, viz Kopf H.
burske towařstwa 76, 153, 154.
Butones 31, 32.
Butrowa hora 14.
Byčin (Bycyn) 14.

campor 200.
Cartowy gat 17.
Catualda 32.
cazowječor 186.
Cyril sv. 33.
Cyž Jan 140, 141.
Cyž Mik. 128, 133.

čarodějnic pálení 202.
Časopis Maćicy Serbskeje 75, 83, 129, 140.
Čelakovský F. L. 73, 127, 129.
čepení 191.
Černoboh 60 (viz Čorny Bóh).
Černý A. 83, 133, 138.
Černy Adolf, spolek 152, 153.
čert 205.
čítanky školní 157.
Čoch M. 135.
Čornica 17.
Čorny Bóh (Černoboh) 14, 60.
Čuderly 67, 122.

Ćěsla J. 79, 133, 134, 149.
Ćišinski J. (Bart) 83, 84, 85, 134—136, 139, 139, 147, 149, 213, 223.

Dalej K. Ch. 144.
Dejka J. 71, 125.
delka 180 (viz též beja).
Dervan 32.
Dětřich (míšenský) 37.
dětská literatura 140.
dětský život 180 sl.
dialekty 108, 131.
Diezmann 38.
dítě, viz dětský.
Ditrich, markr. vých. 34.
divadlo 79, 149.
Dobrucký J. 135.
Dolnołužyski Wotřěd 90.
Domaš P., viz Hajna.
Domaška M. 128, 132, 133, 229.
domkhowanka 202.
Doucha F. 73.
Drážďany, srb. bohoslužby 77.
drěmotka 185.
družička 169, 170, 171, 175, 188.
Dučman H. (Wólšinski) 130, 133, 134, 149.
Dučman P. 78, 131.
dům národní 24, 79, 81, 84.
Dumiš J. 123.
dundyr 205.
Dušan, viz Dobrucký.
Dyterbjernat 205.
dźiwica 204.
dźiwja žona 204.

Ekhard 34.

Faber Kh. 123.
Fabricius Boh. (G.) 68, 113, 142.
Fabricius Khr. Gabr. 143.
Ferdinand I. 45.
Ferdinand II. 45, 50.
Fiedler K. A. 133, 134, 140.
filipojakubská noc 202.
Flins 55, 59.
fojt 41, 52.
Francev Vl. 140.
František I. 50.
Fredro Alex. 149.
Frejšlak 149.
Frencel Abr. 122.
Frencel Mich. 67, 71, 111, 121,
Frencel Mich. mladší 122.
Frencel Salom. 121.
Fryco J. F. (Biedr.) 114, 143.
Fryco Pomhajbóh Khrystalub 143.

Gědan H. 69, 124.
Gelanski J. 160.
germanisace Lužice, počátky 39, 62; v XVI. stol. 44; v XVII. a XVIII. stol. 66; v XVIII. stol. 48, 70, 71; z klášterů 63; reformací 66; g. Dolní Lužice 48, 88, 92, církevní 91; g. Horní Lužice 77, 85; g. Srbů Polabských 60, 61; g. Záhvozdu 39, 63.
Gero 33.
Gersdorf Kašpar z 69.
Glomači 58.
Głowa D. B. 143, 144 (viz též Kopf).
Gogol 142, 149.
Gólč J. 138, 140.
Golešinci 12.
Golian M. 123.
graby 185, 204.
Grodk (Spremberg) 30.
Grys M. 144, 145.
Gwizda 17.

Hajna M. 142, 149.
hajnik nócny 205.
Halštrow 16.
Hančka P. 112, 123.
Handrik M. 140.
Hanuš Chotěbuzský 41.
Hanuš Polenský 42.
Haupt M. 69, 124.
Hauptmann J. Boh. 69, 114, 143.
Haussig K. 144, 147.
heja 180, 194.
Herman Dlouhý 37.
Herrmann Jakub 215.
Hilbjenc M. 125.
Hilferding 73.
Hodźij (Göda) 39, 62, 63, 80, 81.
Hodźijski P., viz Pilk.
hola 18.
holan, holenjo 19.
Hórčanski J. 70, 124, 125, 310.
Hórnik M. 24, 77, 78, 81, 82, 83, 112, 113, 114, 131, 132, 133, 137, 140, 147, 148, 157, 211, 221.
Hoyer z Mansfeldu 35.
hračky, viz hry.
hranice lužickosrbského území, viz území.
Hromadnik 14.
hry, hračky 183, 202.
husité 41.

Chojnan J. 68, 111, 142.
Chotěbuz, Chóśebuz (Cottbus) 29, 42, 47, 48.
Chvalim 47.

Imiš H. J. 76, 79, 81, 83, 131.
Imišová M. (E. Pfulova) 86, 87, 133.

Jacsławk M. 133.
Jakub E. B. 129.
Jakub J. 157.
Jakubaš J. 141.
Jakubica M. 65, 109, 121.
Jan II. Elektor 37.
Jan Illustris 37.
Jan Jiří I. 45, 46, 50.
Jan Jiří II. 46.
Jan Lucemburský 38, 40, 49.
Jan VI. ze Salhausen 63, 121.
Jan Zhořelecký 40.
Jana Křtitele 202.
Janka J. A. 125.
Jenč K. A. 89, 130, 140.
jídla 178 sl., 191.
Jindřich II. 34; V. 35.
Jindřich Bradatý 38.
Jindřich z Grojče 36.
Jindřich Jasný 38.
Jindřich Ptáčník 33.
Jirásek Al. 139, 149.
Jiří Poděbradský 42.
Jokuš M. 123.

Jordan H. 90, 93, 94, 146, 157, 158.
Jórdan J. P. 73, 76, 112, 128.
Julnička (Jórdanova) 73, 128; (Kućankova) 132.

Kačka 60.
kalendáře 78, 91, 141, 215.
kantorky 184.
Kapleř J. A. 135.
Kaponica 203.
Karafiát J. 141.
Karásek Jos. 140.
Karel IV. 38, 49.
Karel Veliký 32.
Kašpar z Gersdorfu 69.
Katholski Posoł 78, 132, 140, 216.
katolíci 102.
Katvalda 32.
kazatelská spol. v Lipsku 69; ve Vitemberce 69.
keramika 206.
Keřk, posl. 79.
kěrluš 209.
kermuša 203.
khłopy (chlapi) 59.
khodojta 205.
Kilian A. 123, 157.
Klicpera V. K. 79, 149.
Klin A. 72, 74, 75.
Klóšterska hora 14.
kmotra, kmotrovství 169, 175, 181.
Knauth Ch. 125.
Kńežk A. 143.
knihkupectví srb. 78.
knihtiskárna srb. 79.
knjezové 59.
Kocor K. A. 75, 148, 149.
Kokla M 56, 149.
kokula 180.
kołbasnicy 186, 200.
Kolda Malínský 149.
Koledici 59.
Kollár J. 73.
Kołożej 147.
Komor 143.
Komorow Zły (Senftenberg) 30.
koń 200.
kongres Vídeňský 48, 50.
Konrád I. (míšeňský) 36, 37.
Konrád II. 34; míšeňský 37.
Konrád z Weltina 36.
konstituce 48, 49.
Kopf D. B. (Głowa) 143, 144.
Kopf Hendrich (Bukowinski) 145.
Kóřeńk 147.
Körner J. 125.
Königř 157.
Kósyk M. 90, 92, 145.
Košynska hora 14.
Kowař P. F. 123.
Kral Fr. (Rachlowc) 85, 139, 140, 142, 149.
Kral Jan 135.
Kral Jurij 137.
kraslice 207.
Kraszewski J. I. 81.
Krawc B. 148, 149.
křest, křtiny 181, 182.
křesťanství do Lužice 33, 59; první kostely 62.
Kristián I. 46.
Kristián II. 47.
Křižan J. 140.
křižerjo 202.
kroje 166 sl., 206.
Króna 217.
Krüger J. Kh. 122.
Krušwica 93, 147.
Kuba L. 83, 138.
Kubaš G. 140.
Kubica, superint. 75.
kubołčik 203.
Kućank J. 129, 132.
Kühn J. G. 124
Kucharski Andrzej 72.
Kulman K. 132, 133.
Kulow (Wittichenau) 27.

kuzłaŕniča 205.
Kvíza, Kwisa 17.

Ladko 147.
Łahoda Jurij 124.
landgericht 40, 63.
Langa J. 69, 70, 123, 124.
Laras J. 229.
lehmann (wićaz) 40.
lechové 59.
Leisentritt J. 44.
léky, lékařství lidové 192, 193 sl.
letnice 202.
Libš J. 137.
Lipa Serbska 80, 134.
Lipske Nowizny a Schitkizny 125.
Liška P. B. 124.
ł sć 203.
Lubata 15.
Lubij (Löbau) 22, 65.
Lubijska hora 14.
Lubin 11, 203.
Lubjenski H. 72, 112, 126, 129.
Lubušané 12, 34.
Ludovít 33.
Ludvík Braniborský 38.
Ludvík, král český 43.
Ludvík Němec 33
Ludvík Římský 39.
Lugiové 31, 32
Łupjané, Łupogłavci 12, 228.
Łuščanski J. 83, 113, 137.
lutki 203.
Lužané 31.
Łužica 82, 84, 85, 135, 139.
Łužičan 78, 132.
Lužičané, kmen 11.
Łužiske serbske towaŕstwo »Ad. Černý« 152.
Łužiski Serb (časop.) 83, 138.
Łužyca (spol.) 89.

Maciejowski W. A. 78.
Maćica Serbska 75, 79, 81, 83, 84, 90, 129, 150.
Maćičny dom, viz dům národní.
Magdeburská škola 30, 60.
máje (meja) 202.
Maŕksa 16.
Mariina Hwězda 37, 42.
Markus B. 145.
Marobud 32.
Martini Řeh. 66, 111, 121.
masopust 200.
Mašica, viz Dolnołužyski wotrěd.
Matej J. 67, 112, 122, 123.
Matek 157.
Matice, viz Maćica.
Matthaei G., viz Matej J.
Matyáš Korvín 24, 43, 221.
Mečislav I. 34; II. 34.
Melda 128.
Měsačne Pismo 125.
Měsačny Přidawk 131.
Mět Tecelin 68. 72, 112.
Michal Arnołd 44.
Mikławšk 24.
Mikuláše sv. 196.
Milčané, Milčansko 12, 33, 34, 35.
Milutinović S. 72.
Miliduch 33.
mír Pražský 46, 50, 51.
Missionske Powěsće 78, 132.
Missiońske Powěsće 147.
Missionski Posoł 78, 132, 216.
Míšeň, Míšeňská marka 33.
Mjeń (Möhn) A. T. R. 124, 126.
Mjeń (Möhn) Jur. 69, 124.
Mjeŕwa G. 158.
Młóńk P. 133, 160, 208.
Mnišonc 14.
Möhn, viz Mjeń.
Moller A. 66, 110, 142.
Moń M. 110, 117.
mor, morová žena 204.
mórawa 205.
Mosak Kłosopólski A. 73.
Mrozak O. 81.

Mučink J. B. 132, 133.
Muka Arnošt 82, 83, 84, 95, 114, 129, 135, 137, 147, 149.
můra 205.
museum národní 83.
Mužakow (Muskau) 27.
Mužakowska hola 18.

Nadźěja, kalend. 141.
nábytek malovaný 207.
narození 180.
nástroje hudební 209 sl.
Nawka M. 85, 140, 141, 149.
Neletici 58.
nemoci 192 sl.
Nepila J. 160, 208.
nevěsta 168, 174, 188 sl.
Ńewěsta 14.
Nisa (Nysa, Niža) 12, 17.
Nišané 58.
Niža, viz Nisa.
Nižané (srbský kmen) 58.
Nižici, Nižovci 12.
Njebjeska Zahrodka 140.
Nowak Jakub Horjanski 140.
Nowak Jakub Kašečanski 138.
Nowak Józef 141.
Nowka M. 89, 144.
nový rok 199.
Nudici 58.
Nyčka J. B. 147.
nykus, nyksowka 21, 205.

obec 180.
obři 203.
obydlí 161 sl.
obžinky 202.
Ortenburg 24.
Otto I. 33; III. 34, 36, 37; IV. V. 37.
Otto Braniborský 39.

Palacký F. 72.
Palowska hora 14.
Pank K. 89, 91, 144.
Pannach, viz Ponich.
panský stav 39.
Parczewski A. 81, 90, 91, 140, 157.
Pavel Bosák 41, 65.
pečivo (výroční) 197, 199.
petice Srbů r. 1848. 76.
Petr Veliký 71.
Pětrovič K., viz Fiedleŕ.
Pfleger Moravský G. 149.
Pful Kř. B. 112, 128, 129, 130, 132, 133.
Pichow 14.
Pićń, Picno (Peitz) 28, 30, 42, 47.
Pilk J. (P. Hodźijski) 140, 148, 149, 150.
písmáci 207; viz též Młóńk, Nepila.
písně lidové 128, 129, 131, 138, 208 sl., 210.
Pjech J. 78, 124.
Plisni 58.
plon (zmij) 203.
poddanství 47, zrušeno 48, 49.
pohádky 208, 210.
pohřeb 195.
pokrmy 178 sl., 191, 197, 199.
polan, polenjo 19.
Polan 158.
Połčnica, Połznica (Plznice) 13, 17.
polednice 204.
Polsko v písních luž. 34.
Pomhaj Bóh 216.
Ponich (Pannach) S. B. 70, 125.
poslanci luž. 56.
Post J. 143.
posvícení 203.
Praetorius P. M. 122.
Praha v písních 209.
přástvy (přaza) 185, 208, 209.
Prašica, Prašiwa, Prašiwica 14, 60.
pravopis 67, 109, 111, 112, 113, 114, 123, 128, 129.

přeměnk 181, 204.
Přihonský Fr 222.
příjmení poněmč. 67.
připołdnica 204.
přísaha srb. z XV. st. 109.
přísloví 130, 131, 138, 208, 210.
Prokop Veliký 41.
Purkyně J. E. 73, 127.
půst 200.
pusty wječor 195.

Radca M. 67, 122.
Radyserb, viz Wjela J.
Rachlowc, viz Kral F.
Raj 85, 140.
Rak J. 125.
reformace 44, 64, 65, 121.
reginy 204.
reja, viz tance.
řemesla 177.
Renč M. 140.
Řězak F. 157.
Rěžo 93, 147.
rodina 180.
Rocha F. (Tuřański) 93, 146, 147.
rolnictví 176.
Rostok M. 131, 215.
Rudolf II. 24, 45.
rumprich 197.
Ruska H. 125.

Sachsen-Spiegel o zášti německo-srbské 61.
Samo 33.
Sauerwein Jiří 90, 146.
sedleško 203.
Semel, Semil 32.
seminář homiletický evang. 80.
seminář lužický v Praze 68.
semináře učitelské 69, 77, 92, 93, 158.
Serbin (v Americe) 80, 103.
Serbin, viz Bryl Jan.
Serbowka 75, 151, 152.
Serbska Hutšoba 147.
Serbska Jutnička 74, 128.
Serbske Nowiny 76, 129, 139, 140, 215.
Serbske lutherske knihowne towařstwo 78, 132, 150.
Serbske rěčeńske tow. 76.
Serbske (Serske) towarišstwo Dołojcneje Łužyce 89, 144.
Serbski dom, viz dům národní.
Serbski Hospodař 83, 140.
Serbski Nowinkař 132.
Serbski Powědař a Kurěr 71, 125.
serpownica 204.
Schindler J. S. 69, 89, 114, 143.
Schmidt P. F., viz Kowař.
Schneider F. 157.
Schutz J. B. 125.
Skala Jan 141.
Skala Jakub 135.
skhadźowanka 79, 87, 152.
Słodeńk J. 140, 149.
słonka 169, 188.
Slubjané, Słupjané 12.
směrkawa 204.
smjertnica 205.
Smoleř J. E. 24, 73, 76, 77, 78, 79, 81, 112, 127, 128, 143, 148, 222.
Smoleř M. 81, 139, 149.
smordy 59.
smrt 194 sl., 205; vyhánění 201; smrtná neděle 201.
smutek, smuteční kroje 175, 196.
sněmy 53, 54, 55.
Soběslav kníže 36.
Societas slavica Budissinensis 73, 152.
Sokolnik 14.
Sommer A. 83.
Sorabicum, Sorabija 69, 151,
soud zemský 89; soudy patrimonialní 39; soudy vesnické (Landgerichte) 40, 63.

spěwanske swjedźenje 75.
spolky 76, 77, 79, 87, 150 sl., 216, 228, 229.
spořitelny 154.
Spréva 15.
Srbišci 58.
Srbové Polabští 58.
Srbsko (Polab.) 59.
Srezněvskij I. I. 73.
starosta 59, 63.
stavitelství, viz obydlí.
Stempel K. B. 145.
strava 178 sl.
Stroupežnický L. 149.
studentstvo 68, 69, 72, 73, 79, 81, 87, 88, 89, 151, 229; dolnolu̇ž. 92, 93.
Susli 58.
svatba 187 sl., 208.
Swětlik J. H. 67, 112, 122.
Swoboda (spol.) 152.
Swobodne zjednoćeństwo kath. wučerjow 151.
Symank 157.
Syrotka 152, 229.

Šadow 144.
Šafařík P. J. 73.
Šała H. 134.
Šepc 15.
Šěrach H. 69, 124, 157.
Šěrach K. B. 125.
šěrawy 204.
šestiměstí 40, 41, 43, 45, 51, 53.
Šewčik Jak. 83, 138, 140.
Šewčik M. 83.
Šimon M. a J. 68.
škitancy 47.
škola Magdeburská 34, 60; v Lubiji srbská 65.
školství obecné 74, 76, 80, 88, 154 sl., v Dol. Luž. 91, 92.
školství střední 65; vyuč. srbštině 77, 92, 93, 158.
Škudici 58, 59.
Sołta M. 69, 124.
štědrý den, večer 197.
Štúr Lj. 73.
Šwela G. (B.) 93, 94, 114, 140, 147.
Šwela K. 89, 144, 147.
Šyman, viz Domaška M.

tábory (shromáždění lidu) 79.
Tajrych F. 140.
tance 186, 208, 209.
Tara, viz Tharaeus.
Tešnař J. B. 89, 90, 114, 144, 147.
Tharaeus A. 66, 111, 142.
Ticin X. J. 67, 111, 122.
tkalcovství 206.
Towaŕstwo sw. Cyrilla a Methoda 78, 132, 151.
Towaŕstwo Pomocy 81, 151.
Towaŕstwo serb. burow 153; towaŕstwa burske 76, 153, 154.
Towaŕstwo starych knjezow 151, 158.
Třebované, Třebovlané 12.
tří králů sv. 199.
trpaslíci 203.
Tuŕański, viz Rocha F.
Tydźeńska Nowina, Tydźeńske Nowiny 74, 76, 129.

učitelstvo 77, 151, 158; viz též semináře učitelské.
upír 205.
Urban M. 139.
ústava luž. 49, 52 sl.
území srbské v nejstarší době 58; v době reformace 64; v XIX. stol. 95 sl.; 1902, 100; 1911, 101.

Václav I. 36; IV. 41, 50.
Valdemar Braniborský 37; Samozvanec 38.
Vannius 32.
vánoce 197.

velikonoce 201.
Viprecht z Grojče 35, 36, 51.
vítr v bájesl. 205.
Vladislav II. 36, 43.
Vladislav Úzkonohý 37.
vlkodlak 205.
vodník 205.
Vratislav II. 35.
Vratislavský spolek luž. 73.
Vrchlický J. 135.
vystěhovalci 103.
výšivky 206.
vyznání nábož. 102.

Wałda M. 68, 123.
Wałpora 202.
Wałtař J. 135.
Wanak J. E. 133.
Warichius Václ. 66, 111, 121.
Wařko J. A. 129.
Wařko K. H. 134.
Wawer J. 123.
Wawrik J. 133.
wěco 59.
wěrcy (wěcy) 180, 199.
Werdeck 89.
Wětošow (Vetschau) 30.
wětrec hólcy 205.
Wićazec Herta 133, 148.
wićazowé 34, 40, 47, 63.
Wille J. L. 69, 143.
Winger J. 138, 149.
Wjela H. T. 148.
Wjela J. (Radyserb) 131, 132, 137.
Wjelan J. E. 80, 131, 133.
Wjelemĕr, viz Bjedrich Michał.
wjelkoraz 205.
Wjelkow Mały 69.
Wjelowa M. 81.
Wjeńka C. 85, 141.
Wjeńka K. 140.
wjeřch (kníže) 59.
Wjesne wólbne towařstwo 87, 151.
wódny muž, wódna žona 205; viz též nykus.
wohnjowy muž 205.
Wojerecy (Hoyerswerda) 27.
wolfenbüttelský žaltář 110, 121.
Wólšinski, viz Dučman H.
worawy 185, 204.
Wosadnik 93, 147.
Wóski J. 68, 123.
Wósmužowa h. 203.
Wósport (Weissenberg) 22.

Zahrodka 140.
Záhvozd 12.
záložny 154.
zaměstnání 176 sl.
Zejleř H. 72, 73, 75, 112, 126, 128, 135, 212, 213, 224.
zeměspráva 52.
zła žona 204.
zmij (plon) 203.
Zmorski R. 73.
znak 51.
Zoba J. A. 56.
Zwahr J. G. 114, 143.
Zwěstk 92.

Žarované 12.
ženy 86, 87.
ženy divé, zła ž. 204; vodní ž. 205.
Žirmunti 58.
Žitici 58.
živnosti 178.
Žmorc 14.
župan 59.
Žur M. 138, 149, 158.

OBSAH.

Strana
Předmluva 7

Část prvá: **Lužice.**

I. Jméno země 11
II. Horopis a vodopis 13
III. Velikost, politické rozdělení, místopis 21
IV. Dějiny Lužice:
a) Doba nejstarší 31
b) Doba samostatnosti a bojů za neodvislost. Od r. 531 až 1032 32
c) Doba rozdělení pod různá cizí panství. 1033—1373 35
d) Doba spojení obojí Lužice s korunou Českou 1373 až 1635 (v Horní Lužici od r. 1319) 40
e) Doba panování saského a pruského od r. 1635 až na naše dny 46
Doplněk 1. Státoprávní a jiné prameny 49
Doplněk 2. Znak obou Lužic 51
Doplněk 3. Dějiny zeměsprávy 52

Část druhá: **Lužičtí Srbové.**

I. Jméno národa 57
II. Dějiny národnosti:
A. Doba stará 58
B. Od reformace do konce XVIII. stol. 65
C. Doba probuzení v Horní Lužici 71
D. Procitnutí a další život v Dolní Lužici 88
III. Území, statistika 95
IV. Jazyk 105
Ukázky jazyka:
Otčenáš hornolυž. a dolnolυž. 115
Národní hymna »Ještě Srbstvo neztraceno« (H. Zejleř) 115
Jakub Čišinski: Wótčinska česć 116
Mato Kósyk: Mój wóścojski kraj 118
Ukázky evang. a katol. lidového pravopisu hornolυž. . 119
Ukázka dolnolužického lidového pravopisu 120

*

V. Literatura:
A. Hornolužická:
1. Doba všední potřeby 121
2. Doba probuzení 125
3. Doba nová 134
B. Dolnolužická:
1. Doba stará 142
2. Doba nová 144
VI. Umění, hudba, divadlo 148
VII. Život spolkový 150
VIII. Školství 154
IX. Lid:
1. Povaha tělesná a duševní 158
2. Ves, obydlí 161
3. Kroje 166
4. Zaměstnání 176
5. Strava 178
6. Zvyky a obyčeje:
a) Rodina, obec 180
b) Narození, život dětský 181
c) Věk jinošský a panenský 184
d) Svatba 187
e) Nemoc a smrt 192
f) Výroční obyčeje a pověry 196
g) Podání o mythických bytostech 203
h) Umění lidové:
1. Textilní a plastické 206
2. Plody duševního umění 207
X. Závěrečné úvahy 210

Část třetí: **Praktické pokyny.**

I. Rozvrh cesty po Lužici 219
II. Knihy a jiné pomůcky ke studiu 226
III. Lužické časopisy 227
IV. Spolky 228

Doplňky a opravy 228, 240

Ukazatel 230

Příloha: Mapka: Lužičtí Srbové v Horní a Dolní Lužici.

29 vyobrazení v textu.

Poznámka k str. 226: »Historija serb. nar.« stojí pro studenty 2 marky.

Příloha ke spisu Ad. Černého: Lužice a Lužičtí Srbové.

Nákladem J. Otty v Praze.

